

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE AARBØGER XIV

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

1920

LEHMANN & STAGE - KØBENHAVN

HOLBÆK AMTSTIDENDES BOGTRYKKERI

INDHOLD.

	Side
Premierløjnant <i>Otto Smith</i> : Bidrag til Holbæk Skomager- laugs Historie	5
<i>Henning Jensen</i> : Fra de gamle Kirkebøger	37
<i>J. S. Møller</i> : Meddelelser fra Kalundborg og Omegns Museum	52
Kommunelærer <i>Albert Thomsen</i> : Tre Indberetninger fra Magistraten i Holbæk om Tilstandene i Byen og Borgernes Kaar 1736—1744—1751	78
<i>K. Olsen</i> , Buerup: En gammel Lejekontrakt	116
<i>Hugo Matthiessen</i> : Vor Frue Kirke i Holbæk. Et Tillæg til „En middelalderlig Kirketomt i Holbæk“ i Aarbogen for 1914	122
<i>Otto Smith</i> og <i>H. J. Hansen</i> : Historisk Samfund 1919	126

Bidrag til Holbæk skomagerlaugs historie.

Af premierløjtnant *Otto Smith.*

I en indberetning fra magistraten i Holbæk til stiftsbefalingsmanden dateret 8. Maj 1751 ¹⁾ omtales seks laug i byen, nemlig bagernes, snedkernes, smedenes, skræddernes, skomagerens og handskemagerens.

Af disse vides snedkerlauget at være oprettet i 1746 og bagerlauget i 1748 ²⁾, medens man intet kender til de øvrige laugs alder. De ældste skræder for holbækske laug ³⁾ er fra 1570, og de ældste bevarede protokoller for skrædderne og skomagerne er påbegyndt 1623, medens smedenes ældste laugsprotol er fra 1655.

Det er forholdsvis mange arkivalier, der er blevet bevaret fra de holbækske laug, men fyldigst repræsenteret er dog skomagerlauget, hvis efterladenskaber som helhed er følgende:

a) To lader*), hvoraf den ene med dens indhold af mesterlaugets arkivalier, er afleveret til Holbæk bymuseum, medens den anden (svendenes?) findes i dansk folkemuseum.

b) Et signet af kobber (fig. 2) i dansk folkemuseum.

c) Svendelaugets signet ⁴⁾.

d) En lydhammer af træ fra 1687 (dansk folkemuseum).

e) En fane fra 1843 (fig. 1) i Holbæk bymuseum.

Derimod har det været mig umuligt at opspore

*) Trækasser med beslag til opbevaring af protokoller m. m.

laugets velkomst*), ligesom svendelaugets arkivalier synes at være sporløst forsvundet.

De to signeter og fanen viser tydeligt, i hvor høj grad traditionen havde til huse blandt vore laug. Saa sent som i midten af det nittende aarhundrede, da fanen og svendelaugets signet fabrikeredes, spiller dobbeltørnen en dominerende rolle, og den fra de gamle segl traditionsmæssige tegning af en halvcirkelformet kniv⁵⁾ (i midten af seglet fig. 2) gaar igen i fanens yderhjørner, skønt denne kniv slet ikke kendtes i haandværket for 70 år siden. Det kan dog tænkes, at fanen er en kopi af en ældre, saa at man ikke har kendt betydningen af denne genstand, da fanen blev lavet⁶⁾.

Hvad dobbeltørnen angår, fortæller sagnet⁷⁾, at en skomager Hans fra byen Sagan i Schlesien i slaget ved Rudau i 1370 bragte stormesterens hær sejren ved at gribe fanen, og — skønt saaret i det ene ben, som han senere mistede — føre den frem påny, da fanebæreren faldt.

Til tak for denne bedrift fik alle skomagerne lov til at føre den tyske dobbeltørn i deres fane og segl, og også til Danmark fandt denne tradition vej. Og det er ikke alene dobbeltørnen vi finder herhjemme. Betragt skomager O. Nielsens fuglekonge-plade (fig. 3). Øverst oppe under navnet staar den enbenede Hans von Sagan holdende i højre hånd en fane, hvori dobbeltørnen findes. Så indgroet var traditionen, skønt den ikke findes optegnet et eneste sted i laugets papirer. Helten Hans von Sagan har i denne gengivelse fået træben, medens han ellers oftest (f. eks. på velkomsterne) kun fremstilles med en benstump. Dobbeltørnen ses også i det nederste skjold.

Som omtalt fandtes det meste af laugets skriftlige

*) Et bæger, oftest af sølv, til hvilket var knyttet ceremonier ved optagelsen i laug.

efterladenskaber. i den lade, der i sin tid afleveredes af den lokale skomagerforening til Holbæk museum; men yderligere har jeg opsporet endnu en protokol, der stadig bruges som forhandlingsprotokol af denne skomagerforening.

Den ældste protokol er begyndt 15. februar 1623 og nævner på første side navnene på de 8 mestre, som laugets på den tid bestod af. I 1751 var der 12 mestre i laugets og hundrede år senere hele 19, et ikke ringe antal efter byens størrelse; men skomagerne var overalt i landet særdeles talrige.

Alle bøger og hefter er ikke strængt adskilt efter deres benyttelse som henholdsvis drengbøger, regnskabsbøger, indskrivningsbøger m. m. De er oftest benyttet til flere af disse kategorier på én gang, idet man blot er begyndt optegnelserne på flere steder i bøgerne.

I „drengbogen“ skulde enhver dreng, der toges i lære af en mester, optegnes, idet han blev fremstillet for laugets; både når han blev antaget, og når han var udlært.

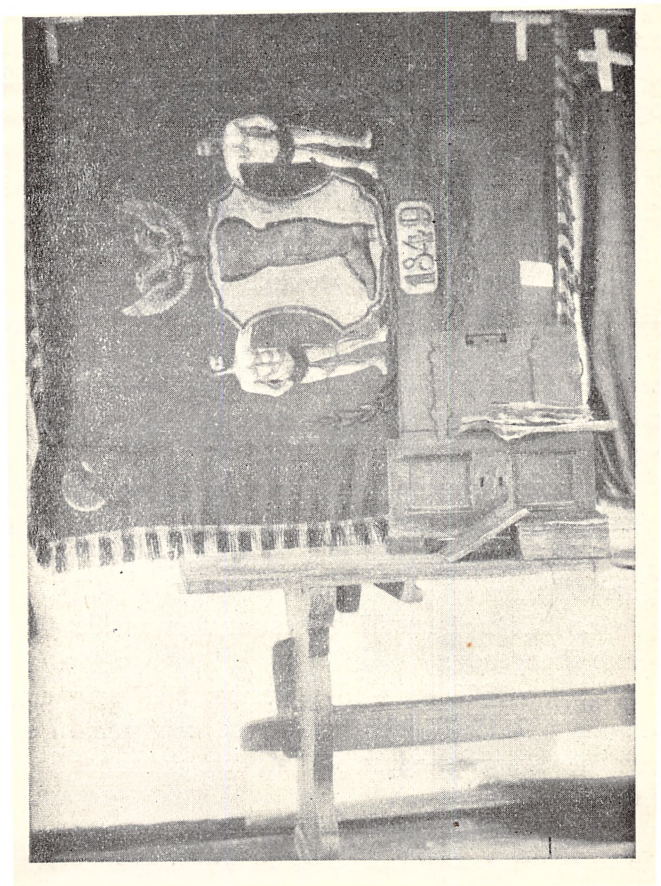
En sådan fremstilling ses af første side i den ældste drengbog:

„Anno 1626 dend 18 september bleff erlig dreng ved naffn Peder Nielsen forligt med erlig mand Peder Lauridsen skomager udj holbech att lære skomager handtverch udj 5 år.

Anno 1631 den 18 septemb haffuer erlig dreng ved naffn Peder Nielsen udlærdt sitt læreår som en erlig dreng skall annståe och gaff udi voris laug 1 tønde øll som kaldes udj voris laug ind lære-tønnd.“

Det vil være en både morsom og interessant opgave ad åre at give en samlet fremstilling af laugets historie på grundlag af disse protokollers og hefters indhold, der desuden giver et fortrinligt bidrag til byens

personalhistorie ved deres opregning af navne ikke blot på skomagere, men også på borgmestre og oldermænd.

Laugsfanen og den åbne lade med protokollerne
i Holbæk bymuseum.

Hvad jeg imidlertid skal behandle her, er den bunke løse akter, der lå i laden tilligemed protokollerne. Først og fremmest fandtes her laugsskråen af 28.

september 1680. Da hverken denne eller skråen af 18. februar 1623⁸⁾ er medtaget i Nyrops bekendte samling af gilde- og laugsskråer, gengives de begge her.

**Copie af skomagernes forordning om derris laug
Anno 1623.**

Wij borgemestere och raadmend udi Holbech giöre witerligt, at eftersom Konug. May tt, wor allernaadigste herre, med Danmarckes riges höyeuise raad naadigste for got och raadsampt haffuer anseet, at handwerckerne her udi byen maae förris paafoede, huorefore och Hans Mai ts obne mandat er udgangen, at alle mestere udi it huert handuerck schulle forfatte nogen wiise wilckore med borgemestere och raads betenckende, huorefter de kunde haffue dennem at forholde, da efterdi meeninge skomagere haffuer os derris anliggende schriftlig offuergiffuet, haffuer wij det igiennom lest och deraf til derris embedts forbedring efter høibemelte Konug. May ts naadigste beuilling och behag giort och unt dennem udi derris laug

disse efterschrefne artickler.

1. Først til oldermænden at indsette, schulle toe uduelges af alt laugget, som schulle opfordris paa raadhuset for borgemestere och raad, och huilcken de af samme toe goed kiende, den schal vere it aar oldermænd och schal haffue en forstandig skoemager til hoessidder, huis naffun daa udi bysens bog schulle indtegnes, saa och formanis och paa-minde derris bestilling med flid och for uden ald argelist at forrette, och de skulle paa huer mannidts dag om mandag formiddag forsamlis udi oldermændens hus eller paa en anden bequem sted och derfor høre huis klage som indfalder, emellum mester, suenne och drenge saa vel som andre laugsens ærrinder forrete och bestille, och schulle de haffue en laugsschriffuer, som alle sager til goed efterretning kand antegne, dog aldsammen derris sammenkumpst og udretning at skie for uden drick.
2. Siden naar aarrit er forløben och oldermænden forløffues, daa schal bisidder werre oldermænd igien och en af laugsbrødrene forordnis til bisidder udi hans sted igien, huilcke borgemester och raad dertil agte duelig at werre, och skal ingen vere bisidder lenger end udi it aar.

3. Och paa det skomagerlauget dis bedre kand bringes udi ordning, schal oldermänden ved nafn lade antegne alle de gamble och unge mestere, som borger ere och skomager embede bruger, saa vel som och derris naffun, som efter denne dag indtages udi lauget, och huor de ere verendes, saa kand daa oldermänden och hoessidder desbedre wiide hoesdennom, Konug. May^{ts} och byens ærrinde at forrette, saa vel som uduelige bønhaser, som icke borger er, at afskaffe. Thi nar borgemestere och raad haffuer annammit nogen til borger, maa dennom lauget icke forweigris.
4. For det fierde, paa det skoemagerne til ald embedts nødtørft maa haffue nogen vesse tider at raadføre sig med huer andre, om laugsens nøte och embedes forbedring, daa maa de om aarit holde firre sammenkompst eller møde, dend første oensdagen efter Paaske, dend anden neste søgnedag efter S. Hans dag midsommer, dend 3. neste mandag efter Dionisii*) dag, dend 4. første søgnedag efter Hellig 3 Konger dag, alle paa fastende stefne och foruden ald drich och giest bydelse under huer derris 40 marks fortabelse; men kand derris werf forretes med mindre sammenkommelse, staaer det hoes dennom self; och schal en af raadet werre hoes i same møde; derforuden otte gange om aarit, nemblig en gang huer maannit, om saa ofte behof giøres, laugsens sager anhørre, och til billig endtschaf forhielpe.
5. Item schal ingen skoemager emod recessen forhindres at komme udi embedet, och icke heller nogen skoemagersuend, som haffuer udtient sin lere tid och faet sit lerre bref, maa forschydes eller forweigres at komme udi lauget och bruge embedet, om hand findes saa at verre kommen til alder och forstand, at hand formaar sig at nedersætte och winde sit borgerschaf, och schal hand aldeles ingen bekostning giøre, enten paa drick, gilde eller giestebud, naar hand udi embedet indtages, uden allenneste oldermänden, som sidder och haffuer umage for ald lauget, en sletdaller, och schriffueren, som hans naffun i laugsbogen indschriffuer, en half daller; siden schal hand enten paa en eller 2 tider aflegge otte slete daller, af huilcke de fire daller skulle forvaaris och indlegges udi lauget til hielp til it liigklede och anden laugsens forbedring och de andre fire daller at komme gamble och fattige forarmede embedtzbrødre och derris

*) Dionisii dag, her vist 9. oktober.

høstruer til hielp och trøst, saa och at bestedes til jorde med, nar de med døden bortkaldes.

6. Huilchen sist udi lauet indkommer, hand schal tienne lauet efter oldermandens befaling, at sige til laugsmode, saa och til liig at begraffue och anden kongens och byens nødwendige errinder, endtil en anden komer i hans sted. Findes hand uvillig eller forsømmelig, bøde huer gang hans bryst findes 2 mk. til tuende schifter, til lauet en deel och de fatige af lauet en deel. Men bliffuer hand syg eller er udi louglig forfald, da tienne den nest for hannom i embidet indkomb, indtil dend anden sielf kand forrette sin gierning. Men dersom indtages 3, 4 eller flerre paa en tid, da schulle de, som wil werre friie for den umage, huer betalle och udgiffue toe slete dlr. til lauet och de fattige, saa och deris belønning, som omgae vil udi den laugsbroders sted, som siug och i forfald er och ellers omgae skulde.
7. Skal ingen skomager her i byen tilstedes at holde skoe fael merre end paa en sted, som hand sielf haffuer sin boepel, paa det at mand kand finde och besigte huer skomagers gierning paa sin wesse sted.
8. Och til sliig gierning med fliid af prøffue, schal oldermanden bestille tuende forstandige mend af lauet, som huer løffuedag betiden schal omgae och vicitere alle skomageres støfle och skoe, som fal holdes; huad daa ulouglig findes, schal indførris for den raadmand, som ret siæder med oldermanden och hoessidderen; huad daa af dennom uloulig kiendes, skal vere forbrut til lauet och de fattige; men befindes, at oldermand och boessidder icke nochsom och med fliid besichter derris laugsbrødres arbeit och reteligen derom judicerer, saa vel som och udforske och forfarre, om de selge deris skoe och støfle anderledes end som kiøbet derpaa efter tidsens leilighed schelligen settes, da byefougden och kiemener derris ret paa høigbemelte Ko[n]jug. May^{tt} och byens vegne forbeholden. Men befindes nogen forsømmelig, som udschicket vorder at omgae, daa bøde for huer gang derris brøst findes, huer 2 mk.
9. Item ingen skomager schal tilstedes at giøre noget nyet arbeit her i byen at selge, førind hand er indtagen och kommen udi lauet, under same arbeids fortabelse, uden det schier om oensdagen eller løffuedagen efter recessen.

10. Døer nogen skomager, som er i embedet, da maa hans hustru uformeent efter hans død bruge embedet, saa lunge hun sider ugift och holder sig erligen, och maa hun til skoe giernings arbeid holde toe suenne och en dreng.
11. Item udi de fiire almindelige moder, som skomager holde, sammeledes nar oldermand och hans bisidder med en af raadet ere forsamlet sager at forhørre, da maa ingen paa de tider eller steder nogen verge med sig bere, huoraf nogen uløcke kunde foraarsages, under 8 mark bøder til de fatige, saa ofte sligt sker. Desligeste schulle alle skomagersuenne verre forbudet at udgae paa gaderne med korckekniffue eller andre veriger, huormed nogen kunde fange skade, thi sligt er ulouligt och bør efter denne dag icke at skie, under tilbørlig straf.
12. Truer eller undsiger nogen laugsbroder eller suenne hin anden, och det kand giøres beuiseligt, bøde 4 mk. och dertil stille borgen at verre huer andre ubeuart uden huis skie kand med loug och ret.
13. Huilchen som worder tilsagt at møde for oldermanden och hoessideren for nogen sag eller tilbørlig errinde schyld, och hand icke møder til det klokeslet hannem tilsiges, bøde 4 sk. Bliffuer hand $\frac{1}{2}$ timme borte offuer tiden, bøde 1 mk., men bliffuer hand en heel timme eller slet borte, bøde 3 dobbelt, uden hand hafiuer louglig och beuiselig forfald.
14. Huilcken skomager som kaldes for oldermanden udi rette for niterlig gield, hannom schal laudag forleges at betalle; sider hand offuerhørrig och det beuises, da stede borgemester, raad eller fougden retten offuer den uhørsomme efter privileg[i]erne for uden videre dellemaal.
15. Item skal udi skomagernes samenkompst intet maa slutes om de warris kiøb och sal handwercket wedkommer, uden huad skie kand efter Konug. May ^{ts} serdelis naadigste befalling.

Om suenne.

16. Skal ingen skoemager maa giffue derris suenne til løn, en merre end anden, huerken paa støckuerck eller ugeløn, under 20 mk.s bøder. Och schulle alle embedtzbrødre forennis at sette støckuerck och ugeløn, huad derris suenne med billighed bør at haffue, nar de for[skref]ne 4 tider om aarit

derris forsambling holde, saa at suenne saa vel som mestere paa begge sidder kunde vedbliffue.

17. Ingen mestere maa holde mere end firre suenne paa arbeidet; huo heremod gjør, bøde saa meget som suennen giffues til løn; men bekommer nogen mestere hastig och møget arbeid, at hand det icke kand forrette, da anlange sine laugsbrødre som mindre arbeide haffuer, at de hannom til hielp komer, sligt arbeid at fuldferdige, paa det dennom som arbeidet tilkommer, icke dermed schulle forletes eller skie for kort.
18. Huilcken skomager sig understaar at tage nogen suend paa sit arbeid, som førend rette stefnedag med uminde er schild fraa sin mester, bøde 3 slette daller och miste same suend, och suendens straf $2\frac{1}{2}$ slette daller.
19. Understaar sig nogen skomagersvend at gjøre flerre ørckeløse dage end mandagen allenne och icke forføiger sig paa sin hosbundes wercksted tisdagen betiden klokken slar 5 och giører intet dags werck, hand bøde første dag 1 mk., anden dagen 2 mk., och saa fremdbielles, och siden derforuden stande til rette, for hand forsømede sin mesters arbeid, efter oldermændens och hoessiderens sigelse; dog schulle ingen skomager suende heraf tage aarsage at werre ørckeløse om mandagen, ey heller raade andre suenne fraa derris mesters gierning, enten om mandagen eller andre søgnedage, under tilbørlig straf. Och schulle skomager suenne werre udi derris mesters hus om aften klokken slaar 10; huo lenger udebliffuer, uden mesterens sønderlig forlof, bøde huer gang 8 sk., dølgør mesteren med suenden, bøde dobbelt.
20. Foragter nogen suend eller dreng sin hosbundes eller [hans] høstrues mad eller øl, som ustraffelig er, och det klages och beuises, bøde 1 daller; kand han bøderne icke udgiffue, daa straffes 2 netter och dage i kielderen til vand och brød.
21. Meninge skomagere med derris oldermænd och bisidder schulle besckicke fremede suenne, som hid til byen kommer, et vesse sted, huor de til herbergs kunde indsøge, och der it bræt eller tegen udhenge, at huer suenne, som derris tieniste behøffuer, kunde vide dennom der at finde, huilcke suenne udi samme losement schulle werten deres verger udi foruaaring offuerantvorde, indtil de bekommer en mester

at tiene eller igien fraa byen wille reise. Giøre de det icke, da maa fougden och kiemener efter byes ret lade tage derris weriger fra dennom, indtil de dennom igien løse, efterdi de ere handuerckes geseller, som ingen ret er undergiffuen.

22. Paa det skomagersuene, som med soet och siugdomb bliffuer beladen och icke self haffuer forlag at hielpe sig med eller komme i jorden fore, nar de med døden afgaar, kunde desbedre haffue deris tiidpenge, som de kaldes, eller huer suend 2 sk. firre gange om aaret udlege udi goed foruaaring beholden, da maa de haffue en mester af laug et til formand, huilcken schal haffue indseende med alle suene, at slig derris penninges udlag icke bliffuer de fatige och syge fraawendt, men werre beholden dennom til nødhjelp, som forberørt er, huilcken mester och schal pligtig were at holde goed ordning och skick udi altingest huad suenen[e] kand vere anliggende, som det sig bør. Och til derris penge at foruare maa giøres en welbeslagen bøsse, med 2 goede laase fore och 2 nøgeler dertil, med onderschedelig*) meenløckelser**), huor udi derris penge efter handen schal indlegges, huilcken bøsse skal forfløttes fraa en skomager til en anden, som er eller bliffuer forordnit til oldermand for alle suene, och eblant suennene schal vere en skaffere, som efter gammel sedwanne 4 gange om aaret for[skref]ne tiidpending indkreffue, huilcken schaffer schal haffue en nøgel til bøsen udi foruaring, som altid schal følge suenen[e]s schaffer med oldermandens widschab. Och schal [i] samme bøsse hoes pengene foruuaris deris liigklede; och bøsen icke at obnis, uden oldermanden, hoessidderen och skriffueren er tilstede och antegner i derris bog, huad af bøsen udtages och huortil det igien udgiffues, paa det at alle de, som dermed haffuer at schaffe, kunde vere uden mistanke.
23. Dreng at lerre skal werre alle mestere frit fore, och ingen enten inden eller uden laug et schal giøre dennom hinder eller forfang i nogen maade.
24. De dreng, som begiffuer sig til skomager handuerck at lere, schulle tiene derris mestere udi 3 aar for dreng, och schal derris forældre eller werige betalle for derris lere, eftersom de med mesteren foreent worde, men fatige børn, som ingen forældre eller werge haffuer och af mesteren

*) Forskellig.

**) Indskæringerne i en nøglekam og de jærn i låsen, der svarer til disse.

schulle føddes och underholdes, de schulle tienne derris mestere for derris lere udi 5 aar.

25. Ingen dreng schal meddiellis lerebref, førind hand haffuer udtient och louligen for oldermænden beuises, at hand bør det at haffue, och icke heller nehtes eller forholdes sit lerebref, nar han haffuer udtient sin tid och er goed for suend.
26. Schal icke heller nogen mestere maa foruisse sin leredreng fraa sig, nar hand haffuer tient en tidlang, uden hans lere aar ere forløben och hand fanger sit lerebref, med mindre det skier ved øffrigheds kiendelse.
27. Ingen mestere maae forsømme sin dreng udi sinne lere aar med underuisning paa handuercket, end bruge hannom til anden bestilling end same handuerck vedkommer til drengegens forbedring. Findes nogen mestere heremod at giøre, stande derfor til rette.
28. Huilcken dreng eller suend sig moeduilligen anstiller och forløber sin mester, førind de bliffuer loulig atschilde, hand maa paagribes och straffes efter Konug. May tts naadigste mandat derom udgiffuen, som det sig bør.
29. Naar nogen suend tager afscheed fraa hans mester, daa schal hand strax om anden dag tage sig en anden mester eller och wandre af byen, paa det hand icke med drick eller anden ophold schal forhindre andere suenne och dreng, at de deroffuer forsømmer deris mesters arbeid och wercksted och geraader i anden uleilighed, under hans bøders fortabelse, som er 9 mk. til kongen, byen och lauget.
30. Skal ingen skomager werre forbudet at kiøbe barch, raa-huder, hamp, korch, beeg eller andit huis de behof haffuer til derris laugsembet ved lige at holde, men efter byens ret och kongelig udgangne forordninger hertil fordris, saa vit louligen skie kand.
31. Huilcken broder eller laugssøster som Gud kalder af denne verden, och oldermænden lader tilsige laugsbrødrene at følge hannom eller hinde til derris leigersted, forsømmer det nogen och icke kommer til den termin tilsagt vorder, bøde 1 march.
32. Skal oldermænden lade tilsige dennom af lauget, som skulle bere liiget til jorde, efter ordentlig omgang. Er der daa

nogen, som for alder eller suaghed icke bere kunde, da schal hannom forbiegaes; huo heremod siger och sidder offuerhørrig bøde 6 mark.

33. Endelig for det siste schulle alle bøder, som forbrydes och udgiffues udi schomager laugget, uddieles och beschickes til alle parter, eftersom høigbemelte Konug. May tts naadigst forordning i det 2. capitel indeholder och som forschreffuit staar. Och intet deraf til øl eller giestebud udgiffues schal, dog Konug. May tts och byens sager uden disse for[skref]ne artichler uforkrænket, och derhøes forbeholder dennom efter tidsens leilighed at forandre och forbedre, som laugget och meeningheden gafnlig werre kand, och altingest efter Hans Mai tts naadigste behag.

Til widnitsbiurd haffuer vij ladet trøgt worris stads secret her neden fore. Giffuit udi Holbeck den 18. februarii anno 1623.

Hvad skråen af 1680 angår, har den mange lighedspunkter med den fra 1623, og jeg gengiver derfor kun de afvigelser, der findes. At punkterne er angivet som enslydende med dens ældste skrå, vil sige, at enkelte ord er forandret hist og her i punktet.

Holbæk-skomagernes laugsskrå af 1680.

Indledningen er den samme som i skråen af 1623.

Pkt. 1, 2 og 3 som den ældre skrås pkt. 1, 2 og 3.

4. .

Ingen skomagersvend skall tilstedis at gjøre noget nytt arbejde her i byen at selge førend han er indtagen og kommen i laugid, under same arbejde fortabelse uden det skeer med oldermandens og hossiderens minde.

5.

Maa ingen skomager eller skomager svend efter denne dag komme i voris erlige skomager lavg, som ere u-loulige fuskere og bønhassere, og de som tager nogen besofuid qvindfolk til ekte, paa det at det erlige skomagerhandtverk og laug ike skulle besmittis eller foraktis.

Pkt. 6 og 7 som Pkt. 4 og 5.

Pkt. 8 " " 6

Pkt. 9 " " 10

Pkt. 10 og 11 " " 11 og 12.

12.

Hvilken mester eller svend som opstaae sig imod retten og tiltaler bisideren, oldermænden eller anden laugsbrøder med u-beqvems ord, bøde hver gang en rixdaler, og om ofte og u-tilbørlig skeer, da vere dend straf undergifuen, som bisidderen med oldermænden kiender och dømmer.

Pkt. 13—16 som Pkt. 13—16.

17.

Hvilken svend som understaaer sig med mudtvillighed sette nøglen udi laden og deris laugs rett fragaaer, skall bøde til laugid thou rdr. og en mark till de fattige, och om svennen hafuer nogid att klage, da først anklagis for svenenis rettighed om der ike kand skee rett, da at klagis for mesternis rett, hvis ike ret ske kand for mesternis rett, da bisidderen med oldermænden derpaa kiende, om de ey dermed will vere benøyed, da tiltalis med landtzlov og rett.

18.

Første del som pkt. 17, der fortsættes:

eyheller maa nogen svend gaae af arbeidet naar hans mester hafue hastig arbeyd antagid og skal forferdige, dersom svenden det gjør, da bøde første gang en rixdaler til laugid, skeer det offtere da strafis effter besidderens og oldermændens sigelse.

Pkt. 19—23 som Pkt. 18—22.

24.

Første del som pkt. 23, der fortsættes:

Men de som ere slegfred fød, eller bye svends sønner eller i nogen maader er berykted, maa ey antagis til skomager handtverk at lære.

Pkt. 25 som pkt. 24.

26.

Første del som pkt. 25, der fortsættes:

huorfor hand betaler, naar hand sit lærebref wil hafue beskrefuet thil bisideren 1 rixdr. oldermænden en sldr. og til laugsskrifueren threi mark og til laugid thou rixdaler, huilke thou rixdaler hand strax til en tønde øll skall udgifue førend han begifuer sig fra sin lære-mester for en svend, og hand skal vere forpligt at tage i sit lærebref beskrefuen, endten han her i byen wil sig nedersætte, eller andre steder hvilket skal skee førend hand sig nogen sted maa nedersætte och udi laugid begifue.

Eyheller maa nogen svend tage mudtvilligen forlof fra en amtsmester og sette sig her i nerverelse hos en fuskere at arbejde om saa sker, da bøde svenden huer gang fire slettedaler, men dersom en svend indtet arbejde i amtet kand bekomme, da tilladis hannem fiorten dage arbejde hos en fuskere och ved dend tidz forløb udj ambted om endnu arbejde for hannem er at bekomme, huis ike er, da forlofuis endnu i fiorten dage arbejde hos same fuskere, og siden dereffter hos ambted om arbejde at forhøre og frembdelis sig her effter at rette.

Pkt. 27 og 28 som pkt. 26 og 28.

29.

Naar nogen svend tager afskeed fra sin mester da skal hand strax om anden dagen tage sig en anden mester eller og vandre af byen, eller til en anden kiøbsted huor skomager laug er, men ike at reysse paa landtzbyen fra en til en anden for sig self at sye skoe, ey heller i nogen kiøbsted at sye for borgerne, uden hand hafuer en mester som er udi skomager laug, paa det at skomager svenne ike skal vere skomagere til skade og forprang som sider for borgerlige tyngte, saa og at hand ike med drig eller anden ophold skall forhindre andre svenne eller dreng, at de derofuer forsømer deres mesters arbeyd og werksted og geraader udi anden u-leylighed, under hans bødes fortabelse til laug et threi rixdaler.

30.

Ingen mester maa antage en andens læredreng som udi laugsbogen indskrefuen er, for læredreng, huilken mester som det gjør gifue til straf lil laug et fire rixdaler, og drengen strax att casseris, och ey til handverks lære at antagis, og skal ingen mester lenger maa hafue nogen læredreng paa forsøgelse, førend hand hannem i laugsbogen lader indskrifue : end otte uger under mesternes threj marks straf, og skal en læredreng betale for hans navn at lade indskrifue i laugsens bog threj mark dansk.

Pkt. 31 og 32 som 31 og 27.

33.

Och som befindis offte modtvillighed aff mesteren sampt svenne mod di penge som af dennem skal udgifuis og betalis, som her forhen findis i pagterne specificerid og ellers for straf paaleggis, men gjør ophold med dennem imod sambtøke fra en tid til en anden, da dersom det skeer imod bevilling, og ike til

dend udlofid thid betaler, da at stande oldermænden med hos- sideren samt tvende af laugsbrødrene frit fore di modtvillige derfor tilbørlig at pante, og panted oldermænden at befuare, som til en wiss tid skal løsis, huis ike skeer da at selgis til same pengis udgifuelse, med mindre de indbyrdis anderjedis kand foreenis.

Pkt. 34 som pkt. 35, hvorefter sluttes:

Huilke forskrefne poster effter mestrenis begiering er dennem af os paa hans kongl. may, allernaadigste behaug, bevilget og sambtøkt, som wi med woris hænder och stadts secret bekrefter, actum Holbecks raadstue den 28. september anno 1680.

Anders Scult.
Erich Bagger.

Johan Eggers.
Didrik Eggers.

(ulæseligt navn).

Fremlagt og læst i commissionen tirsdag den 28. aug. 1800
testerer

Bang.

S. Friis.

At kommentere disse skræer vilde sikkert føre for vidt her. Hvad læsningen angår, kan jeg kun henvise til, at det slet ikke er svært at få fat i meningen (navnlig hvis man læser det højt og langsomt!), og de særlig interesserede, som ikke kender de mange laugsskikke, der berøres, må jeg anbefale Nyrops: Dansk håndværksskik.

De øvrige dokumenter i denne pakke løse akter består — foruden en del kvitteringer af yngre dato — af en række domsakter, klager o. l., der giver et fortrinligt bidrag til laugets historie udadtil gennem de sidste hundrede år af dets levetid,

Disse hundrede år var nemlig en evig kamp for at holde på tidligere tiders rettigheder og på laugets gamle værdighed, som nyere tider og skikke og en ny ånd i regeringen var begyndt at rokke slemt ved.

Allerede Christian IV havde været hård mod laugene, og hans efterfølgere blev det ikke mindre. Forordningen

af 1681 og 82 indskrænkede laugenes gamle rettigheder stærkt, men de fleste steder levede man dem slet ikke overhørigt ⁹⁾).

Derimod blev der også fra anden side løbet storm imod dem, og hvorledes de Holbæk skomagere tog på disse tilfælde, fremgår af det følgende.

Materialet er som omtalt en række processer og domssager, der oftest går skomagerlauget imod, fordi mestrene har været for fremfusende og ikke altid har brugt deres forstand.

Måske har disse skomagere været et særlig stridbart folkefærd. Laugsprotokollerne viser i hvert fald ofte, at stridigheder mellem dem indbyrdes eller mellem dem og deres svende, ved hvilke der var faldet „onde og uanstændige ord mellem begge parter“, måtte bilægges for åben lade ¹⁰⁾.

Den ældste af disse retssager stammer fra Holbæk rådstueret i 1746 ¹¹⁾.

Indskrift: DET ER SKOMANIS LAVSINSEL ¹²⁾ i HB ¹³⁾

Skomagerlauget var kommet efter, at en borger i byen, Rasmus Salmonsens, havde en del huder liggende på sit loft. Da man mente, at han havde opkøbt disse rundt om på landet og derved overtrådt forordningen af 25. august 1741, der forbød land- og forprang ¹⁴⁾, allarmedes byfoged Stampe, og sammen med denne og to andre mestre, konstaterede oldermænd Nicolai

Koch, at huderne fandtes på loftet. Han lagde beslag på dem og nedlagde ved rettens hjælp forbud mod, at de rørtes før dommen faldt, ved hvilken de skulde konfiskeres.

Derefter indstævnedes Rasmus Salmonsens for rådstueretten, bl. a. under henvisning til en tidligere resolution fra stiftamtmand Geersdorff.

Ved første møde erklærede Salmonsens imidlertid, at huderne tilhørte borgmesteren, kancellieråd Schougård, og denne hævdede, at han allerede på et tidligere tidspunkt havde omtalt dette køb for skomager Christen Witzen med flere.

Han hævdede endvidere, at det kun var gjort til skomagernes bedste, idet disse under den nuværende kvægsygdøm kunde faa alle de huder, de ønskede, til billig pris, men neppe havde råd til at købe så mange, at de kunde oplagre dem til de dårlige tider, der fulgte efter, hvor huder måske ikke var til at opdrive. (!) Til den tid vilde de altså kunne købe hos ham.

Til denne menneskekærlige erklæring føjede han et brev fra stiftamtmand Geersdorff¹⁵⁾, hvori denne erklærede, at under de nuværende omstændigheder (kvægsygen og de mange huder i handelen) måtte man se bort fra hans ovenfor omtalte resolution (!) Det var dog bedre, at huderne blev bevaret, end at de blev nedgravet med det døde kvæg!

Dette turde dog vist efter moderne begreber være en lidt vel kraftig argumentation for at redde borgmesterens huder, men rådstueretten, der bestod af rådmænd og byskriver Hans Fæster og rådmænd Hans Ditzel, reagerede over for dette, og over for borgmesterens kraftige indlæg, der var spækket med latinske ord og mange lovhenviisninger.

Den 4. marts 1746 faldt dommen, der bl. a. under henvisning til, at laugene ikke havde ført beviser for, at

der var drevet landprang med huderne, dømte dette til at betale 4 mark til byens fattige samt sagens omkostninger. — — — —

Fire år efter var det galt igen.

En skomager Johannes Mogensøn i Korsør havde givet handelsmand Peder Langeland i kommission at opkøbe ham nogle huder.

Peder Langeland drog til Holbæk og købte her en del huder hos købmand Mads Henrichsøn. Herfra drog han til Udby på Tudse næs, hvor han købte alt, hvad han kunde få af huder hos præsten, velærværdige hr. magister Steenersen. På samme vis raserede han Kidserup, hvor han købte huder hos kromand Anders Pedersøn, bonden Peder Eriksen m. fl.

Dette må være kommet de Holbæk skomagere for øre, og idet de har holdt sig til forordningen af 25. august 1741 angående landprang, sendte de en laugsbroder ud efter den frække handelsmand.

Peder Langelands spor førte den udsendte laugsbroder til Ondløse, hvor handelsmanden havde oplagt de erhvervede huder og skind hos husmand Hans Henrich Gæbel. På egne og hele laugets vegne bortførte laugsbroderen hele partiet på 46 stk. huder og skind, og rådede modparten til at tie stille med sagen.

Det gjorde de imidlertid ikke.

Den 26. april indgav prokurator Niels Lind af Kalundborg stævнемål mod skomagere på Holbæk byting. Men dommeren, byfoged Stampe, frifandt skomagere og tillagde dem foruden huderne yderligere 16 rdl. i omkostninger.

Så gik sagen til Sjællandsfar landstingsret! Mod prokurator Lind engagerede skomagere prokurator Christensen fra Holbæk, og begge indgav nye vægtige indlæg i sagen, hvori bl. a. skomagere beskyldte Peder Langeland for landprang og hævdede, at huderne slet

ikke var indkøbt til skomageren i Korsør, men at denne kun var stukket ind i sagen som stråmand.

Landstingsretten skar imidlertid gennem al udenomssnak.

„Men naar sagens nu værende omstændigheder rettelig overvejes, bliver qvæstionen¹⁶⁾ ikke, om med disse huuder og skind er begaaet forprang eller for hvis regning de er indkiøbt, men om skomager lauet i Holbech effter deres gjorde confication kand beholde dem, Og da wiiser forordningen af 25de augustj 1741 med tydelige ord, at wahrer, hvormed land og forprang kand beviises at begaaes, maa anholdes, dog at da strax derpaa tale for det steds dommer, hvor wahrerne er anholden, og sagen dereffter forfølge, dernest at ingen saadan sag maa begyndes af inquisition . . .“

Ud herfra dømte Landstingsretten, at de Holbæk skomagere aldrig kunde blive ejere af huderne, men havde at aflevere dem „jnden 15 Dage effter dends loulige forkyndelse under justitiens wiidere befordring“. Desuden skulde lauet betale citanten 16 rdl.

Det er ganske morsomt at sammenligne disse to sager, der begge går skomagernes imod.

I den første handler de ganske korrekt og sætter det rigtige apparat igang, men har det uheld, at det er selveste borgmesteren de kommer i konflikt med.

I den anden foretrækker de, belært af erfaringen, en mere primitiv fremgangsmåde, og håber måske ved deres trussel at forhindre modparten i at forfølge sagen videre, så at de selv kan beholde de konfiskerede huder. Men de andre er mere snu end antaget.

Havde de ved denne lejlighed handlet som fire år i forvejen, er der neppe tvivl om, at de havde fået ram på den gode Peder Langeland, der sikkert havde gjort sig skyldig i forprang.

Sagen var meget kostbar, så kostbar, at vi så sent som i 1754 i laugsprotokollen finder, at to mestre, der optages i lauset i dette år, må love at give hver „sin andel af de penge lauset er bortskyldig for den process lauset maatte udstaae med Peder Langeland og Johannes Mouritzen“

Der er endda gået så lang tid, at man har glemt, at skomageren i Korsør hed Mogensøn.

Hvor store udgifterne har været, får man et begreb om gennem nedenstående regning fra skomagerens sagfører Johannes Christensen. Det ses, at sagførerne også den gang kunde skrive artige regninger. Denne er på tre foliosider.

Regning

til samtlig skomager lauset i Holbech over [en] for dem ved landstinget havde sag contra skomageren Johannes Mogenssen i Corsør; hvad penge mig tiid effteranden er leveret samt hvad jeg har udgivet og endelig hvad mig endnu komer til gode.

A ^o 1752	Rd.	M.	Sk.
d. 25 april er mig leveret af skomagerne			
her i Holbech	2	„	„
„ 8 may igien faaet af dem	1	2	„
, 11 ditto atter igien faaet	1	3	
„ 30 ditto igien	8	„	
„ 12 juny leveret mig igen	1	4	
„ 5 july er mig igien betalt	4	„	
, 20 aug igien faaet	4	„	
, 21 sept igien	2	„	„
Nok for indlæget har de betalt	1	„	„
	summa	25 rd.	3 m. 8 sk. ¹⁷⁾

Herimod er af mig udgivet

d. 26 april gjort en reyse till			
landstinget	6 rd.		
„ 8 may betalt til landstings			
. . . . for landstings			
stævnings udstædelse	1	—	2 m.
			<u>7 rd. 2 m.</u>

	Transport . . .	24 rd. 3 m. 8 sk.
		7 rd. 2 m. sk.
d. 12	May betalt 2 ^{de} mænd fra Sorøe til Corsøer for landstingsstævningen at forkynde	2 — „ — „
d. 31	Dito gjort een reyse til landstinget	6 — „ — „
	Dito dato betalt rettens gebyhr i landstinget	6 — „ — „
	Dito dato betalt opsettelse penge	„ — 1 — 4
d. 13.	juny betalt for copie af s ^r Linds indlæg	1 — 4 — 8
	Dito dato for et bud til Ringsted for same at afhente . . .	„ — 4 — „
d. 28	juny mødt ved landstingst betalt stemplet papire til et indlæg	„ — 1 — 8
d. 26	july gjort een reyse till landstinget for at and- føre Linds indgiven . . .	4 — „ — „
d. 23	aug. betalt i landstinget opsettelse penge	„ — 1 — 4
	For min reyse samme tiid til Ringsted med fortæring, vognleye og sallerum	6 — „ — „
d. 20	septb. betalt for copie af s ^r Linds indlæg	1 — „ — „
	For mit sidste indlæg i sagen	4 — „ — „
	Stemplet papier til samme	„ — 1 — 8
	er i alt	43 rd. 4 m. „

Naar da ovenanførte 24 rd. 3 m. 8 sk.

fradrages, bliver da mig kommer

tilgode. 18 rd. „ — 8 sk.

Holbech den 4 octob. 1752.

J. Christensen.

Ovenmelte reigning er mig af samtlig skomager lauet
betalt med atten rixdaler og 8 sk. hvorfoer ved loulig qvitteris.
Holbech d. 20. novemb. 1752.

J. Christensen.

Som det ses et artigt beløb efter datidens pengeforhold. — — — —

At forholdet med opkøb af huder ikke bedrede sig i de følgende år, fremgår klart af koncepten til en skrivelse, der omhandler de samme forhold, og som øjensynlig er af en lidt yngre dato.

Det ser ud til at være en stump koncept til en klage, som laugget indgav til stiftsbefalingsmanden, men det afrevne halvark bærer hverken datering eller adresse, hvorimod oldermandens navn forekommer deri.

Det ganske morsomme dokument gengives her efter ordlyden:

Underdanigst pro memoria ¹⁸⁾.

Saa ugierne som vi wilde bebyrdige deres høj grevelige excellence, og saa lenge vi end har holt os derfra, maa vi dog omsider nødes til saadant at vore andragende underdanigst at indgive, og bestaar der udi (:) Landprang af huder og skinds opkøbelse og forhandling har lenge gaaet i stor svang, hvilken vi af vores profession alt for kiendeligt har motte føle, men dog ingen tid i saa høj en grad som nu paa 1 à 2 aard, aarsagen hvor for saa mangfoldige læge sig efter denne handel og prangeri vides ikke, men sees at tage hver dag til saa vel i købstæderne som paa landet, saa ledes er befuden dels et almindelig oplagssted hos Anders Møller paa stormøllen her ved Holbech, og dels har han selv opkøbt saa mangfoldige huder hist og her, der end og er gaaet saa yderlig, at da ieg Peder Ringsted var i sidste mandag paa Løvenborg og købte nogle faa støkker huder til mit arbejde kom der tillige og bød 2 sk. mere for støkket en var accorderet. — — —

Købmand Hermansen her i byen driver ligeledes denne handel uden at fald-byde huderne her til os. Nattmanden her ved stedet har selv for os tilstaaet at have nylig sluttet a c o r t med en Lybecher om 16 stk. huder og at skulle fremdeles levere der til hvad han kunde anskaffe samt der for at tage betaling hos Lars Reysterops ¹⁹⁾ hvem der alt saa efter ansende har indflydelse i denne telfælde (.) adskelige bønder paa landet i Tuse og andre byer i sær de som selv slagter og handler med (s)kind og køber flere huder under det skind at være af deres eget slagteri samler hele læs og bortfører og saaledes har denne

negotie udbredt sig her i egne nsaa foruden den kostbarhed som dette prangeri medfører lider vi saa denne mangel paa huder og skind at vi fast ikke kand opføre det allerminste til vores arbejds fortsættelse. Vel vide vi at der for saadan landprangeri er ved lov og foraardning sat indskrænkning lige som og politie mesteren paalagt at hæmme saa dan der har givet os andledning at besvære os hos hr. kammeraad Lund og stædens byfo(ge)d som der ved har vist den godhed allene at en love os alt vedbørligt

Dette afrevne halvark siger jo i sig selv nok, selv om slutningen mangler.

Men der var også andre felter, hvor datidens håndværkere måtte passe på at hævde sig. Det var navnlig over for „fuskere og bønhaser“, folk, der gik dem i næringen, at forbitrelsen var stor. Der anstilledes undertiden hele klapjagter på disse folk, der uden at være i laug et drev håndværket.²⁰⁾

For Holbæk-skomagernes vedkommende var det navnlig ude på landet, at der fandtes en del mænd, der havde lært lidt skomageri, og som det gjaldt om at komme over i et ubevogtet øjeblik. Igennem hele tidsrummet fra midten af det 18. til midten af det 19. århundrede dreves jagten, og så sent som 1852 findes en regning — åbenbart fra en prokurator i byen — for affattelsen af ikke mindre end 7 klager til politiretten over uberettiget næringsbrug på landet „i afvigte sommer à 3 sk.“.

Samtlige byens håndværkere indgav i august 1749 til stiftsbefalingsmanden grev Reventlow andragende om at måtte få bevilling til, at „inquirere saasom de der ved kunde spare adskillige reiser og udgifter til rettens betientere ved birkerne, samt bedre finde dem (fusserne) i forbudet arbejde“. ²¹⁾

Denne ansøgning blev imidlertid afslået, hvad der dog ikke forhindrede oldermand for skomagerlauget Hans Jensen til i 1765 at indsende et ganske lignende

andragende til „Deres Excellence Høy Welbaarne Joachim Barner, Ridder, Hans Kongl. Majests. til Danmarch og Norge p. p. Høyt betroede Stift Amt Mand og Amt Mand underdanigst å Wedbygaard“.

Det omtales heri, at en mand er blevet grebet i at have forfærdiget fodtøj, men at der findes flere „som ligeledes imod loven gjør arbeide til fornærmelse for skomager-lauget her i Holbech“. Da nu imidlertid ingen indskridning kunde finde sted mod sligt, uden at birkefogeden var tilstede, og da denne ofte ikke var til at få fat i i rette tid, kom laugeti i stor bekostning ved forgæves rejser, foruden at de, der skulde pågribes, blev advaret. Lauget søgte derfor amtmanden om, at herredsfoged i „Mierløsse og Thudse herreder, welædle Lawritz Stampe“ måtte foretage inkquisitionen, når man ikke kunde få fat i birkefogeden, idet skomagerne dog samtidig lovede at holde denne skadesløs for den sum, han ellers vilde have fået for inkquisitionen.

Det fremgår jo tydeligt heraf, at det i modsætning til forrige ansøgning nu mere gjaldt laugets værdighed end dets penge. — Amtmanden har imidlertid påtegnet skrivelsen følgende „resolution“:

„Naar skomager-lauget i Holbech finder fornøden at lade udi birkene inqvirere om skomagere som imod loven kunde tænkes at handle, faaer de udi det telfælde henvende sig til og betiene sig af birkenes vedkommende justitz-betient og der som samme bewiislig vægrer slig assistance, kand derom til mig inugiwes klage.“

Altså fik de heller ikke denne gang noget ud deraf.

Hvormeget der end blev passet på, kunde uvæsnat dog ikke bekæmpes. Det gentoges år efter år. Hvor ofte laugeti fik medhold hos retten i sine anklager, vides ikke. Derimod ligger her tydelige beviser på, at det undertiden gik galt.

I 1839 anklagede laugets indsidder Jens Carlsen i Bjergby og forlangte ham enten mulkt for uberettiget næringsbrug eller afkrævet ed på, at han ikke havde syet det hos ham fundne fodtøj efter mål eller med afhændelse til andre for øje.

Politiretten frikendte imidlertid indsidderen, da laugets ikke havde tilvejebragt beviser for, at fodtøjet mod anklagedes påstand var syet til fremmede.

Af noget større omfang var den klage, som laugets i januar 1844 rettede mod bundtmager W. Tofte for uberettiget næringsbrug.

Tofte havde solgt nogle damesko, der var foret med skind og påsyet skindkant, og skomagerne hævdede, at fordi dette skind var indsat, blev skoene ikke bundtmagerarbejde, lige så lidt som noget klædningsstykke blev det, fordi en bundtmager indsatte noget foerværk. De hævdede endvidere, at skomagermestrene i byen var saa mange, at hver enkelts fortjeneste kun blev ringe, hvorimod Tofte ingen konkurrenter havde og derfor ikke burde gribe ind i deres næring.

Der blev i politiretten forgæves forsøgt forlig mellem parterne. Tofte nægtede at have förfærdiget skomagerarbejde og fremlagde i retten en af de sko af saffian, som han forhandlede, men han påstod sig som bundtmager berettiget hertil. Han udbad sig og fik 8 dages frist til at undersøge, hvordan andre bundtmagere forholdt sig, inden han gik ind på forlig.

Paa det følgende møde fremlagde Tofte et brev fra en skomager J. J. Lund i København, der meddelte, at bundtmagerne der i byen var blevet frikendt af retten i en ganske lignende sag, der var rejst af Københavns skomagerlaug. — Nu var det klagerne, der forlangte en udsættelse på 14 Dage

Efter denne tid fremlagde skomagerlauget et brev til skomager Barnucka fra en skomager Vollquart i

København, der meddelte, at oldermanden i København ikke kendte den af J. J. Lund omtalte sag, og at *han* agtede at gribe ind, hvis han befandt sig i den situation, som lauet i Holbæk var.

Da ingen af parterne mente at kunne skaffe yderligere oplysninger, gik sagen til doms den 16. februar 1844.

Fuglekongetavle for skomagemester O. Nielsen, Holbæk.

Forinden var parterne dog blevet afhørt, og Tofte havde forklaret, at bundtmagerne her i byen ikke havde laug eller stod i laugsmæssig forbindelse med bundtmagerlaugene andet steds i riget. Derimod forklarede oldermand J. Nielsen, at skomagerne i Holbæk udgjorde et eget laug, „for hvilket de almindelige laugsartikler af 4. november 1682 gjaldt“.

Efter at Tofte derefter havde forklaret skoens beskaffenhed, erklærede han, at han ikke selv syede dem, men lod dem sy af en af byens skomagere eller i København. Oldermanden måtte derefter afgive den overraskende Erklæring, at *han selv* havde syet sådanne for Tofte, men mente, at denne var uberettiget til at

lade arbejdet foretage i en *anden Købstad*. Han måtte dernæst indrømme, at skomagerne selv meget sjældent lod forfærdige sådanne sko med låddent foer og kant.

Efter disse oplysninger kom dommen selvfølgelig til at lyde på frifindelse for den anklagede, da han jo havde ladet skoene sy hos dertil berettigede håndværkere og selv kun havde arbejdet med det for hans håndværk sædvanlige materiale, skind.

I det 19. århundrede voksede laugenes kamp, men nu var det navnlig mod regeringen og øvrigheden at de maa vende front²²).

Overalt var opstået den mening, at laugene havde overlevet sig selv, og at tiden krævede større frihed i næringen. Men håndværkerne gav ikke saa let tabt. Selv næringsloven af 1857 betog dem, som det skal ses, ikke helt modet.

Hvad Holbæk skomagerlaug angik, indgav det i 1845 besværing til amtmændsskabet over, at magistraten greb ind i deres rettigheder ved mesterprøvens aflægelse, men de fik ikke medhold.

I 1851 sendte de en petition til folketingsmanden for Holbæk amts 1. valgkreds, hattemager Christensen, i anledning af købmændenes indgreb i deres næring. Han skrev tilbage, at han havde anbefalet andragendet til tingets foreløbige gennemlæsning og eventuelt til det eller de udvalg, som måske i samme sæson maatte blive nedsat til næringsforholdenes partielle eller totale omordning.

Samtidig vogtede laugene stadig på fuserne. En kvittering fra kommunekontoret for dets andel i en mulkt, som blev idømt fire fuskere, er dateret 2. september 1852, og i januar 1853 fik lauet tilkendt 2 rdl. i sagen mod Carl Frederiksen i Tostrup.

Så kom altså næringsloven i 1857.

Det fremgår ikke af laugsprotokollen, at dette for alle laugene så knusende slag, straks satte dybe spor i Holbæk. Det eneste spor er en sum i regnskabet for 1857 på 10 rdl., som laugget betalte håndværkerforeningen i København „i anledning af en petition til rigsdagen om næringsloven“. Men en drøftelse af laugets fremtid kom først frem på et langt senere tidspunkt, endog i allersidste øjeblik.

Og årene gik som hidtil. Der aflagdes mester- og svendeprøver som hidtil i overværelse af magistraten, og en repræsentant for denne mødte årlig på den dag, „hvor laugets mestere agtede at indbetale deres tidepenge for det nu forløbne regnskabsår“.

Først i 1862 den 2. januar „blev paa det hidtilværende skomagerherberg hos værtshusholder Jens Nielsen i Holbæk, under ledelse af undertegnede exam. juris Blume, der i kancellieraad, borgmester P. C. Müllers fraværelse er af amtet constitueret til at bestyre dennes embede, afholdt en forsamling af de medlemmer, hvoraf Holbæk kjøbstads skomagerlaug hidtil har bestaaet for at tage bestemmelse om laugets fremtidige bestaaen efterat næringsloven under gaars dato er traadt fuldstændig i kraft“.

16 af de 19 navngivne mestre var mødt.

Mesterladens beholdning blev opgjort til 9 rdl. 3 mark og 2 skilling, og iøvrigt ejede laugget en trælade med dobbelt lås og den halve ejendomsret²⁸⁾ til laugets fane samt et laugssegl.

Det besluttedes at opretholde laugget som sådant under ledelse af en oldermænd og to lademestre, samt at dets indtægter skulde anvendes til sygehjælp for medlemmerne og disses enker.

I de sidste paragraffer bestemtes det, „at enhver, der agter at erhverve borgerskab som skomager i Holbæk og i denne anledning ønsker at godtgøre sin due-

lighed ved aflæggelsen af en mesterprøve, skal have adgang til at aflægge en saadan ved laugget under tilsyn af 2de af lauggets mestre, der, efter tour, udnævnes af oldermanden, hvilken mesterprøve, der skal bestaae i forfærdigelsen af et par almindelige herrestøvler, derefter underkastes bedømmelse af oldermanden og de nævnte skuemestere, og naar prøven erklæres „for-svarlig“ udført, at erlægge til laugskassen et bidrag af 1 rdl. skriver een rigsdaler rigsmønt.“

En lignende bestemmelse indsattes for aflæggelsen af svendeprøver, og Eduard Edel Erichsen valgtes til oldermand, medens Johannes Schmidt og Isaac Jonson Hedenskog valgtes til lademestre.

Som det ses, var disse love sat op med ønsket om at bevare den gamle værdighed for øje, blot at aflæggelsen af prøverne blev frivillig. Også i andre byer gik man denne vej, og uden at søge kongelig stadfæstelse satte man der en fagprøve som optagelsesbetingelse. ²⁴⁾

Holbæk skomagerlaug var af dem, der søgte kongelig stadfæstelse; men indenrigsministeriet nægtede at indstille dertil, sålænge lovene indeholdt bestemmelse om aflæggelse af mester- og svendeprøver. Iøvrigt henstillede ministeriet i sin skrivelse af 18. februar 1862 til laugget at indtræde sammen med købstadens andre laug i en fælles håndværkerforening.

Hvilket standpunkt laugget har taget hertil kan ikke ses; thi laugsprotokollen stopper ved det ovenfor omtalte møde den 2. januar, og Holbæk håndværker- og industriforenings forhandlingsprotokol fra den tid er desværre gået tabt. ²⁵⁾

En håndværkerforening var nemlig allerede stiftet i 1853, efter almindelig mening for at øve indflydelse på de kommunale valg, hvor håndværkerne følte sig tilsidesat af købmændene. ²⁶⁾

Jeg har søgt at løse spørgsmålet om skomagerlaugets overgang til denne forening ved at gennemse dens medlemsprotokol.

Det viser sig da, at skomager S. Sørensen var blandt dens stiftere, og at tolv af de daværende 18 skomagermestre var medlemmer fra begyndelsen. Men allerede i løbet af de første to år udmeldte de ni af disse sig, og af nye medlemmer blandt skomagerne var det kun få, der blev stående som sådanne gennem flere r. I det hele viser foreningens medlemsantal en stadig nedgang fra dette år og absolut ingen særlig tilgang i 1862.

Det er derfor øjensynlig, at en sammenslutning som den af indenrigsministeriet foreslåede, ikke har fundet sted. Det dræbende slag, som blev rettet mod de gamle laug, har rimeligvis bevirket, at man i den følgende snes år ikke har kunnet samle sig til at danne nogen organisation.

Først nytårsdag 1886 stiftedes skomagermestrenes lokale forening i Holbæk, som eksisterer endnu.

Det eneste spor af det gamle laug, jeg har fundet efter 1862, er nogle breve og skrivelser fra 1873, der viser, at der er blevet dannet en ligkasse (begravelseskasse) på ruinerne af det tidligere laug.

I februar 1873 blev man imidlertid enige om at dele beløbet, „da ellers den længst levende mulig ikke kunde faa noget wis dødeligheden kom paa en tiid da en del af dem er temmelig gamle, nu der imod kan envær faa cirka 10 rd. af beløbet.“ ²⁷⁾

Også en fordeling af beløbet findes tillige med kvittering for modtagelsen samt erklæring om, at der intet yderligere krav fandtes på skomagerkassen.

Dermed var Holbæk skomagerlaugs ligbegængelse tilende.

Efterskrift. Efter at denne afhandling er gået i trykken, har jeg erkendt, at Nyrop i sin samling af laugssegl alligevel har medtaget det i Fig. 2 gengivne, men fejlagtig betegnet det (Fig. 188) som tilhørende skomagerne i Hobro.

Signetet er i sin tid sammen med andre laugs-sager (lydhammer m. m.) skænket dansk folkemuseum 1887 af købmand Ollendorff, Holbæk.

Noter og henvisninger.

- 1) Omtalt senere i dette hefte af lærer Thomsen.
- 2) Kom. kol. danske forest. m. 717 og 756, 762.
- 3) Landsarkivet (Pakken: Dokumenter og skrårer for forsk. Holbækske laug 1570—1852).
- 4) Gengivet i Nyrop: Danske håndværkersegl (side 37).
- 5) Overlærer Voss kalder den en skavekniv, og Nyrop mener, at den har været brugt ved læderets garvning. Han påviser den i enkelte segl, hvor den har den oprindeligste form, men udtaler sig slet ikke om den ganske lignende genstand bl. a. i Holbæk-seglet. Denne er af adskillige blevet antaget for skomagerlæsten, men er utvivlsomt blot en fortegnig af skavekniven (sml. de to Kalundborg-segl og Horsens-seglet). På Holbæk laugsfane er da også „knivsbladet“ blevet malet blå (figurerne i yderhjørnerne).
- 6) Denne nye fane omtales slet ikke i laugsprotokollen. Årsregnskabet for 1849 aflagdes 24. november; men udgifterne er ikke specificeret. Under „laugets fornødenheder og understøttelse til mestrene“ er posteret 9 rd. 4 m. og 3 sk.; men da der findes kvitteringer fra september måned for „en ny fanerem“, 2 rd., og „snore og kvaster til fanen“, 2 rd., bliver der kun en sum af 5 rd. 4 m. og 3 sk. til rest til fanedug og -stang. Det er da sandsynligt, at der ingen understøttelse er uddelt 1849 (i lighed med 1850, hvis regnskabsposter er specificeret) og at ovennævnte sum kun er halvdelen af fanens anskaffelseessum (se noten 23).
- 7) Nyrop: Danske håndværkersegl side 7.
- 8) Landsarkivet (Pakken: Dokumenter og skrårer for forsk. Holbækske laug 1570—1852). Gengivet her efter underarkivar cand. mag. Harald Hatts afskrift.
- 9) Berg: Det danske håndværks hist. side 78--79.

- 10) Den åbne lade betegnede laugets værdighed og blev betragtet som en pagtens ark. Når laden var åbnet måtte al usømmelig tale fare, og ingen måtte bære våben på sig.
- 11) Denne sag findes forrest i den protokol, der er påbegyndt 1750, og som anvendes af nuværende lokale skomagerforening som forhandlingsprotokol. Den er indheftet i Protokollen før denne er taget i brug.
- 12) Insel = segl. Man træffer også formerne insegel og indsegl.
- 13) Signetet er af kobber og sidder i et plumt Træhåndtag. Det er ikke gengivet i Nyrops samling. Det gør indtryk af at stamme fra det 17. årh.s midte eller slutning.
- 14) Ved land- og forprang forstod man, at varerne forhandlede uden at bringes til torvs. Forbudet herimod var truffet for at ophjælpe købstædernes handel, men bønderne var yderst uvillige til at efterkomme påbudet og søgte alle kneb for at undgaa at bringe varerne til torvet. — se nærmere Paludans Kalundborgbeskrivelse og Friis Edwardsens Skelskørbeskrivelse.
- 15) Dateret Kiøbenhavn 15. febr. 1746.
- 16) Spørgsmålet.
- 17) På hvilken post de 8 sk. falder kan ikke ses, da papiret er stærkt makuleret.
- 18) Til Erindring. — Skreves over bønskrifter og ansøgninger.
- 19) Folketællingslisten af 1787 nævner værtshusnolder og avlsbruger Lars Reistrup, født 1737.
- 20) Berg: Det danske håndværks hist. side 83.
- 21) Omtales i indberetningen fra magistrat til stiftsbefalingsmanden af 8. Maj 1751.
- 22) Se herom nærmere i Bergs bog.
- 23) Antagelig er den anden halvdel blevet bekostet af svendeladen. Saml. noten 6.
- 24) Berg: Det danske håndværks hist. side 142.
- 25) Holbæk håndværker- og industriforenings jubilæumsskrift 1903.
- 26) Holbæk håndværker- og industriforenings jubilæumsskrift 1903.
- 27) Brev fra skomager Ole Nielsen til B. Barnukka af 26. febr. 1773.

Fra de gamle Kirkebøger.

Af *Henning Jensen*.

Jeg har tænkt mig, det kunde interessere Aarskriftets Læsere at høre noget om Sognene i Holbæk Amt fra gamle Tider. Jeg har derfor studeret nogle gamle Kirkebøger paa Landsarkivet og andre Skrifter i Arkivet, som Landsarkivaren, Hr. *Gerhard Hornemann*, med stor Elskværdighed henledte min Opmærksomhed paa, og hvor der fandtes noget, jeg kunde have Brug for. — Jeg har ikke noget som helst videnskabeligt Formaal med disse Studier. Det har kun været min Mening at finde og fremdrage saadanne Ting, som jævne Folk kunde have nogen Fornøjelse af at læse.

Der er noget vist ærværdigt ved de gamle Kirkebøger. Der har de staaet i en 2—300 Aar paa deres bestemte Hylde i Præstens „Studerekammer“ i de gamle Præstegaarde. Alle i Præstegaarden saa hen til dem med en vis Ærefrygt og havde Ordre til, i Tilfælde af Ildsvaade, først at redde dem. Dette er maaske Grunden til, at forholdsvis faa er gaaet tabt.

De vigtigste Begivenheder, der skete i Hjemmene, skulde i Reglen meldes til Kirkebogen. Var der født et Barn, skulde Faderen op og spørge, om han kunde faa det døbt, i Reglen Søndagen efter Fødslen. Og *Daabsdagen*, aldrig *Fødselsdagen*, indførtes i den tykke Bog. Eller der kom et ungt Par, ledsaget af flere Mænd; det var to unge Folk med deres Forlovere; det unge Par skulde troloves. Eller der var sket et Dødsfald og Begravelsen skulde bestilles. Præsten tog Kirke-

bogen frem, og med sin Gaasefjerpen — Staalpenne kendtes ikke —, indførte han *Begravelsesdagen*, ikke *Dødsdagen*, i Bogen. Men ogsaa andre Ting kunde komme ind i de gamle Bøger, smaa Notitser om et eller andet, der var foregaaet; og det er disse Smaating, som har mest Interesse for almindelige Læsere, og som jeg navnlig ønsker at fremdrage. — Heldigvis brugte man i gamle Dage godt, solidt Papir; naar Præsten ikke havde spædet for meget Vand i Blækket, — som man i gamle Dage var tilbøjelig til — staar Skriften tit saa tydelig, som var det skrevet for kort Tid siden.

Raklev.

Raklev har ikke altid været et selvstændigt Pastorat. I den katolske Tid var det Annex til St. Olufskirken i Kalundborg; dog var der i hin Tid en Præstegaard i Raklev, og kort Tid efter Reformationen fik Byen sin egen Kirke, og blev derved skilt fra sit Forhold til Kalundborg. I den katolske Tid kaldtes Sognet *Borge Sogn*.

Kirken er bygget af den første evangeliske Præst i Kalundborg, Hr. *Melchior*. Man nævnede den Gang Præsterne ved Fornavnet; hans Efternavn var Jensen eller Hansen. Hr. Melchior var født i Aarhus den 17. August 1495, og allerede i en tidlig Alder indtraadte han i Franciscanerordenen som Munk. Han maa have været en ret fremragende Mand, thi allerede som ung blev han Guardime eller Forstander for Klostret i Kalundborg. Men som mange andre Munke sluttede han sig til den lutherske Lære, og da Lensmanden paa Kalundborg Slot befalede Munkene at forlade Klostret, gjorde han derfor ingen Indvendinger. Til Belønning for sin Føjelighed blev han derfor udnævnt til den

første evangeliske Provst i Arts Herred. Som Provst optraadte han som Forfatter og udgav en „Anvisning til Provstevisitats“. Den har sandsynligvis afhjulpet et Savn, da de nye evangeliske Præster og Provster vel nok i Begyndelsen var noget hjælpeløse under de forandrede kirkelige Forhold.

Hr. Melchior synes imidlertid ikke at have befundet sig vel i Kalundborg; thi hvad der end var Grunden, saa ansøgte han 1539 om at maatte flytte ud til Raklev og faa dette oprettet til et selvstændigt Sognekald; men da der ingen Kirke var, maatte han altsaa de første Aar holde Gudstjeneste for sine Sognefolk i St. Olufs Kirke. Dette var jo noget besværligt, og Hr. Melchior besluttede derfor at bygge en ny Kirke. Han fik kongelig Tilladelse hertil og byggede den noget Norden for Raklev By. *Dette var den første lutherske Kirke, der blev bygget i Danmark.* Formodentlig har Hr. Melchior begyndt Kirkens Opførelse snart efter at han var kommen til Raklev, men den blev først færdig 1547. Han havde nemlig ikke saa faa Vanskeligheder at kæmpe med; 1546 var der baade Pest og Dyrtid i Sognet og begge Kirkeværgerne døde af Pesten. Det er jo tænkeligt, at Sjællands første lutherske Biskop, Hr. *Peder Palladius*, har været ude til Kirkens Indvielse; under alle Omstændigheder havde han personligt Kendskab til Hr. Melchior, thi han omtaler ham som „en gudfrygtig Mand, der med Troskab forrettede sit Embede“. Han døde 1555, og blev efter hin Tids Skik for Præster og Standspersoner begravet i selve Kirken, hvor hans Ligsten endnu skal findes.

Det synes ikke, at Hr. Melchior har været gift; muligt er det dog, at man har glemt Navnet paa hans Kone, skønt Præstekonernes Navne ellers er hyppigt anført i de gamle Bøger. At han har været gift, derfor taler Navnet paa hans Eftermand i Embedet. Han hed

nemlig *Jesper Melchior*sen, og dette kunde tyde paa, at han var en Søn af Hr. Melchior. — Men er Hr. Melchior's Giftermaal tvivlsomt, saa er det derimod ganske utvivlsomt, at Hr. Jesper adskillige Gange havde prøvet Ægttestanden. Dr. *Holger Rørdam* mener i „Kirkehistoriske Samlinger“, at han havde været gift „mindst 4 Gange“, andre mener tre; men allerede det var jo rigeligt. I Raklev liber daticus (Embedsbog) anføres Navnene paa hans to første Koner, den første hed *Sidse*, den anden *Maren*. Vi véd, at han havde Barn i Kirke 1585 d. 27. September; thi der meddeles, at der „den Dag blev holdt Barselkost og Kalendekost i Raklev Præstegaard paa den nye Sommerstue, som blev bygget 1584. — Hr. Jesper fik imidlertid ikke megen Glæde af sin nye Sommerstue, thi 1588 brændte hele Præstegaarden, og da man i hine Tider ikke kendte til Assurance, kom han i stor Nød. Biskoppen anmodede derfor ved Landemodet Provsterne om at paa-minde Præsterne om at komme Hr. Jesper i Raklev til Hjælp, da han havde mistet al sin Ejendom ved Ilds-vaade. — Han fik da ogsaa Præstegaarden bygget op, og 15 Aar efter var der atter Barselgilde. Vi véd nemlig, at han 1603 indbød Professor *Johannes Ste-fanius* ved Københavns Universitet til at staa Fadder til en Søn. Hr. Jesper maa den Gang have været højt oppe i Halvfjerdserne. Han døde 1608 og var altsaa Præst i Raklev i 53 Aar.

De følgende Præster er der ikke noget videre at fortælle om. *Henrik Nielsen* var Præst fra 1608—18, da han blev kaldet til Præst i Kalundborg. Han døde allerede 1619. Derefter kom *Morten Pedersen Røber*, hvis Hustru hed *Karen*. Han døde 1639. Saa kom *Kristen Kristensen Herløv*, gift med *Mette Clausdatter*. Han havde før været Rektor i Slingerup; i den Anledning stiftede han et Legat paa 50 Rdl. til Slingerup

Skole. Et andet Legat paa 100 Rdl. stiftede han for de fattige i Raklev. Han døde 1654. Efter ham kom *Frederik Eisenberg*, som 1652 var bleven Kapellan hos Pastor Herløv; efter dennes Død blev han efter Tidens Skik og Brug gift med Præsteenken, som hed *Mette*. Han har sandsynligvis maattet paatage sig denne Forpligtelse, før han fik Kaldet. Han døde 1679. — Efter ham kom *Morten Jensen Wedel*, gift med *Marie Elisabeth*. Han døde 1688.

Derefter kom *Hans Jensen Spend*. Han var født i Herlufmagle 1664 og var altsaa kun 24 Aar, da han blev Sognepræst i Raklev. Aaret før var han bleven Kapellan sammesteds, og da han blev gift med Præstens Datter, *Marie Elisabeth Mortensdatter*, har dette vistnok i høj Grad bidraget til, at han fik Embedet, da han derved fik en Slags moralsk Forpligtelse til at forsørge sin Svigermor, Præsteenken. Da hans første Kone døde, giftede han sig med *Beate Marie Hansdatter Gangøe*, og efter hendes Død ægtede han sin tredie Kone, *Anna Kristensdatter Teilmann* fra Bjergbygaard. — Pastor Spend er den første Præst, der har gjort Optegnelser i Pastoratets Embedsbog. Han skriver heri bl. a.: „Hs. Majestæt Kongen har otte Dage haft jus vocationis (Kaldsret), og er jeg af ham, højlovlig Ihukommelse, Kong *Kristian d. Femte* kaldet her til Stedet 1687 den 30. April, som Kaldsbrevet udviser, hvorefter jeg i samme Aar, sidst in Majo, blev til Embedet ordineret“. Man lægge Mærke til, at Pastor Spend i 1687 kun blev *Kapellan*; men han har sandsynligvis allerede da faaet Løfte paa Embedet. Maaske var han allerede da forlovet med Præstens Datter. — Derefter meddeler han Kaldets Indtægter saaledes: 300 Tdr. Rug a 1 Rdl. — 300 Rdl. — Offer 100 Rdl. — En Mensalgaard i Kallerup 3 Rdl. — Kvægtiende og Smaaridsel 100 Rdl. — Med andre Smaaindtægter faar han Indtægten bragt op

til 543 Rdl. — Men det var altsaa i de Tider, da en Tønde Rug og Byg ansloges til 2 Kr. Nu koster den omkring 40 Kr. — Men hertil kom saa Indtægten af Avlingen. Herom skriver han: „Præstegaardens Udsæd kan regnes for 10—12 Tdr. af alle Slags i de tvende Marker, Kirke- og Søndermarken, men naar Tranemose Mark er inde, da 20—30 Tdr. af alle Slags Sæd“.

Til Sammenligning kan anføres, at Degnekaldets Indtægter 1732 af Degnen, Studiosus *Niels Merchel*, opgives til 81 Rdl. 4 Mark og 5 $\frac{1}{2}$ Skilling.

Om *Byerne* i Sognet meddeler Hr. Hans Jensen Spend følgende: Kaldet bestaar af 10 smaa Byer, som ere: Rakløv 9 Gaardmænd, Ellede 7, Nyrop 8, Nostrup 7, Katterup 10, Vollerup 7, Svenstrup 7, Salbæk 7, Illerup 10, Gaasetoft 8. — Der er en Mølle. — Af Husmænd er der 60. — Familier, som i de fattiges Tal er indskrevne, er 29. — Af Kommunikanter er der mellem 8—900 mellem Aar og Dag.

Da Pastor Spend var bleven gammel, fik han en Medhjælper i Embedet ved Navn *Peter Gerhard Møller*, som var født paa Antvorskov ved Slagelse 1690. Han blev teologisk Kandidat 1713 med Non, den daarligste Karakter, der overhovedet gives. Maaske var han allerede paa dette Tidspunkt forlovet med Pastor Spends Steddatter, *Anna Elisabeth Torbensdatter Lidøe* af Herstedøster. Vist er det da, at han snart efter sin Ansættelse i Raklev blev gift med hende, og dette forklarer, at han ved sin Ansættelse allerede fik Løfte om at blive Pastor Spends Eftermand i Embedet. Men han var ikke alene Kapellan; med denne gejstlige Stilling forbandt han den mere verdslige som Præstegaardsforpagter. Om dette Forhold har vi en meget interessant Meddelelse af Pastor Spend i Embedsbogen. Han skriver saaledes:

„Vice-Pastor her udi Kaldet, Hr. Peder Møller, er voceret

(kaldet) i Frederik den Fjerdes Tid Anno 1726 den 5. April, og samme Aar er af Hr. Biskop *Worm* bleven ordineret i Juni, og skal nyde (naar Gud vil, at jeg ved Døden afgaar) Brødet efter mig. I Løn skål han have Sognets Smaaredsel, de 5 Byers Korn-tiende, alle Accidentser og *Paaskeofferet*, samt Præstegaardens Avling og Mensalet i Kallerup. Hvorimod, efter den mellem os oprettede Kontrakt af 17. April 1728, Hr. Peder Møller bespiser mig og min Hustru, og samt min Kusk; foruden fri Brændsel, Tvæt (Vask) og anden Opvartning, samt Hø og Hakkelse til mine Heste, ligesaa Forspands-Heste til Landemodet.“

Man kan ikke sige andet end at dette var en meget læmpelig Kontrakt. Der blev ikke mange Pengeindtægter tilbage til de to gamle Præstefolk. Men saa havde de jo ganske vist fri Kost til dem selv og Kusken, samt fri Vask og Brændsel. Og saa Foder til et Par Heste. Da Pastor Spend tillige var Provst, kunde han ikke undvære Hestene til de mange Embedsrejser. Og naar han skulde til Landemode i Roskilde, maatte han tillige have Forspands-Heste. Vejen var lang og Vejenes Tilstand var i hine Tider frygtelig. — Man vil bemærke, at de gamle Præstefolk ikke havde betinget sig Kost til en Pige. Men formodentlig havde de to Familier fælles Husholdning, og gratis Pigehjælp falder vistnok ind under det Punkt i Kontrakten, der hedder „anden Opvartning“.

Men forøvrigt var Livet i Raklev ikke lutter Idyl for de to Familier i Præstegaarden. Ikke længe efter Hr. Peder Møllers Ankomst synes det at være kommen til Rivninger mellem ham og Degnen, Hr. *Niels Berthelsen Quist*. Nok er det, at Degnen gik rundt i Sog-net og udsprede ondsindede Rygter om Vice-Pastoren. Blandt andet fortalte han, at Præsten havde viet et Par nærbeslægtede uden kongelig Bevilling, skønt han havde sagt, at Bevillingen var i Orden. En anden Historie, Degnen fortalte, gik ud paa, at der var en Aften kommen en Mand, som vilde have sit Barn hjemmedøbt;

men Præsten nægtede at følge med, da han havde nogle Venner hos sig. En tredje Anklage gik ud paa, at Præsten, naar han gik fra Guds Hus, skulde have „beviget sig paa Skytteri, og var hjemkommen med Bøssen i den ene Haand og Vildtet i den anden“.

Man kan tænke sig, at da disse Rygter kom op i Præstegaarden, blev de to Familier pinlig berørte. Det med Skytteriet kunde nu være, hvad det var —, det var jo da under alle Omstændigheder ingen Embedsforseelse, og Provst Spend kunde aldrig have noget imod, at hans Svigersøn skaffede Vildt til det fælles Bord. Men de andre to Beskyldninger angik Embedet, og dem kunde hverken Pastor Møller eller Provst Spend finde sig i. Man blev altsaa enige om, at Degnen skulde indkaldes for Provsteretten, for hvilken Provst Spend selv var Formand. Dette skete 1729. Og her led Degnen et ynkeligt Nederlag; han maatte tilbagekalde alle sine Beskyldninger og bede om Forladelse. Han maatte betale Pastor Møller 16 Rdl. i Sagsomkostninger, og desuden en Mulkt paa 2 Rdl. til de fattige i Raklev. Og tilsidst maatte han love, at vise „al sømmelig Ærbødighed for Provsten og Præsten i Fremtiden“.

Provst Spend optraadte ogsaa som Legatstifter. Han oprettede nemlig et Legat paa 66 Rdl. og 4 Mark for de fattige i Sognet. Han skriver herom i Embedsbogen: „Denne Kapital er given af mig, urost (han vilde ikke have nogen Ros for det), til Sognets fattige; den er hos mig bestaaende, saalænge jeg lever; siden efter min Død skal de fattiges Inspektører besørges samme Kapital, at den forlods udtages af mit efterladte Bo, og dermed saaledes handle, som de agter for Gud at ansvare“.

Den gamle Provst døde 4. November 1738, 74 Aar gammel. Han havde været Præst i Raklev i 51 Aar og naaede altsaa at blive „Jubellærer“. — Efter

ham fulgte saa Svigersønnen Peder Møller, som døde 1758.

To Aar før Provst Spend døde var *Konfirmationen* bleven indført i Danmark 13. Januar 1736. I Embedsbogen findes Fortegnelse over Konfirmanderne lige fra 1737. Konfirmationsalderen var den Gang langt senere end nu. Fra 1737—90 var Konfirmanderne mellem 17 og 19 Aar; en enkelt var 27. Fra den Tid aftager Alderen til 15—16 Aar; dog var der stadig enkelte op imod 20. De mindre begavede Børn maatte blive ved at gaa til Præsten Aar efter Aar, indtil de tilsidst „slap frem“. — Men der kunde ogsaa være ganske særlige Grunde til, at det trak ud med Konfirmationen. Saaledes fortæller Pastor *Laurits Schurmann Hansen Fabricius*, der var Præst i Raklev fra 1774—91, i Embedsbogen følgende:

„1785 blev i Raklev Kirke konfirmeret en 18-aarige Pige, *Karen*. Hun var et Hitte-Barn, som i sit 4. Aar blev reddet i Marken, da hun ventelig har været udsendt af Forældrene for at betle, og da lagt sig ved et Gjærde og falden i Søvn tilligemed hendes Søster, som blev sønderrevet af et Svin og næsten opædt. Hun kom her for 2—3 Aar siden til Sognet og betlede, blev her antagen i Tjeneste, nu sidst hos en Gaardmand i Raklev. Hun véd ej hvor og hvorledes hun har tumlet omkring her i Landet, ej heller hvor hun er født, har altsaa ej kunnet skaffe hendes af mig fordrede Døbe-Seddel, véd alene, at hendes Faders Navn er *Peder*. Hun er et uskyldigt og godt ungt Menneske. Hendes Flid og Fremgang under Undervisningen til Konfirmationen glædede mig.“

Man faar ved denne lille Historie et levende Billede af hine Tidens sociale Forhold. Der strejfede en Mængde Mennesker omkring, som levede af Tiggeri, Mænd, Kvinder, Børn; mange af dem plagede af Sygdom og Utøj; tit endte de deres usle Liv paa Landevejen, eller de slæbte sig døende ind i et Hus eller en Gaard ved Vejen. *Gustav Bang* kalder dem i sine „Kirkebogsstudier“ „Det vandrende Pjalteproletariat“, og

han mener, at henved en Tiendedel af Befolkningen tilhørte denne Samfundsklasse.

Forøvrigt havde Pastor Fabricius allerede et Par Aar før haft en lignende Konfirmand. Han skriver nemlig :

„1782 konfirmerede jeg et fremmed og yderligt fattigt Pigebarn, *Cornelia*, 22 Aar, født i København, foregivende, at Faderen har været Matros og hedt *Claus*. Hun har gaaet til Undervisning i to Aar, kan lidet eller intet i og af Bog. Det sletteste Subjekt jeg i 16 Aar har som Præst undervist. Synes med sin Enfoldighed og meget ringe Indsigt, inderlig at ville være Guds. Kan ej skaffe Døbeseddel“.

Pastor Fabricius synes at have været en ganske human Mand. Han konfirmerede disse Pigebørn, skønt de aabenbart hverken kunde læse eller skrive; ja, han vidste ikke en Gang, om de var døbte. — Forøvrigt var det jo ikke alene Pjalteproletariatet, der levede i den tykkeste Uvidenhed. Det samme var Tilfældet med den bosiddende Befolkning. Vistnok var der Skoler; men af Bispevisitatserne, som nedenfor skal omtales, synes det at fremgaa, at man ansaa det for store Ting, naar Børnene kunde læse; om Skrivning er der aldrig Tale. I Kirkebøgerne fra 17. og 18. Aarhundrede ser man jævnlig ved „Trolovelser“, at Forloverne har underskrevet deres Navne. Men Underskriften bestaar kun af Forbogstaverne til Navnet, og det er øjensynlig kun med største Besvær, at disse store ubehjælpsomme Bogstaver er bleven prentet. Saa har Præsten i Reglen neden under skrevet hele Navnet. — Man ser ogsaa heraf, hvilke uhyre Fremskridt vor Bondestand har gjort i de sidste Hundrede Aar.

Fødsler. Fra 1738—90 fødtes der i Raklev Sogn omtrent 30 Børn om Aaret. Som en Mærkelighed anføres det, at i 1763 har „en Kvinde født 3 Piger i en Barselseng“. Raklev synes at have været et meget

sædeligt Sogn. I 30 Aar, fra 1738—68, fødtes kun 18 uægte Børn; i 17 Aar, fra 1770—87, ikke et eneste.

Vielsernes Antal fra 1738—90 varierede fra 3 Par om Aaret i 1753 til 17 Par i 1764. Men forud for Vielsen gik *Trolovelsen*, som ogsaa var en Slags kirkelig Handling, meget forskellig fra vor Tids Forlovelse, der tit er af en meget løs Beskaffenhed. Den foregik for Præsten og mindst 5 Vidner og skulde altid gaa forud for Vielsen. Folk havde den Opfattelse, at med Trolovelsen var Ægteskabet i Virkeligheden begyndt, og Lovgivningen gav dem forsaavidt Medhold, som de Børn, der var avlede *før* Vielsen, men *efter* Trolovelsen, regnedes som ægtefødte. Det var derfor noget af en Skandale, naar en Trolovelse hævdedes, og man kan tænke sig, at det har vakt betydelig Opsigt i Raklev, da Præsten 1788 maatte notere i Kirkebogen, at en Trolovelse var bleven ophævet. Kun adelige Personer og de, der regnedes lige med dem, kunde blive viede uden forudgaaet Trolovelse. Det betragtedes derfor som Bevis paa Fornemhed at kunne slippe udenom Trolovelsen, og da alle jo gerne vilde være fornemme, indkom der en Masse Ansøgninger om at blive fri for denne Ceremoni. Derfor blev Forpligtelsen til at indgaa Trolovelse ophævet ved Forordningen af 4. Januar 1799. Men faktisk vedblev Bønderne længe efter at betragte det som en Slags Trolovelse, naar Brudgornmen med sine to Forlovere mødte hos Præsten og Parret fik sine Navne indskrevne i Kirkebogen. Endnu i min Ungdom var det ikke usædvanligt, at Brud og Budgom, naar de var „indskrevne“, flyttede sammen og levede som Ægtefolk.

Dødsfald. Raklev synes at være et sundt Opholdssted. Skønt man jo i hine svundne Tider ikke forstod sig meget paa Sundhedspleje, var det dog ret almindeligt, at Folk, i det Tidsrum her nærmest er Tale

om, nemlig 1738—90, naaede en Alder af 80—90 Aar. I 1767 døde saaledes en Kone paa 95 Aar. Antallet af Fødsler og Dødsfald var omtrent lige stort; dog var det ikke sjældent, at Dødsfaldenes Antal var større end Fødslernes. Saaledes var der i 1786 2 flere døde end fødte, i 1787 5 flere døde og i 1788 endog 11 flere døde end fødte. — Aaret 1745 var der stor Dødelighed i Sognet, nemlig 47. Formodentlig har der været en eller anden smitsom Sygdom. Aaret 1751 var Dødeligheden derimod meget ringe, nemlig 14. Børnedødeligheden var i hine Tider særlig stor. Gustav Bang meddeler i sine „Kirkebogsstudier“, at inden ét Aars Udgang var 21 Procent af de levendefødte Børn døde, medens der nu kun dør en 10—12 Procent. Grundene til den store Dødelighed blandt Børnene var forskellige. Barnets Daab fandt i Reglen Sted faa Dage efter Fødslen; ved Vintertid i streng Kulde var det naturligvis ikke heldigt for et spædt Barn at blive ført til Kirken, som den Gang aldrig var opvarmet. Ikke faa Børn blev ligget ihjel af Forældrene, Vugger og Barnesenge var i hin Tid ukendte; ikke sjældent laa hele Familien i én Seng, og saa gik det let ud over de mindste.

De gamle Præster havde den gode Skik, at naar der forefaldt et eller andet usædvanligt Dødsfald i Sognet, saa satte de en Notits derom i Kirkebogen. Nutidens Præster burde gøre det samme for Eftertidens Skyld. Aar 1771 noterer saaledes Pastor *Stenstrup*: „En døde i Snefog og en druknet af Baaden“. — I 1775 noterer Pastor *Fabricius*: „I Raklev Sogn er en gammel Mand falden ned af et Tag i Præstegaarden og slagne sig til Døde“. — Og i 1779 „blev der fundet en Landdrytter fra Tømmerup Sogn druknet paa Raklev Mark, som paa Kirkegaarden, efter Amtmandens Tilladelse, blev begravet med Jordpaakastelse“. — Man skulde altsaa den Gang have Amtmandens Tilladelse til at begrave

en Mand fra et andet Sogn. — I 1787: „En liden Dreng, 3 Aar gammel, druknet i en Brønd“. — Og samme Aar: „En gammel Kone i Kvagsandhuset ombragt af sin Svigersøn ved Gift“. — I 1789: „En Husmandskone død under Fødslen tilligemed Fostret“. — I 1789: „En halvgammel Mand, ubekendt og tosset, død i en Lo i Gaasetofte“. — Han hørte aabenbart til det vandrende Pjalteproletariat. — Og samme Aar: „En aftakket Rytter er frossen død paa Nyrop Mark“.

Folketælling. „Ved den efter kongelig Befaling i Aar 1787 skete Folketælling befandtes den 1. Juli Tallet at være: Raklev 123, Nyrop 82, Nostrup og Mølleren 61, Kallerup 87, Ellede 93, Vollerup 104, Svendstrup 76, Salhuk 59, Illerup 99, Gaasetofte 75. — Sum 859“.

Bispevisitats. Bispevisitatsen spillede den Gang saavel som nu en ikke ringe Rolle i et Sogns Historie. Og for Præsten og Degnen var det en Begivenhed af Rang, da det jo for dem var en Slags Eksamen, som det for adskillige kunde mene vanskeligt nok at bestaa. For Præsten var det saa at sige en tredobbelt Eksamen, — hvad det forøvrigt er endnu —, idet han dels skulde have den Ungdom, han havde konfirmeret, katekiseret af Bispen i Kirken, dels skulde han have sin Prædiken bedømt, og endelig skulde han huse og beværte Bispen ved Bispemiddagen, til hvilken flere Præster og de Rangspersoner, der mulig fandtes i Sognet, var indbudte. — Mærkværdigt nok synes Bispevisitatserne at have været langt hyppigere i ældre Tid end nu. Nu kan der gaa indtil 20 Aar og maaske endnu længere Tid, før Bispen atter hemsøger en Egn, men den Gang kunde man risikere at faa Visitats hver 5.—6. Aar. Dette er saa meget mere paafaldende, som der jo ikke er mindste Sammenligning mulig mellem Vejene og Befordringsmidlerne den Gang og nu. Nu kan Bispen

paa et Par Timers Tid komme fra København til Raklev; den Gang tog Rejsen vel allermindst et Par Dage.

Den bekendte Biskop Balle, som vil være den ældre Slægt bekendt fra „Balles Lærebog“, visiterede i Raklev fire Gange i Løbet af 18 Aar, nemlig 1785, 1790, 1797 og 1803. Jeg hidsætter her hans Bemærkninger i Embedsbogen ved den første og sidste Visitats:

„Den 18. September 1785 visiterede jeg i Raklev Kirke. En Del af Ungdommen svarede af Lærebogen med god Forstand og viste smuk Kundskab. Ogsaa gjorde en Del meget god Rede for Forklaringen. Man vidste adskilligt af den bibelske Historie, havde læst smukke Psalmer, og læste vel i Bog. — I Vollerup Skole var Fremgangen ikke stor og Oplæsning maadelig. I Raklev Skole var Fremgangen bedre, og Oplæsningen gik i Almindelighed bedre an; men Øvelse behøves. Gud styrke den værdige Kirkens Lærer og velsigne hans Flid. Jeg ønsker iligemaade Underlæreren Kraft og Held til dennes Arbejde.

Dr. Nicolai Edinger Balle.“

Sognepræsten, Pastor Fabricius, havde atter Grund til at være vel tilfreds. Ogsaa „Underlæreren“, — der maa vel sigtes til Degnen i Raklev —, havde ingen Grund til Klage. Men Læreren i Vollerup var ikke i godt Humør.

Medens *Jørgen Wedselstoft* var Sognepræst fra 1799—1813, visiterede Biskop Balle 1803. Han skriver i Embedsbogen følgende:

„Den 11. September visiterede jeg 4 Gang i Raklev Kirke; en talrig Ungdom var forsamlet. Mange, deriblandt særdeles af Kvindekøn, svarede efter Lærebog med god Forstand til megen Fornøjelse, og adskillige udmærkede sig fortrinligen. Alle vidste at svare ret vel og med Indsigt efter Cathecismus. Man havde Kundskab om den bibelske Historie, havde lært Psalmer, og læste for det meste godt i Bog. Hvad Fremgang Børnene havde gjort, findes antaget i Skole-Journalen. Gud velsigne den brave Kirkens Lærer, og styrke ham i sine heldige og tro Bestræbelser for ckristelig Oplysnings Udbredelse.

Dr. Nicolai Edinger Balle.“

Denne Ros over den kvindelige Ungdom er ret karakteristisk. De allerfleste Præster har vist gjort den Erfaring, at de kvindelige Konfirmander er langt mere udviklede og opvakte end Drengene. At Bispen intet skriver om Tilstanden i Skolerne, men henviser til Skole-Journalen, er lidt mistænkeligt.

Til Slutning skal jeg bemærke, at *Raklev Kirke*, som altsaa blev bygget 1547, i de første Aar ikke havde nogen Ringmur omkring Kirkegaarden. En saadan blev først opført 1584 paa den østre og søndre Side. I Taarnet er der to omtrent lige store Klokker. Paa den største findes denne Indskrift: „Felix Fux hat mir gegosen. Aus dene Feuer hin ich geflossen 1629“. — Paa den mindre staar følgende Ord: „Denne Klocke lod ærlig och velbyrdig Mand Steffen Brahe til Knudstrup med Kirkeværge Anders Nielsen i Nostrup och Michel Movitsen i Ellede støbe til Raklev Kirke i Artsherred hos mig Borchardt Gel, Giessov 1601“. — Paa Kalken findes følgende Indskrift: „Denne Kalk og Disk er, med ærlig och velbyrdig Hans Lindenows Bevilling til Raklev Kirke bekostet 1647.

Denne *Hans Lindenow*, som døde 1659, var Herre til Gaunø i Sydsjælland. Han blev 1639 gift med en Datter af *Christian den Fjerde* og *Kirstine Munk Elisabeth Augusta* og optoges 1640 i Rigsraadet. — Hvordan han kom til at skænke Kalk og Disk til Raklev Kirke er mig ubekendt. Forøvrigt levede han i Ufred baade med sin Kone og hendes Slægt. Og hans Datter, *Sophie Amalie*, som blev gift med *Claus Daa* til Krængerup, lod 1678 sin egen Mand myrde.

Meddelelser fra Kalundborg og Omegns Museum.

Af *J. S. Møller.*

I. Kærestegaver.

I ældre Tid, hvor der intet var, der trak Ungdommen, Tjenestefolk saavel som Husets Børn, bort fra Hjemmene, blev Aftenerne der anvendt paa forskellig nyttig Maade. Pigerne, ogsaa Gaardmandsdøttrene, skulde „sidde Aftensæde“, d. e. arbejde for Madmoderen med at spinde, karte, binde e. l. Deres Fritid var kun ringe. Karlene derimod havde bedre Tid, selvom en og anden ofte kunde hjælpe med at karte, sno Halmbaand o. l.

Naar en Karl havde kastet sine Øjne paa en Pige og gerne vilde gøre sine Hoser grønne, kunde han f. Eks. lave en pæn Malkeskammel til hende, sko og kramme hendes Træsko eller lave fine, flettede Halmvisker til disse; saadanne Visker burde nemlig til Stads være flettede (af fire Lokker Halm), ellers nøjedes man med at binde Straaene sammen paa Midten, bøje dem om og skære dem til. Han kunde ogsaa lave Maller og Hægter af Messingtraad (de kunde den Gang ikke købes) eller lave en Strikkepind til hende. Den Maade, hvorpaa saadanne Gaver blev modtagne, kunde jo nok give ham Viden om, hvorledes hans Sager stod. Naar Sagen derimod var afgjort mellem de to, og saadanne Forlovelser kunde i ældre Tid hemmeligholdes i mange Aar, eller naar Forældrene havde bestemt, at to unge skulde have hinanden og Trolovelsen var sket, var det

nærliggende, at han sendte hende en Gave i Form af et Arbejde, hvori han havde lagt al sin Evne, et Resultat af mange Vinterafteners Arbejde med Tollekniven ved en Tranlampes eller et tyndt Tællelys' svage Skin. Gaven skulde naturligvis være noget, som den udvalgte kunde have Brug for i Fremtiden under sit Arbejde i Huset. Det var særlig Banketærskeler, Manglefjæle, Vævespjæld og Vindepinde samt Skættehænder, Æsker, Skrin o. l., der var i Yndest som Kærestegaver*), alle mer eller mindre udskaarne. Her paa Egnen har Skætte-redskaber, Æsker o. l. dog næppe været anvendt i nævneværdig Grad.

Pigerne derimod, der, som nævnt, havde mindre Tid til deres Raadighed, maatte nøjes med at give mindre Gaver: En udsyet Skjortekrave, en fileret Silkepung (fra Midten af forrige Aarhundrede), der lavedes af sort Silke og foredes med rødt Wienersirts eller kulørt Silketøj; disse Punge anvendtes kun til Stads, til daglig brugte man Punge lavede af en Svineblære eller af Skind. Hun kunde ogsaa forære Kæresten et Par Muffediser eller Fingervanter, der var „flossede“ indvendig.

I Gaardmandshjem lavede Moderen til Døtrenes Brudeudstyr hvad hun kunde overkomme, selvom de hjemmeværende Døtre ogsaa selv maatte hjælpe til; men Tjenestepigerne maatte derimod selv i deres Fritid sørge for at „lægge hen“ dertil, baade af „Uldent og Linned“. Et Par Kærestefolk kunde ogsaa „lægge sammen“ om at faa vævet Dynevaar; Karlen havde Faar indbefattet i sin Løn (ligesom Strømper), han kunde altsaa skaffe Uld til Islet; og Pigen havde „Hørsaad“ paa Husbon-

*) Nogle af disse er dog vist ikke egentlige Kærestegaver. *Lars Andersen* har saaledes meddelt (i „Folkeliv i Odsherred“ 1919, S. 107), at i Nakke stammede næsten alle Manglefjæl fra Beg. af 19. Aarh., da Hestfolk under Krigen med Engländerne var indkvarterede dér; de snittede da Manglefjæl til de Folk, de var indkvarterede hos.

dens Mark som en Del af sin Løn, hun kunde altsaa skaffe Hør til Rendegarn. Af Blaaren blev der saa lavet Lagner. Begge havde i deres Løn tillige indbefattet Lærred til „Kropstykkerne“, d. e. Kroplinnedet.

Den Form for Kærestegaver, som her nærmere skal omtales efter de i Museet værende Eksemplarer, har været Skik og Brug over hele Skandinavien og Island samt saalangt som den nordtyske Tunge rækker.*)

Manglefjælen(eller Manglebrættet**), hvortil hører *Manglestokken* (her paa Egnen kaldet: Manglekævlen) og hvis Fællesnavn er „*Mangletøjet*“, findes repræsenteret i Museet i 27 Eksemplarer, saa at sige alle fra fra denne Egn (se Fig. 1—2).

Man kan skelne mellem tre Slags Udskæringer paa Manglefjælene: 1) Højt Relief med kraftigt fremtrædende Ornamentter og Figurer; de stammer alle fra det 17. Aarhundrede og lavedes af professionelle Billedskærere; Relieffet blev efterhaanden fladere. 2) Det flade to-plans Relief og 3) Karvesnittet, der sædvanlig betegnes som „Almuestil“.

Museet her har ingen af førstnævnte; dog findes to, der er udskaarne i *ganske lavt Relief*, begge i saa fortrinligt og sikkert Arbejde, at ogsaa de mulig er lavede af Specialister i Faget. Paa den ene (Mus.-Nr. 2332) (Fig. 2 a) er udskaaet Blomsterranker langs Haandtaget. Foran dette staar Aarstallet 1762 i en Ramme med et lille Hjerte over. Derpaa kommer de symmetrisk sammenslyngede Navnebogstaver, hvoraf kun Bogstavet D tydeligt lader sig erkende, indrammet af to Palmegrene med en Krone over. Derpaa to store Blomster, lignende fyldte Asters, paa dekorative Stilke, der i Midten løber sammen i en Muslingskal. Derpaa to Vaser

*) Bernhard Olsen: Kærestegaver. I Festskrift til H. F. Feilberg 1911, S. 121.

**) Af mellemnedertysk: mangeln, d. e. glatte ved Rulning (danned af italiensk: mangano, d. e. Slynge, Glattevalse).

med Buketter i naturalistisk Udførelse. Endelig yderst to Træer, hvis Stammer er sammenslyngede; paa hver Side af Træerne en Blomst, der ligesom nejer sig for dem. Palmegrenene og Muslingskallen er almindelige Motiver i Rococoens dekorative Kunst.

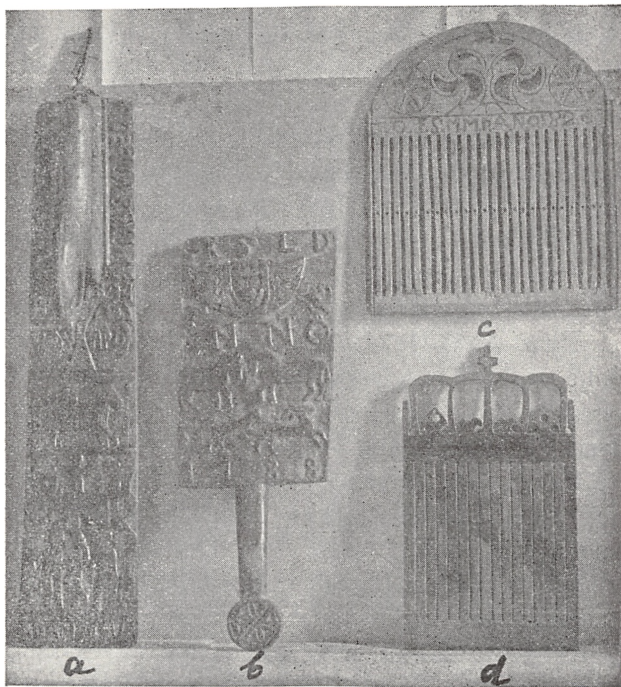

Fig. 1. a. Manglefjæl fra 1824. Hjemstavn ukendt.
 b. Banketærskel fra 1788 (Femlerup).
 c. og d. Strømpebaandsvæv fra Vårslev (1820)
 og Frankerup (1833).

Den anden (Mus.-Nr. 304) er fra 1823 og har ligeledes Blomsterranker langs Haandtagets Sider. Foran dette en aaben Plads. Selve Fladen udfyldes iøvrigt af fire Cirkler, dannede af et rebsnoet Baand. Den ene er udfyldt med et stiliseret 9-grenet Træ, den anden

med Fr. VI' Navnetræk med Krone over, den tredie med et tredobbelt V med Krone over, den fjerde med symmetrisk sammenslyngede Navnebogstaver. Fladen indrammes af en rebsnoet Rundstav, der er almindeligt brugt paa Middelalderens Arbejder i Sten og Træ. I hvert Hjørne er endvidere udskaaret et Hjerter.

Begge Manglefjæle har et Haandtag i Form af en Hest og er omhyggeligt malet i flere Farver, særlig grønt og rødt.

Det flade to-plans Reliefsnit er kun repræsenteret ved et Eksemplar (Mus.-Nr. 15, Fig. 1 a). Paa begge Sider af Haandtaget er udskaaret følgende Bogstaver: AITLSVILEDD — — FADKSIØFBDVN. I disse synes der jo ingen Mening at være; maaske danner de en Navnegaade, maaske en magisk Formel. Foran Haandtaget staar ANO 1824. Derpaa to kronede Hjerter, adskilte ved et Timeglas; i det ene (til venstre for Beskueren): ROS, i det andet: APD. Derpaa et noget fantastisk Dyr med lang Tunge og spaltet Hale og fem korte Takker paa Hovedet. Derpaa en Mand med oprakte Arme (Korsfæstelsen?). Endelig forrest Fremstilling af Syndefaldet og to Dyr; Eva og Adam staar hver med et Æble i Haanden, og til Forklaring er her indskaaren: ADAM OG EVA. Den er grønmalet.

De *karvesnittede Manglefjæle* (Fig. 2 b-e) udgør Hovedparten, ialt 22, af Museets Eksemplarer. Karvesnittet*) har da været mest yndet og fortrængte efterhaanden Reliefsnittet; Aarsagen hertil var sikkert, at Teknikken er saa simpel, saa Øvelsen ikke behøver at være stor, og Mønstrene kan tilmed varieres mangfoldigt, saa enhver let kunde lave sin Kærestegave anderledes end andres; jo mere opfindsom Mesteren var, desbedre blev den naturligvis, og i saa Henseende er

*) At „karve“ betyder paa gammeldansk: skære, snitte, særlig Furer eller Riller (Tysk: Kerbschnitt).

der stor Forskel paa Museets Eksemplarer; der findes da heller ikke to helt ens Stykker. Af Værktøj hertil kræves jo ikke andet end Tollekniven samt Passer og Lineal. Fladerne er da udfyldt med Cirkelslag, større eller mindre, i Reglen seksdelte, der fremkom ved, at man med Passeren, hvis ene Ben sættes i den slaaede Cirkelbue, med en Radius lig Cirkelens slog Buer, den ene efter den anden, idet man stadig satte det faste Passerben i de Punkter, hvor disse Buer skar Cirklen; der fremkom derved efterhaanden en seksoddet Stjerne (se f. Eks. Fig. 2 e). Saadanne seksoddede Stjerner kunde i et Antal af Eks. 6 komponeres sammen (Fig. 2 b og d). Men de kan iøvrigt varieres paa mange Maader, Figurerne giver i saa Henseende gode Oplysninger, og de kan udfyldes mer eller mindre med Rosetter, Kugler, Firkanter eller Trekanter (Fig. 2 e og d), ligesom der ikke sjældent yderligere er anbragt sammenslyngede, flade, riflede Baand (Fig. 2 b, d og f), der f. Eks. kan antage Form af to sammenslyngede Hjerter eller af et dobbelt „Marekors“. Foruden disse Cirkelslag er der ofte udskaaen hvirvlende Rosetter (Fig. 2 e). Fladerne er iøvrigt som Regel udfyldt med Borter med zic-zac Linier og ofte med halve eller fjerdedels Cirkelslag. Det almindeligste Snit er det trekantede. Ikke helt sjældent er der ogsaa paa anden Maade udskaaen Hjerter paa dem (Fig. 2 d); Hjerternes Symbolik ligger jo klar for Dagen.

Haandtaget er, ligesom paa de alt nævnte, som Regel en Hest (23 af Museets Eks. er forsynet hermed), hvorpaa Manke, Hale og Tømmer ofte er vist ved en eller anden Udskæring; paa et er Manken og Halen lavet af Hestehaar (Fig. 2 e) og paa et er der udskaaen to Halse og Hoveder. Paa et danner Haandtaget en Løve.

Paa de allerfleste er Pigens Navnebogstaver lige-

som Aarstallet indskaaren eller undertiden blot paa-malet; at dette er saa, ses deraf, at det sidste Bogstav næsten altid er et D(atter); paa to er tillige den mandlige Parts Navnebogstaver indskaarne (Fig. 1 a).

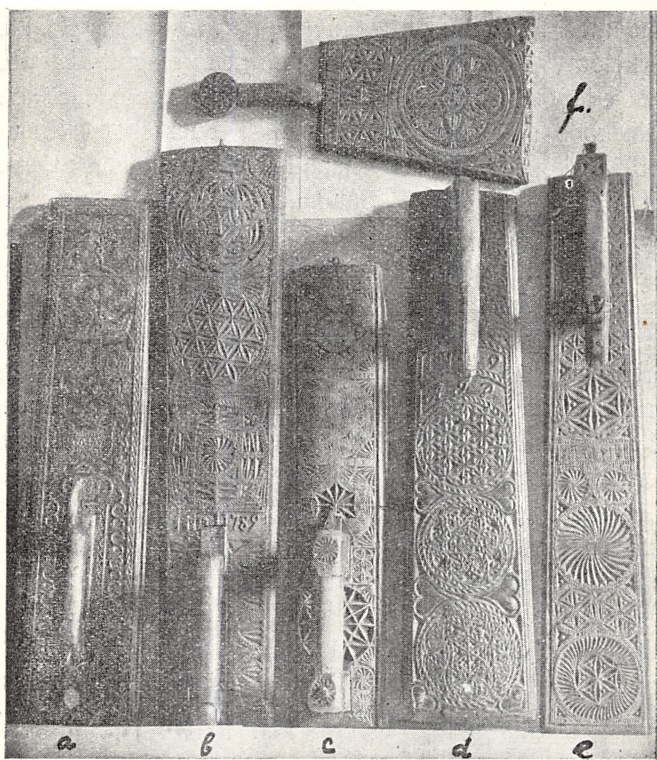

Fig. 2. Manglefjæle: a) Hallebyore (1762), b) Kalundborg (1789), c) Uggerløse (1683), d) Sejerø (1799) e) Hjemstavn ukendt (1811) f) Banketærskel fra Rørby (1842).

De er næsten altid malet, enten ensfarvet eller som Regel tofarvet: grønt eller blaat med rødt.

Af Museets Eksemplarer er det ældste (Fig. 2 c) (Mus.-Nr. 757), dateret 1683; herpaa indskaaren: ANNA

ERICKSDATTER, hvorunder IMSK og endvidere: ANNO 1683 DEN 7. DECEM. samt Bogstaverne JHS ∩: Jesus hominum salvator — Jesus Menneskenes Frelser; andre tyder dem som de første Bogstaver i „Jesus“, skrevet med store græske Bogstaver (E skrives her som: H). Det yngst daterede er fra 1857.

I det 19. Aarh. bliver de efterhaanden af tarveligere Udførelse, og tilsidst ender Manglefjælen med at være uden Udskæring, uden Maling og med Haandtag som paa en Høvl, d. e. et ordinært Snedkerarbejde. De var nu modne til at afløses af Rullen.

En enkelt Manglefjæl (fra 1826) er kun malet med paamalede Navnebogstaver og Dekorationer.

Paa Folkemuseet i København findes (Mus.-Nr. 33) en Manglefjæl med Karvesnit og udskaarne Dyr, en Rytter, Ur og Kompasskive samt Adam og Eva og med følgende Indskrift: Manglefjæl Anno 1826. Mede (d. e. Mette) Velads Dater Hesthavin paa Røsnes Land; den stammer altsaa fra Hestehavebakken ligeudenfor Kalundborg.

Sentensindskrifter eller Stemningsudbrud findes ikke paa vore; denne Egn synes i det hele taget ikke, som andre Egne, f. Eks. Sønderjylland og Samsø, at have været stærk i Indskrifter paa Paneler eller Brugsgenstande, tværtimod.

Længden varierer fra 55—72 cm; de fleste er 60—65 cm lange. Den gennemsnitlige Bredde er 12—15 cm.

Manglestokken er 57—68 cm lang, af noget forskellig Tykkelse og altid forsynet med en Knop i den ene Ende. De er drejede.

Mangletøjet anvendtes jo paa den Maade, at Tøjet rullede glat op paa Stokken, hvorpaa man under et fast Tryk med Manglefjælen Gang paa Gang trillede denne henad et Bord i Arms Længde; for at gøre Tryk-

ket saa stort som muligt trykkede man gerne med venstre Haand paa Fjælens forreste Ende under Fremrulningen.

Mangletøjet fandtes saa at sige i enhver Bondes Hjem; det havde ofte sin Plads paa Væggen tæt ved Sengens Hovedgærde eller det var stukket ned mellem Sengetøjet og Sengefjælen. Det var sikkert ikke tilfældigt, at det havde denne Plads; det var i Virkeligheden et bekvemt og kraftigt Forsvarsvaaben, hvis Ufredsmænd skulde gæste Bonden; det maatte derfor være nær ved Haanden ogsaa om Natten*). I „Barselstuen“ fortæller Øllegaard og Dorthe**), hvorledes en Kone jog „Staaerqvinden“ ud med en Manglestok, da denne havde spaaet Konen, at hun skulde føde et Rokkehovede. Den kunde altsaa ogsaa bruges til Angreb.

I dansk Litteratur har Manglefjælen iøvrigt sat sig et kendt Minde. Det er Poul Martin Møller, der giver en Beskrivelse af den aldrende Kunstner, Gaardskarlen Jørgen Samsøs „Mangelstok“***), der baade er god og malende:

„Hesten, som udgjør Haandgrebet derpaa, er altfor sveigrygget. Der hersker ingen Energie i Udtrykket. Hovedet er uforholdsmæssig stort og altfor meget ludende mod Jorden. Det røber Mangel paa Kunstnerflid, at hverken Bagbeen eller Forbeen paa Figuren er adskilte, men deres Separation blot antydet ved en simpel Skure. — Det udgravede Arbejde paa den Tærskel, han har skjenket Gjertrud, vidner om en sikker Haand; men der er i Værket en paafaldende Stivhed og Maneer. Midt paa Bladet er anbragt en mathematisk Cirkel med mangfoldige Radier. Paa de fire Hjørner seer man samme Idee gjentaget fire Gange. Det kalder jeg at fordrive alt frit Phantasiespil af Kunstens Gebeet, at lade kold Beregning træde i Stedet for genial Opfindelse“.

Deraf slutter Forfatteren, at den bildende Kunst i

*) Jfr. E. T. Kristensen: Det jyske Almuelev V S. 241 Nr. 624, hvor Konen jager Taterne væk med en Manglefjæl, „for det var Konerne ikke saa ringe til i de Dage, de maatte altid bruge Mangletræet“.

**) Holberg: Barselstuen, 2. Akt, 8. Scene.

***) Poul Martin Møller: Lægdsgaarden i Ølseby-Magle, § 3.

Lægdsgaarden endnu var i sin Barndom, og det kan der være noget i, som senere skal vises.

Banketærsklen.

Banketærsklen anvendtes jo til at banke Luden ud af det vaskede Tøj med; efter at dette var bleven kogt i Askeluden, toges det op, Stykke for Stykke, skylledes og bankedes paa en Skammel eller en flad Sten.

Disse udskares paa samme Maade som Manglefjælene. Museet har et, der er udskaaen i to-plans Relief, medens Resten af de udskaarne alle er prydet med Karvesnit. Førstnævnte (Fig. 1 b), der dog paa Haandtagets Knop er udskaaen i Karvesnit, har yderst udskaaen Bogstaverne KSLD; derunder et vinget Hovede og to Fugle. Derunder staar ANNO, to rødmaledede Heste og to Hunde, der jager en Hjort, samt Aarstallet 1788.

De karvesnittede (Fig. 2 f) er udført paa lignende Maade som Manglefjælen; som Regel er det ene Cirkel-slag meget stort og udfylder største Delen af Fladen, der iøvrigt er udfyldt med mindre Cirkler og anden Ornamentik; paa en af dem er der skaaren et Kors i alle Cirkler og i Hjørnerne. Paa Knoppen er der Karvesnit paa alle, paa den øvrige Del af Haandtaget derimod kun paa en. Den ældst daterede er fra 1783, den yngste fra 1842, kun en enkelt mangler Aarstal; paa de fleste er Pigens Navnebogstaver udskaarne. Alle er malet, mest i blaat eller grønt med rødt. Yngre end disse er endnu to, der hverken er udskaarne eller malede. Længden af Fladen er 25—26 cm, den største Bredde er 16 cm og Haandtaget er 18 cm langt. Museet ejer kun 10; naar de utvivlsomt findes i et færre Antal end Manglefjælene, skyldes dette muligvis den Omstændighed, at de kunde slaas itu under Arbejdet.

Selvom vore Manglefjæle har en antagelig Alder (1683), findes der dog Eksemplarer, der er et Hundredaar ældre. Nationalmuseet ejer saaledes en fra 1590 og i Museet i Hamborg findes en fra 1587. Men de har en endnu højere Alder; *Bernhard Olsen* har paa vist*), at Banketærsklerne er de ældste og at Manglefjælene har udviklet sig af disse. Men Snitværket har en endnu større Ælde. Paa de i to-plans Relief udskaarne er de mest yndede Motiver Dyr; fra de allerældste Tider har det været yndet at indridse eller indskære Dyrefigurer; og naar vi paa vor Banketærskel bl. a. ser Hunde, der jager en Hjort, rinder Vers 12 af Folkevisen om „Havbor og Signelil“ os i Hu:

„Han tog ud en liden Kniv,
han skar, som vel han kunde;
han skrev**) baade Hjort og Hind,
som de i Skoven runde“.

Forbillederne til Fremstillingen af Adam og Eva, Korsfæstelsen o. s. v. er sikkert middelalderlige, medens Jagtscener vel nok findes i alle Landes ældgamle bildende Kunst.

Men ogsaa Karvesnittet er ældgammelt; her i Landet træffes det af og til baade i Renæssancens og i Middelalderens dekorative Kunst, ja endog paa Træsager fra Jernalderen. *Chr. Ax. Jensen****) har den Opfattelse, at Karvesnittet først er kommen til Norden i Jernalderen, og at det er en Ætling af sentromersk-bysantinsk Kunsthåndværk, der har præget baade Syd-europa og Nordafrika, hvor Karvesnittet ogsaa dyrkes.

Derfor kunde Poul Martin Møller ogsaa have *nogen* Ret, da han mente, at den bildende Kunst i Lægds-

*, Anførte Sted.

**) ☉: tegnede, ridsede.

***) Chr. Axel Jensen og E. Rondahl: *Stilarternes Historie*, 1912, S. 307.

gaarden endnu var i sin Barndom — og dog var det en fuldtudviklet Kunst.

Vævespjæld.

Disse anvendtes til Vævning af Strømpebaand o. l., oftest i flere Farver og forskellige Mønstre. De bestaar af en redekamlignende Indretning, hvor Tænderne er lukkede forneden og foroven; i Midten af hver „Tand“ er boret et Hul. Hveranden Traad af det uldne Trendegarn føres gennem et Hul, hveranden gennem det fri Mellemrum. Naar der paa den Maade var ført en Traad gennem alle Huller og Mellemrum, bandtes Enderne fast til to faste Genstande i Stuen, saaledes at alle Traadene var strammede. Ved at hæve eller sænke Spjældet hæves eller sænkes samtidig de gennem Hullerne gaaende Traade; der frembringes paa den Maade et Skjel i Rendegarnet, hvorigennem Isletten føres; dette skete ved Haanden, og Traaden sloges hver Gang eller med Mellemrum fast med en Finger eller en lille Pind. Skiftevis hævedes og sænkedes da Spjældet, og for hver Gang førtes Isletten igennem. Der maatte jo være to om Arbejdet. Den vævende kunde ogsaa binde den ene Ende af Traadene om Livet. Paa disse Spjæld var der jo ikke megen Plads til Udskæring (Fig. 1 c) og denne maatte særlig holde sig til Haandtaget, der oftest var gennemskaaret; ofte dannede den en Bue eller en Krone (Fig. 1 d). Gennemskæringen kunde ogsaa danne et Hjerte eller andre Figurer. Paa de fleste af Museets 13 Eksemplarer er der lidt tarveligt Karvesnit (Fig. 1 c); der kan ogsaa findes udskaarne Hjerter og Kors. Paa dem alle med en enkelt Undtagelse er Pigens Navnebogstaver indskaarne eller paamaalede. Paa de 9 er Aarstallet ligeledes indskaaret eller paamalet; det ældste har Aarstallet 1777 og det yngste 1840. De allerfleste er malede. Et Par ses at være benyttede af to; efter at være overmalet er der da atter paamalet eller ind-

skaaret et nyt Navn. Forsaavidt disse har været Kærestegaver, er Kæresten kommen nemt dertil. Paa den ene er Aarstallene 1801 og 1844. Paa en enkelt (Mus.-Nr. 87) er hele Navnet: ANE IVESDATTER indskaaret og herover staar følgende Bogstavrække: GANISDWBR, der ikke synes at give nogen Mening og derfor formentlig danner en Gaade.

„Tændernes“ Antal varierer fra 16—28 uden Hensyn til Alder.

I kunstnerisk Henseende betyder de intet.

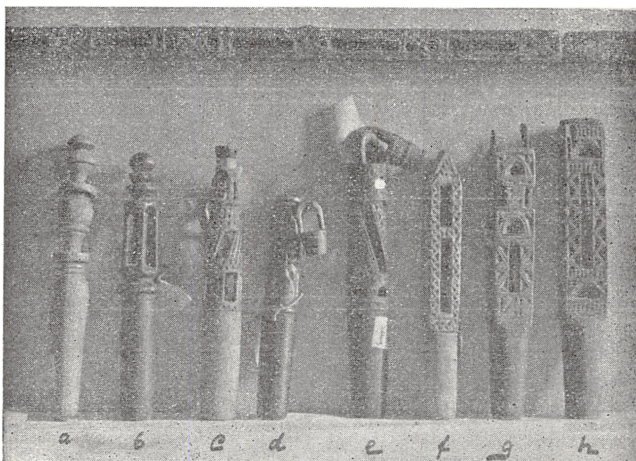

Fig. 3. Vindepinde. a) fra Kaastrup, b) Kalundborg, c) Ulstrup, d) Kaastrup, e) Ubberup (1836), f) Raklev, g) Tømmerup Sogn (1798), h) Svallerup.

Foroven: „Raslekæp“ (Brudstykke) (Melby).

Vindepinde.

Naar Garnet skulde vindes af Garnvinden, var det almindeligt først at vinde en lille Klump paa Vindepinden; denne Klump toges saa af, og Nøglen vandtes videre i Haanden.

Af Museets 29 Eksemplarer er de 12 drejede og sikkert i Tid de yngste (Fig. 3 a); de har ingen Udsmykning i Form af Udskæring, i hvert Fald kun minimalt, og er ikke malede eller forsynede med Indskrifter. De har næppe været Kærestegaver; enhver Dreng kunde jo dreje en saadan Vindepind, naar han havde Adgang til et Drejelad; jeg har som Barn drejet flere til min Mor.

De øvrige er alle udskaarne med Kniven (Fig. 3 b-h), Halvdelen firkantede, Halvdelen runde. Paa de fleste er der lidt Karvesnit, men det kunde ikke blive meget her. Nej, Kunsten var at lave lige eller snoede Gennembrydninger i en eller flere Etager, saaledes at der inden i Pinden fremkom et eller flere frie Rum, hvori oftest en eller flere Kugler, der var saa store, at de ikke kunde føres ind ude fra og derfor maatte skæres løse paa deres Plads. De skulde her ligge og rasle under Brugen. Saadanne Raslekugler (eller i hvert Fald Plads til dem) findes hos alle med Undtagelse af to. Denne Raslen under Garnets Vinding var da meget yndet. Paa en enkelt af de drejede er der uddrejet to løse Ringe, der ogsaa nok har kunnet rasle lidt (Fig. 3 a). I den Forbindelse skal her ogsaa mindes „Skrænen“, der var lavet af en Gaasestrube, hvori man puttede et Par Ærter, hvorefter den ene Ende blev stukken ind i den anden, saa der dannedes en Ring; naar denne var tør, kunde den rasle fortræffeligt. Ogsaa den brugtes almindeligt til at vinde Garn op paa.

Endvidere udskares ofte en Spand, hvis Hank greb ind i en Hank paa Haandtagets Ende (Fig. 3 d, e, g); ogsaa denne maatte da udskæres paa Stedet og bidrog til, at Pinden rigtig kunde rasle. Paa islandske Vindepinde kan ogsaa findes en Spand eller Kurv udskaaren som paa vore, medens Formen iøvrigt er anderledes. Skikken er altsaa vidt udbredt. Men hvorfor skulde

saadanne Brugsgenstande kunne rasle? At lave dem saaledes, var vel kuriøst og vanskeligt tillige. Men mon Betydningen oprindelig ikke har været en dybere?

Desuden var der ofte firkantede eller halvkugleformede Gennembrydninger (Fig. 3 e, g), eller saadanne var blot antydet (Fig. 3 h); i disse kunde der endog anbringes Glasruder (Fig. 3 e).

Paa enkelte er der udskaaren et Kors paa Spændens Bund eller Pindens ene Ende. Korset har her som paa nogle af de andre Kærestegaver naturligvis en hellig, ondtafværgende Betydning.

Kun paa enkelte findes Pigens Navnebogstaver samt Aarstallet indskaaret. Vort ældst daterede er fra 1798, den yngste er fra 1850. Flere er tildels fint malet (Fig. 3 d).

Ganske den samme Teknik anvendtes ved Udskaering af „*Raslekæppene*“, en Alenkæp, hvoraf Museet kun har et Eksempel (Fig. 3); den har Gennembrydninger i mange Etager, alle med Raslekugler.

Disse Vindepinde vidner ofte om stor Dygtighed og Snildhed i at bruge Kniven; de har sikkert krævet lang Tid. Og at udskaere en Raslekæp maa have været et Taalmodighedsarbejde i høj Grad. At de har været yndede som Kærlighedsgaver, er da utvivlsomt.

Men det er dog ikke disse, saalidt som Vævespændene, der gør den gamle *Bondekunst* saa værdifuld for os. Den skal vi særlig se paa Manglefjælene og Banketærsklerne, der er Vidnesbyrd om, at Almuen kunde adle selv det dagligdags Værktøj ved en Kunst, der vel var traditionsbunden og i høj Grad afhængig af Materialets og Redskabets Art, men dog gav Lejlighed til at vise ikke blot Dygtighed, men ogsaa Opfindsomhed og *Smag*. De er derfor levende Vidnesbyrd om *Fortids* gode Almuekultur, og de er tilmed adlede af selve Kærligheden. Nu ejer Bønderne jo ikke Fæ-

drenes Kunstfærdighed, paa hvilken de højest ser med den Interesse, som det kuriøse frembringer.

Godt er det da, at de kan blive bevaret i vore Museer.

II. Læreklude.

Paa Duge, Kroplinned, Lagner, Hoved- og Skulder-tørklæder samt paa Pyntestykker til Stuen (Pyntehaandklæder, Skabsstykker, Kurveklæder) skulde der jo sys Navn og ofte Aarstal. Disse Navnebogstaver var ofte omgivne af en Krans eller anbragte i en eller anden dekorativ Indramning, ofte med en Krone over og ofte sammen med Træer, Fugle o. l., alt udført i Korsstingsbroderi med rødt og blaåt Navnegarn. Som Forbilleder hertil brugte man *Navneklude*, der som Regel lavedes af ganske unge Piger eller Børn, der laante en anden at sy efter uden dog at efterligne denne slavisk; man træffer vist aldrig to, der er ens. Bøger med Forbilleder havde man nemlig ikke, og havde man ingen Navneklud til Brug senere i Livet, maatte man laane en. Disse Navneklude brugte Bonden ofte at hænge op paa Væggen i Glas og Ramme som Pynt tillige.

Men det var ikke de eneste Læreklude, man havde. At stoppe fint og at stoppe alt Tøj paa en saadan Maade, at Stopningen ikke kunde ses, var noget af en Kunst; derfor maatte man hertil have *Stoppeklude*.

Endelig havde man Læreklude med *klare, syede Grunde og Mønstre* til Brug ved Syning af imiterede *Kniplinger*. Ogsaa *Strikkeklude* gaves; Museet har et Eksemplar af sidstnævnte med ikke mindre end 24 forskellige Strikkemønstre i fortrinlig Udførelse fra 1816, men den er fra Koldingegnen og skal derfor ikke nærmere omtales her. Ogsaa *Syklude* havdes, men Symønstrene synes, efter de paa Museet værende at dømme,

at være udført enten paa en Navneklud eller paa en Stoppeklud.

Fig. 4. Navneklud fra 1739.

Alle Lærekludene er ikke særegne for Bondestanden, tværtimod. Navnekludene har sikkert først været syet i Byerne og i Borgerhjem for derefter at brede sig ogsaa til Bondehjemmene, hvor de derefter har holdt sig længst, men efterhaanden gaende i Forfald. Og Børn i Borgerhjem skal ofte have syet dem i en Alder af 7—9 Aar*). De Eksemplarer, som Museet har af andre Arter Læreklude, hidrører slet ikke fra Bondehjem. Den personlige Dygtighed har ved Syning af

*) Efter velvillig Meddelelse fra Assistent ved Folkemuseet, Frk. Elna Mygdal. Ogsaa H. F. Feilberg angiver (i „Ordbog over jyske Almuesmaal“), at de syedes af Børn. Sammesteds er angivet, at de paa Plattysk kaldes „Namdook“.

disse Læreklude kunnet gøre sig gældende paa lignende Maade som ved Karlens Kærestegaver, til hvilke de ligesom danner et Modstykke, selvom de sikkert ikke er anvendt som Kærestegaver.

Navnekludene.

De er alle væsentligst syede i Korsstingsbroderi med Silke eller Uldgarn paa Kanevas, de tarveligste er syet med grovt Uldgarn paa Stramaj. Stingene, der alle spænder over to Huller, udgøres af tre Slags: „Korssting“, „Hulsting“ (som en Firkant) og „Dronningesting“ (som en Stjerne) — efter Benævnelser her paa Eggen.

I Museet findes heraf ialt 24, dels fra Borgerhjem (gennemgaaende de bedst udførte), dels fra Bondehjem. Den ældste er fra 1739, den yngste fra 1873. Fra forrige Aarhundredes Midte er de gennemgaaende daarligere udført og hidrører væsentligst fra Bondehjem. Den ældste paa Folkemuseet i København er fra Christian V' Tid*), altsaa fra en ældre Tid end vor den ældste. Den ældste af vore indrammede er fra 1843. Udsyningens Enkeltheder kan deles i forskellige Grupper:

1) *Alfabetet og Tallene*. Med Undtagelse af tre har de alle en eller flere Alfabeter (Maksimum 7) og Talrækker (1—10) i forskellig Form og Udsyning, hvorved de forskellige Arter Sting ses anvendt. Efterhaanden breder disse sig mer og mer og indtager paa de yngste enten hele eller næsten hele Pladsen. Bogstavrækkerne er som Regel adskilte ved dekorative Baand i Udsyning, ligesom hele Navnekluden gerne er omgivet af en enkel dekorativ Ramme i Udsyning og ofte tillige er kantet med et paasyet Silkebaand, medmindre den er indrammet.

2) *Navnebogstaver*. Den unge Dames eller Barns Navnebogstaver findes altid, undertiden er hele Navnet

*) Efter velvillig Meddelelse fra Frk. Mygdal.

udsyet. Bogstaverne findes som Regel i en dekorativ Ramme af Blad- eller Blomsterværk (f. Eks. Fig. 5-7) eller inde i en Krone lignende Udsyning. Sammen med disse findes ofte andre Navnebogstaver (Fig. 4, 5, 7). Paa enkelte ses indtil tre Ejerinder at have udsyet sine Navnebogstaver til forskellig Tid (Fig. 6). Endvidere findes som Regel spredt rundt om paa Navnekluden enkelte eller Grupper af Navnebogstaver (indtil 10) med eller uden Indramning, men oftest med en Krone udsyet ovenover. Af Navnebogstaverne er ofte enkelte udført i sort. Forholdet er sikkert dette, at det er hele den nærmere og maaske fjærnere Familiés Navne, der saaledes er udsyede, og at de afdødes er udsyede med sort*), *derved blev Navnekludene en Art Stamtavler tillige*. Det er det sandsynligste, at der, efterhaanden som Tiden gik, ofte er syet flere og flere Navne paa dem; den unge Pige, der blev gift og fik Børn, syede senere sine Børns Navne derpaa, og den Datter, der arvede den, har maaske senere syet sine Børns Navne derpaa.

3) *Stiliserede, ofte symmetrisk udsyede og ordnede Blomster eller Træer, der ofte er anbragt i Vaser*. I Træernes Grene kan sidde symmetrisk anbragte Fugle (Fig. 6), ligesom en Mand og en Kvinde eller to Fugle (Fig. 5-6) kan være anbragt *symmetrisk* ved Siden deraf. Saadan Udsyning findes næsten paa alle i mer eller mindre Grad (Fig. 4-5-6). De nærmeste Forbilleder for disse Former er at søge i Modelbøger fra Renæssancen, findes f. Eks. i Hans Sibmachers „Stick-und Spitzenmusterbuch“ fra 1597. Men Chr. Ax. Jensen har gjort opmærksom paa**), at selve disse Modeller bygger paa middelalderlig Tradition, som atter er paavirket af per-

*) Jfr. ogsaa H. F. Feilberg: Ordbog over jyske Almuesmaal. Artiklen „Navneklude“.

**) Chr. Ax. Jensen og E. Rondahl: Stilarternes Historie, S. 304 og S. 37.

siske Silkestoffer, der omkring Aar 1000 naaede til Europa; og disse havde atter arvet Modellerne fra Oldtidens Babylon og Assyrien, hvor bl. a. det store frugtbare Træ var helligt, *Livets Træ*, „Kundskabens Træ“. Det er underligt at tænke sig, at disse Træer og Blomster, som unge Borger- og Bønderpiger har syet paa disse beskedne Navneklude (de findes iøvrigt ogsaa anvendt paa talrige Hvidsømsarbejder, Filerarbejder og Trendefletninger) stilhistorisk har Slægtskab med vor Races *ældste* Kultur.

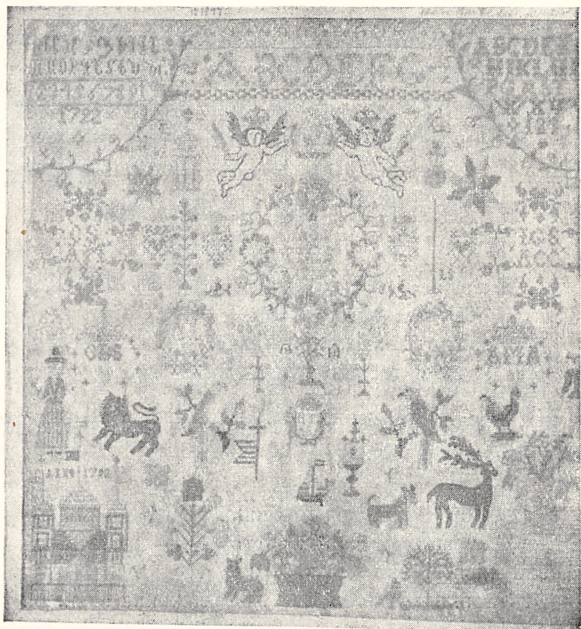

Fig. 5. Navneklud fra 1792.

4) *Stiliserede Figurer*: Skibe, Slotte med Taarne, Dyr (Hest, springende Hjort, Løve, Hunde, Ræv, Kat, Fugle, hvoraf nogle kan genkendes som Duer, Høns,

Hane, Papegøje, Stork, endvidere Krebs og Sommerfugl). Paa næsten alle (Fig. 4-6) findes flere af saadanne Dyr samt Skibe eller Bygninger udsyet, ikke sjældent er ogsaa udsyet Mænd og Kvinder i stive frontale Stillinger, mest i Tidens Dragter (Fig. 5); naar man paa den ældste af vore Navneklude ser en Mand og en Kone, sidstnævnte med en Byrde paa Ryggen, komme gaaende med Siden til Tilskueren, er dette enestaaende blandt vore; paa den anden Side paa samme ses en Mand, der synes at være en Præst; denne Navneklud er iøvrigt ogsaa syet (delvis med Sølvtraad) med mer end almindelig Sans for dekorativ Stil, har kun faa stiliserede Blomster, men derimod Træer i mere naturalistisk Udførelse (Fig. 4).

Mange af disse Figurer har sine oprindelige Forbilleder i Renæssancens dekorative Kunst og længere tilbage. Vi kommer atter til at tænke paa Visen om „Havbor og Signelil“*), hvis 13. Vers lyder:

„Han skrev baade Hjort og Hind,
som de i Skoven runde !
efter syed stalt Signelil
det bedste, der hun kunde.
I vinder ret aldrig saa væn en“.

Eller vi kommer Folkevisen om „Esbern Snare“ i Hu, hvori det hedder:

Han købte Skarlagen og Sindal af ny,
— Skoven staar herlig og grøn —
bad liden Kirstin at skære og sy.
Den Sommer og den Eng saa vel kunne sammen.

Hun satte sig paa Sømmestol,
hun sømte det mod den klare Sol.

Hun lagde det paa Tilje,
hun skar det i Roser og Lilje.

*) Axel Olriks Udgave.

Hun skar paa hans Hærde:
to Riddere med dragne Sværde.

Hun skar i hans Sidesøm:
Snækken ud for striden Strøm.

Hun skar i hans Ærmekrans:
femten Jomfruer i en Dans.

Hun skar paa hans Bryste,
hvor Ridderen Jomfruen kyste.

Fig. 6. Navneklud fra 1787. („Livets Træ“ ses i Midten).

5) *Bibelske Fremstillinger* findes paa enkelte, bl. a. paa Museets ældste (Fig. 4): Kristus paa Korset, hvorover to basunblæsende Engle bærer en Krone; endvidere: Syndefaldet (Fig. 5), Kvinderne ved Korset, Gangen til Golgatha og Jesu Daab (Fig. 7); de fleste af disse er udført i mere naturalistisk Kunstsyning (f. Eks. Fig. 5 og 7).

6) *Symbolske Figurer og Tegn* findes paa de fleste, men bliver efterhaanden færre og færre op i Aarene. Meget almindelige er Jesu Monogram (J. H. S. sammenslynget — Fig. 5), Guds Lammet-agnus dei-med

Fane og Kors (Fig. 6), ganske som dette er fremstillet paa Mønter fra Visby i det 14.—16. Aarh., samt en Kugle med et Kors over (Fig. 5), et til Jesubarnet hørende almindeligt Attribut i den bildende Kunst. Endvidere kan findes: Alterlys, Gravmæler, Timeglas, Hjerter eller to sammenslyngede Hjerter (Fig. 5), to Duer med et Hjerte, Anker og Pil samt Stjernefigurer. Symbolikken i de sidstnævnte er jo ligetil.

7) *Brugsgenstande* er udsyede paa en Del: Kande, Drikkekande, Kaffekande, Glas, Bægre, Nøgle (Fig. 6) og Kurv. Formodentlig er de beregnede til at udsyes paa Linned til forskelligt Husholdningsbrug.

8) *Kroner* findes udsyet paa de allerfleste, endda ofte i meget stort Antal (indtil 17), alle forskellige, oftest anbragt over Navnebogstaverne. Naar man ser Navne udsyet paa Linned, er der meget ofte udsyet en Krone derover. Hvorfor?

9) *Naturalistisk Kunstsyning* findes paa enkelte sammen med de andre Former eller alene, dog kun hos saadanne fra Borgerhjem; ofte er den udført med Korssting, undertiden med Fladsyning eller anden Teknik; Smagen i disse er Datidens. Paa enkelte er der med Klostersyning (Tællesyning) udsyet forskellige *Mønstre* — ligeledes som Forbilleder (Fig 5 og 7 øverst.)

Paa Fig. 5, der gengiver en Navneklud fra 1792, findes en sand Vrimmel af Figurer af ovennævnte Art; de er alle ganske smaa og kommer kun daarligt frem i Gengivelsen, men de er iøvrigt fortræffeligt udsyede; men det er gaaet ud over Kompositionen.

Som „Navneklud“ kan maaske ogsaa betegnes et i Museet værende „Skilderi“. Den er imidlertid ikke syet, men *malet*; „Tøjgrunden“ er lavet med fine Streger, der danner smaa Kvadrater; herpaa er med Vandfarve malet lignende stiliserede Figurer som paa de andre: Træer, et Slot o. l. Endvidere et kronet Fr. VI

og Alfabetet. Betegnende for den er Fremstillingen af en Mand, som paa den ene Side har en Brændevinsflaske, paa den anden et Glas; den er nemlig, som Underskriften viser, „opsat og tegnet af mig Peder Jensen, Føllesløv, den 6. Januar i 1827“. Det er et i sin Slags fortræffeligt Arbejde; det er indrammet.

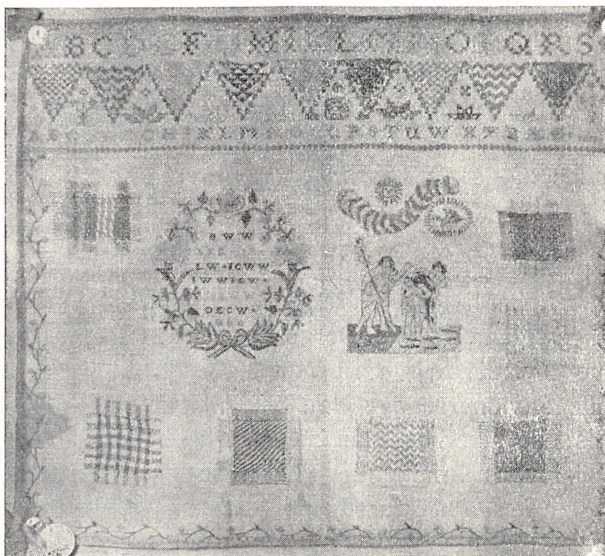

Fig. 7. Navne- og Stoppeklud fra 1801.

Stoppeklude.

De har firkantede, udskaarne Huller, der er udstoppede i Vævemønstre med en Farve paa Rendingens Plads og en anden paa Islettens. Af de to Eksemplarer, som Museet ejer og hvoraf et, der er fra Aaret 1801 (Fig. 7), tillige er Navneklud med 10 Sæt Navnebogstaver i en Blomsterkrans, to Alfabeter og en Fremstilling af Jesu Daab. Den anden har, ligesom denne, tillige forskellige *Symønstre*, udført i Klostersyning; begge

er altsaa tillige *Syklude*. Udstopningen er fortrinligt udført, paa hver findes 8 Prøver. De hidrører fra samme Borgerhjem. Saadanne Stoppeklude stammer fra Slutningen af det 18. Aarh. til ind i forrige Aarhundrede*) og er som Regel ikke forsynede med Aarstal.

Prøvestykker med klare, udsyede
Grunde.

Heraf findes kun et Eksemplar i Museet. Den er fra 1830 og er forsynet med et Sæt Navnebogstaver. Der er udsyet fem „Grunde“ og en Prøve paa „Knipplingssyning“. Saadanne gaar i alt Fald tilbage til før Midten af det 18. Aarh.**).

Vi har i disse Læreklude fortrinlige Eksempler paa den Dygtighed, som Borgerskabets og Bondestandens unge Kvinder og Børn var i Besiddelse af. Navnekludene vidner tillige ofte om en ikke ringe dekorativ Sans; de giver os, som nævnt, tillige Indblik i Kulturudviklingens krinklede Veje og de giver os Midler til Forstaaelse af de Forbilleder, der har været yndede, og Indblik i den Symbolik, som man har benyttet. At der her har kunnet samles saa mange sammen fra et lille Omraade, vidner tillige om den Veneration, hvormed de har været bevaret gennem Slægterne, hvis Stamtavler de paa en vis Maade er.

Men det er jo ikke gaaet med Kvindernes Haandarbejde som med Karlernes. Korsstinget er ganske vist ikke i Mode for Tiden, men kan komme det igen; Smagen gaar nu i andre Retninger, vore Navneklude hører nu Historien til, men Kvindernes Dygtighed til Haandarbejde er dog bevaret endnu.

*) Den ældste paa Dansk Folkemuseum er dog fra 1721.

**) Efter velvillig Meddelelse fra Museumsassistent Elna Mygdal.

Det er muligt, at denne Redegørelse for Kærestegaverne og Lærekludene, der er givet alene paa Grundlag af Eksemplarerne i „Kalundborg og Omegns Museum“, og hvorom der saa at sige intet findes i dansk Litteratur, bortset fra det her anførte*), kunde suppleres, naar der forelaa endnu større Rækker end her. Men forsaavidt disse Meddelelser har nogen Værdi, turde heraf fremgaa den Betydning, som det har, at saadanne Sager i større Antal samles i vore Museer. Et Par enkelte Eksemplarer af dem siger saa lidt, det er først *de større Rækker*, der virkelig fortæller noget.

Maatte Befolkningen da forstaa dette og til Museerne aflevere saadanne og andre Sager. Thi først her kan de studeres og først her er de sikrede mod Ødelæggelse. Maaske kan der da en Gang komme den Tid, hvor man vil søge til Museerne, ogsaa Provmuseerne, og hente Forbilleder til nye Arbejder baade i vore Kærestegaver og i vore Læreklude, saavel som i de mange andre Sager, som Museerne samler paa og som alle tilsammen giver os et bedre og sikrere Indblik i Fortids Kultur, end Ord og Billeder formaar.

*) *Elna Mygdal* har i Bladet „Vore Damer“ Nr. 2 og 5 1920 skrevet om Læreklude med klare Grunde (à jour-Syninger) og Stoppeklude og vil senere skrive om Navneklude. Heri er givet en sy-teknisk Forklaring, hvortil Interesserede henvises. Jeg har ikke haft Forudsætninger for at kunne indlade mig herpaa. (Tilføjelse ved Korrekturen).

Tre Indberetninger

fra Magistraten i Holbæk om Tilstanden i Byen
og Borgernes Kaar 1736—1744—1751.

Ved Kommuelærer *Albert Thomsen*,
Holbæk.

Med Freden i Frederiksborg 1720 endte den store nordiske Krig. Efter mange Aars Ufred kom endelig de rolige Tider, som man saa længe havde sukket efter, og som hele Norden trængte saa haardt til.

Danmark trængte til Fred. Krigen havde næsten udtømt vore Hjælpekilder. Statsgælden var steget i foruroligende Grad, haarde Skatter trykkede Befolkningen, og endda forslog Pengene ikke. Paa Landet stod det sørgeligt til de fleste Steder, Markerne var forsømt, Bønderne forarmede. Snart skulde Misvækst og Kvægpest gøre Tilstanden endnu værre.

Og Byerne laa som i Dvale. Krigen havde ødelagt deres Søfart og Handel paa Udlandet, haarde Skatter tyngede dem, og Regeringen gjorde lidet for at hjælpe dem frem; København synes at være Kælebarnet. Indbyggerantallet dalede under Krigen; og der gik mange Aar, før det igen begyndte at stige. De forrige Tidets Velstand og Virkelyst afløstes af Fattigdom og Snæversynethed.

En virkelig Opgangstid kom ikke før mod Aarhundredets Slutning; men mange Steder kan man spore et Vendepunkt, en begyndende Fremgang i Halvtredserne.

For at give et Indtryk af, hvorledes Forholdene i

Holbæk var i disse stille Hvileaar efter den store Krig, vil vi her bringe omfattende Uddrag af tre Indberetninger, som Byens Magistrat indsendte til Regeringen i Aarene 1736, 1744 og 1751.

Jeg har taget den mellemste af dem først, fordi den nærmest behandler de topografiske Forhold, i Mod-sætning til de to andre, hvor Byens Styrelse og økonomiske Forhold er Hovedsagen. Desuden er den fra 1744 — og til Dels ogsaa den ældste — bestemt som Bidrag til et storstilet Forsøg paa en Danmarks-Beskrivelse, hvilket vi derfor et Øjeblik vil dvæle ved.

I.

Magistratens Indberetning til „Jessens Atlas“ 1744.

I det Kgl. Biblioteks rige Samlinger af allehaande Manuskripter findes der nogle store Pakker, som indeholder Forarbejderne til en Danmarksbeskrivelse, det saakaldte „*Jessens Atlas*“, et stort anlagt Værk, som imidlertid aldrig udkom.

Erik Johan Jessen¹⁾ (1705—83) var Sekretær i Danske Kancelli. Han nærrede en levende Interesse for dansk Historie og Topografi og udarbejdede i 1743 en Plan til Udgivelse af en fuldstændig Danmarks- og Norges-Beskrivelse. Kongen og Regeringen sympatiserede med denne Tanke og opfordrede ham indtrængende til selv at overtage Værkets Redaktion, idet man tilsagde ham al den Hjælp, han kunde ønske, fra Auctoriteternes Side.

Trods sine store Betænkeligheder gav han sig dog i Lag med Opgaven. Idéen var hans; men han stred

1) En dygtig og anset Embedsmand, studerede først Teologi, siden Jura. 1755 Assessor i Hofretten, 1739 Sekretær i Danske Kancelli, 1846 Generalkirkeinspektør. Døde 1768 som Etatsraad.

længe for at blive fri for at udføre den i Virkeligheden. Han anede, hvor stort et Arbejde det vilde blive.

Først og fremmest gjaldt det nu om at indhente de nødvendige Oplysninger om Tilstanden og Forholdene i de forskellige Landsdele, baade i Danmark og Norge. I Forbindelse med Historikerne Pontoppidan og Gram udarbejdede han derfor en Liste med 33 Spørgsmaal, og i April 1743 blev denne Liste sendt ud til alle Amtmændene, ledsaget af en Skrivelse fra Kancelliet, som opfordrede dem til „jo før jo heller“ at indsende deres Svar, „heller en ganske udførlig end kort Beskrivelse og Efterretning“.1)

Nu fik Amtmændene travlt. De skikkede Bud ud til Præsterne paa Landet og til Godsejerne og lod dem erklære sig m. H. t. de 33 Punkter. De sammenarbejdede derefter selv de indkomne Besvarelser. Ofte blev Resultatet saare magert; nogle naaede endog slet ikke at faa noget indsendt; men enkelte tog med den største Interesse fat paa Opgaven og skrev et helt stort Værk paa omkring 100 Foliosider om, hvorledes det stod til i deres Amt. Af størst Værdi er vel nok den Indberetning, som Nyborg-Amtmanden, Theodor Lente-Adeler, indsendte; men hans Kollega, *Frederik Adeler*,²⁾ paa Dragsholm, har heller ikke ligget paa den lade Side; det viser det tykke Foliohæfte — ca. 70 Sider —, som han ^{21/10} 1743 indleverede om Holbæk-, Kalundborg-, Søbygaard- og Dragsholm Amter.

Desuden blev mange af de større Godsbesiddere, Greverne og Baronerne, anmodet om at udarbejde en særlig Besvarelse af Spørgsmaalene for deres eget Gods;

1) Kai C. Uldall: Tilstanden i Nyborg Amt 1743; „Svendborg Amt“ 1916.

2) En Sønesøn af Kort Adeler. Blev 1727 Etatsraad og Amtmand over det nuværende Holbæk Amt. Dør 1751 som Stiftamtmand i Christianssand.

og til Magistraten i Landets Købstæder udgik der en lignende Ordre.

Det var desværre for en stor Del spildt Arbejde og unødigt Ulejlighed; thi den store Danmarks-Beskrivelse saa aldrig Lyset. Dels fordi det indsamlede Stof var utilstrækkeligt; altfor mange Spørgsmaal stod ubesvarede; men mest fordi Jessen hurtig tabte Modet overfor sin store Opgave. Han blev klar over, at han ikke magtede at fuldføre, hvad han havde begyndt. I det Kgl. Biblioteks Pakker ligger en Mængde Kladder og Udkast samt nogle renskrevne Afsnit. Og naar man gaar disse Sager igennem, undrer man sig over at se, hvor planløst han tilsyneladende har arbejdet. Her er den ene Tredjedel af et Amt gjort færdig; her er fuldendt Manuskript til en Bys Beskrivelse et andet Sted i Landet; han begynder snart her, snart der, men bliver hurtigt træt og ked af det og lægger Gaasefjeren fra sig.

Takket være en energisk norsk Medhjælper fik han dog i 1763 udsendt I Bind af „Det Kongerige Norge, fremstillet efter dets naturlige og borgerlige Tilstande“. I Indledningen meddeler han, at han nu ganske har opgivet Bogen om Danmark.

Men just paa samme Tid var Pontoppidan i Færd med at indsamle Stof til sit „Danske Atlas“, den udførligste Topografi over Danmark, indtil „Trap“ udkom. Og dog er der næppe Tvivl om, at dersom Jessens Evner havde slaaet til overfor den store Opgave, han havde paataget sig, da var Resultatet blevet et Værk der paa mange Maader vilde overgaa Pontoppidans i Værdi.

„Jessens Samlinger“ hvilede nu i Pakker og Mapper mere end et Aarhundrede, og først i vore Dage har den lokale Historieforskning taget dem i Brug. Først nu kommer de rige Skatte af topografiske, stati-

stiske og historiske Oplysninger, som de mange flittige Medarbejdere indsamlede, til Anvendelse.

— — — — —

Hvad *Holbæk Amt* angaar, findes i en af Manuskriptpakkerne¹⁾ foruden Amtmand Adellers store Indberetning, en Renskrift: „Holbæks Amts Beskrivelse“, et renskrevet Foliohæfte med 26 Sider om de økonomiske Forhold i Amtet og Forslag til deres Forbedring, samt nogle Indberetninger fra Købstæderne, baade i Original og i Manuskript.

Den store Amtsbeskrivelse er ret interessant og kunde nok fortjene ved Lejlighed at trykkes; men den maa først gennemarbejdes og forsynes med mange forklarende Noter. Derimod fylder Indberetningerne fra Byerne kun faa Sider; og vi vil i nærværende Aarbog gengive det meste af den Besvarelse, som Magistraten i Holbæk indsendte paa Jessens Spørgsmaal, samt et Uddrag af nogle Betragtninger over Byens økonomiske Forhold, der uden Underskrift, Datering eller anden Betegnelse findes i det fornævnte Hæfte om „Amterne i Sjællands Stift, deres Tilstand og Beskaffenhed“.

I Holbæk bestod Magistraten af Borgmesteren, *Jokum Schougaard*, som tillige var Amtsforvalter, og to Raadmænd, af hvilke den ene, *Hans Fæster*, var By-skriver. Disse tre værdige Herrer modtog altsaa i 1743 en længere Skrivelse fra Kancelliet med Anmodning om snarest mulig at indsende en udtømmende Besvarelse paa 40 Spørgsmaal, som fulgte vedlagt i Jessens Redaktion.

Jeg tænker mig, at de er blevet lidt ærgerlige over dette Stykke Ekstra-Arbejde, de saaledes belemredes med. Og da de begyndte at studere det hoslagte

¹⁾ Ny kgl. S. 394 b Fol. Det kgl. Bibliotek.

Spørgehæfte, undrede de sig. Hvad var Meningen? Hvorfor slige mærkværdige Spørgsmaal?

„Om der er Milepæle overalt og hvor helst? Og dette: „Hvorledes Luften og Veyrliget gemeenlig er beskaffet? Eller „om Indvaanernes Egenskaber og Inclination?“

Magistraten blev tit ulejligen med Indberetninger om snart sagt alt mellem Himmel og Jord. Men denne var noget for sig selv.

Man væbnede sig med en Del Mistro og gik i Gang med Besvarelsen, idet man overalt, hvor der spurgtes efter Byens „Herligheder“ af Handel, Haandværk, Avling o. l., anvendte en tilpas bekymret Stil, saa Regeringen kunde begribe, hvor sørgeligt det i Grunden stod til i den gode Stad Holbæk, og Borgerne derved forskaanes for forøgede Skatter eller andre Byrders Paalæggelse.

Thi hvem kunde vide, hvad den Indberetning i Grunden skulde bruges til?¹⁾

Her følger saa Resultatet af deres Overvejelser.²⁾

**Indberetning fra Magistraten
i Holbæk til „Jessens Atlas“
dat. 10. Juli 1744.**

1. og 2. *Om Byens almindelige Beliggenhed etc.*

Byen *Holbeck*³⁾ ligger landværts fra

- 1) Dette, at Myndighederne ude i Landet ikke var klar over, hvortil deres Besvarelse af Spørgsmaalene skulde anvendes, medførte næsten overalt en vis Forsigtighed, en Angst for at være altfor meddelsom, hvilket naturligvis i høj Grad svækker Værdien af det indsamlede Stof.
- 2) Spørgsmaalene, der fremtræder i en meget vidtløftig Form, er her forkortede det mest mulige. Originalens Retskrivning er bibeholdt, frasat at enkelte Vilkaarligheder er rettede, og Tegnsætningen ændret paa Steder, hvor den nærmest forstyrrede Meningen.
- 3) I Randen er tilføjet med Blyant: *Holbeck af hellig bek*, af *holy*, et Engelsk og gammel dansk ord for hellig. Vid. Pontoppidan Annales T. I. p. 70“. (I denne Bog fortælles, at Byens Navn hidrører fra, at der er døbt Kristne i Bækken i Oldtiden. Det samme har Pontoppidans Atlas II, 382).

Kiøbenhavn at skionne i Nordvest til Vesten, og fra *Roeschilde* landværts i Vesten til Norden.

Dend ligger ongefehr 8te Miile fra *Kiøbenhavn* og 4re Miile fra *Roeschilde* landværts.

3.-4.-5. *Om Terrænforhold, Byens Jorder, Enge, Moser, Overdrev etc.*

Byen haver paa dend enne Side een Fiord, som haver sit Indløb fra Ise Fiorden, hvorom videre. forklares ved den 21de Post.

Landet omkring Byen er nogenleedes jefnet og slet, saa [det] ikke kand kaldes hverken Bierget eller Klippigt.

Jordens Beskaffenhed, som Byen haver og er den tillagt, er maadelig frugtbaahr. Den er paa fleeste Stæder sandig og paa eendeel Stæder leeret.

Derudi saaes Ruug, Byg, Haure og Erter, hvoraf ey meere kand aules end til *Subsistence* [fornødent Udkomme] for dem, som dyrker Jorden.

Paa nogle Stæder plantes Toback, men ey kand ansees af synderlig *importance* [Vigtighed], ey heller meget *profitable* [indbringende] for *Planteurerne*.¹⁾

Engene ved bemte Byens Jorder ere og *at advenant* efter [i Forhold til] Jorderne, saa Jordernes Brugere nogenleedes kand aule sit fornødne Høe. Der er og eendeel Moeser, hvoraf den største Deel ere tørre om Sommeren. Ligeleedes ligger til

¹⁾ I den flg. Beretning om de økonomiske Forhold nævnes „2 Tobaks-Plauteurer og 12 fattige Agerdyrkere“.

Byen een Græsning's Plads kaldet *Olden*, hvorpaa Byens Kreaturer om Sommeren haver sin Græsning.

6. *Om Byens „Hauger“ etc.*

Ved eendeel Huuse og Gaarder her i Byen er eendeel, som haver Hauger der til liggende, hvorudi gives Æble, Pære, Kirsebær og Plummer, men ikke af saadan Mengde, at de deraf til andre uden Byen kand selge.

Ligeledes gives og eendeel Urter og Kiøkken Gevext, saa som Kaal, grøn og hvid, Løg, Rødder, Roer og andet saadant, dog kand ikke Byen derved bespiises, des Aarsag skeer dermed Tilførsel fra *Amager* og fra de omliggende *Proprietaire Hauger*.

7. *Om Indvaanerne gjør Salt til egen og andres Fornødenhed?*

Hertil gives ingen *appearance*.¹⁾

8. *Om Dyrehauger etc.*

Saadan Hørlighed haver Byen ikke.

9. *Om Stutterier etc.*

Ingen *Stutterie*.

10. *Om Bihauger og andre saadanne Indretninger.*

Her er vel 1 a 2 Bistader, men af ingen Betydenhed.

11. *Om Mineralia og Naturalia etc.*

Indtet, saadant.

12. *Hvad Slags Vildt, firføddet og Fuglevildt etc. Det samme om Insecter.*

Undertiden kand der sees een Hare og een eller flere Vild Ænder paa Byens

¹⁾ *appearance*, egtl. Sandsynlighed.

Marker, ligesom og Rov Fugle, Høge, Muus, Ræver, Glenter etc.

Insecterne kiende vi ikke, uden de sædvanlige, saasom Oldenbor, Kaal Orme, Myg, Fluor, Bremse etc.

13. *Hvad Slags Creaturer, Indvaanerne mest lægge Vind paa.*

Byens Indvaanere haver vel eendeel Kiør, Stude, Heste, Faaer og Sviin, mens tillægges ikke deraf saa meget, at deraf kand sælges.

14. *Om Havets Producter etc.*

I Fiorden ved Byen fiskes paa sine Tiider, neml.: om Vaaren Sild og Hornfisk, om Sommeren Flynder, og om Høsten Sild.

15. *Om der er Milepæle etc.*

Siden Lande Weyen fra *Roeschilde til Callundborg* er lagt uden om Byen¹⁾, saa er ingen Miile Pæle, førend man kommer til Landeweyen.

16. *Hvorledes Luften og Vejrliget gemenlig er beskaffet*

Weyerliget er her som andensteds u-stadigt og u-roeligt. Nattefrosten i Taarmaaned²⁾ skader Rugen, og Regn indtil St. Hans Dag giver Græs og Korn.

17. *Om Sygdomme, og om Urter, som kan være tienlige imod saadanne Sygdomme.*

Særdeles Sygdomme ved vi |: GUD være æret |: intet af. Forkølelsesfeber kan let komme.

¹⁾ Altsaa fra Elverdamskroen over Nykro og Jyderup til Kaalundborg.

²⁾ Tordmaaned, Marts.

Urter til Medicinen kiende vi ikke, uden Bukke Blade¹⁾, Brønd-Græs, *Veronica* etc. hvilke siiges at tiene imod Skiørbug.

18. *Indvaanernes Egenskaber, Inclination og ongefehrlige Tal etc.*

Hvad Indvaanernes Egenskaber og *Inclination* angaaer, da kand ey derom anderledes dømmes, end som om anden Kongl. Undersaatter, thi naar mand forbigaar den Guds frygt, som een hver Christen er pligtig at øve sig udi og have een sær *Inclination* til, saa Inclinerer Kiøbmanden for sit Kiøbmandskab, Haandværksmanden for sit Haandværk og saaledes eenhver i [sin] Stand.²⁾

Indvaanernes Tal efter *Communicanterne* [Altersgæsterne] kand beregnes ongefehr 600, foruden Qvarnisonen.³⁾

In A^o 1738 døde 37, A^o 1739: 43, A^o 1740: 51, A^o 1741: 39, A^o 1742: 54, A^o 1744: 39. Naar disse 6 Aars devideres med 6, bliver de Dødes Tall 44 aarl: Og i samme 6 Aar ere de Fødes Tall næsten ligesaa mange.

1) *Bukkeblad* (*Menyanthes*) anvendtes som afførende Middel; man kogte en stærk og bitter Te af Bladene. Denne Plante var ogsaa et yndet Lægemedel mod Skørbug, Gigt og Vattersot.

Brøndgræs er rimeligvis et andet Navn for *Brøndkarse* (*Nasturtium officinalis*). Et almindeligt Middel mod Skørbug. Det samme gælder *Veronica*, paa Dansk *Ærenpris*. (*V. officinalis* eller *V. beccabunga*).

2) Besvarelsen af dette delikate Spørgsmaal om Indbyggernes *Inclinationer* (Tilbøjeligheder) voldte mange Steder store Vanskeligheder. Præsterne er de oprigtigste; en fynsk Præste skriver om sine Bønder: Deres Inklination er fornemmelig Fylderi, Hævnerrighed og Egennytlighed. -- Magistraten i Holbæk har givet sit Svar en særdeles diplomatisk Form.

3) Garnisonen bestod af et Par Kompagnier Kavalleri.

19. *Om Skove.*

Derom vides ingen special Underretning¹⁾

20. *Om Øer og Holme.*

Ingen her til Byen liggende Øer.

21. *Om Fjorde, deres Indløb, Storhed og Udbredelse.*

Fiorden her for Byen løber ind, som melt er ved dend 3die Post, fra Isefiorden og regnes fra *Orøe*, som ligger under Roeschilde Amt, til *Achale*²⁾ Broe ved *Hagested* eller *Tudse Mølle Aae*, hvor den ender sig, for $1\frac{1}{2}$ Miil i Lengden; strækker sig Vesten til Syden og er i Bredden imellem *Holbeck* og *Tudsenes* $\frac{1}{2}$ fierv. breed. Den giver og fleere Bugter fra sig, saasom fra *Orøe til Erichsholm: Bramsnes og Weile-Vig*.³⁾

22. *Om Strømme og Aær.*

Ingen.

23. *Om Søer etc.*

Ingen ferske Søer løber ind i Byen, saa det var at ønske, siden Byen i wisse Maader kand siiges at såfne godt Wand, helst om Sommeren i stoer Tyrcke, thi Byens almindelige Wand maa meest samles om Vinteren og Foraaret. Wel er her eendeel Brønde, men Vandet derudi ikke aldeles fersk.

1) Egentlige Skove ejede Byen ikke; i et Skøde fra 1714 nævnes Skov og Krat i *Riffelhaven*, denne „Skov“, som vist kun var lille, nævnes igen 1768 og 1770.

2) Dermed menes *Aakalve* Bro ved Maarsø Station.

3) Det maa vist være den nuværende Vellerup Vig i Hornsherred; tæt ved den ligger *Vejlemøllebro*.

Jeg udelader her nogle Linier om de forskellige Kurser, man skal holde ned gennem Isefjord til *Hølbæk*.

24. *Om Kilder etc.*

Ingen uden som i forommt^e 23de Post er meldet.

25. *Om Moser, Kær, Moradser etc.*

Som i den 3de Post er meldet, at i Byens Marker er vel eendeel Moeser eller Kier, men dend største Deel deraf om Sommeren tørre, de øfwrige er meeget tienlig for Qwæget, som gaar ude.

26. *Om Klipper, Bjærge og Dale [!]*

Ingen.

27. *Om andre Curiositeter og Mærkværdigheder etc.*

Af imodstaaende Posters Formæld er intet.

28. *Om Havnen.*

Paa Fiorden her fra Holbeck Land kand Skibe for Anker sikker om Sommeren og og Høsten ligge, men ingen Haun om Vinteren at ligge sikker for Jis.

29. *Om Told-, Losse- og Ladestæder.*

Told Stædet er wed *Rørvig*¹⁾, 3 Miile her fra Byen, men saa mange Fahrtoyer [som] her til Byen destineres²⁾, kunde meeget bequem lastes og lades, i Fald Skibbroen maatte blive holt istand.

30. *Om kongel. Slotte m. v.*

Ingen herudi Byen; men i forðum [Tid] war et Slot nest wed Byen, som nu er gandske afbrut.³⁾

1) *Rørvig* var Toldsted for Roskilde, Frederikssund, Hillerød, Nykøbing og Holbæk.

2) *destinere*, bestemme [. . . Fartøjer, som her til Byen sendes . . .]

3) Slottets svære Grundmure skjulte sig under Grønsværet paa Slotsbanken og kom først til Syne ved Amtsforv. Withs Udgravninger i 1784. (V. la Cour: Af Holbæk Slots Bygningshistorie, „Fra Arkiv og Museum“ III).

31. *Herred og Tingdag.*

Merløsse og Tudse Herreders Ting holdes her i Byen, hvortil findes første Anledning efter Sl. og Høylovlig Kong Christian dend 2dens Brev, datteret Af-fensøe Jagthuus dend 21. July 1575.¹⁾

— — — — —

[Til Spørgsmaalene 32—33—34 og 35 gives ingen positive Oplysninger udover den, at „Stiftets geistlige Jurisdiction hen-hører under Biskoppen i Kiøbenhavn“.]

36. *Om Byens Kirke, Hospital, Byvaaben m. v.*

Byens Kirke har ingen Nafn af Helgen²⁾, men kaldes ikkun Holbeck Sogne Kircke; og er her et Hospital for 8te Lemmer, som har frie Ildebrand og nyder hver af de Fattiges Penge ugentlig efter deres Omstændighed.³⁾

Vi ved ikke, Byen har nogen egentl: Waaben; i det Zignet, som bruges ved Raadstuen, staar indgravet 3de Linder; men Oprindelsen der til vide vi ikke, ey heller naar det er optaget.

1) Der sigtes til Frederik II's Brev $\frac{2}{7}$ 1575, hvori Kongen befaler, at Herredstinget skal flyttes ind til Byen; Borgerne havde klaget over, at Bønderne kom saa sjælden til Byen for at handle; nu fik de oftere Ærinde her til. — Samtidig fik Byen sit Raadhus; Kongen skænkede nemlig Borgerne et gammelt Stenhus S. f. Kirken, en Fløj af Klosteret. — Her holdtes Herredsting hver Torsdag. (Friis). „Affensøe Jagthuus“ er den nuvæ. Avnsøgaard, en ældgammel Kongsgaard, hvor Kongerne tit opholdt sig for Jagtens Skyld.

2) Holbæk nuv. Sognekirke var som Klosterkirke indviet til S. Lucius 1323.

3) Hospitalet laa i Kirkestræde. I Hofmans Fundatser VIII fra 1762 er det nævnt: „Hospitalet er liden, af Grundmur og Bindingsværk, afdeelt til 8 Lemmer, hver nyder 1 Mk. ugentlig“.

37. *Om Byens Privilegier etc.*

Fra Sl. og høylovlig Kong Christophers¹⁾ udgivne Privilegier A^o 1441 har Byen stedse været benaadet med efterfølgende Kongers Privilegier og *Statuta*, og maae vi efter allerunderdanigst Pligt iligemaade allerunderdanigst *submittere*²⁾ vores Taksigelse for vores nu regierende allernaadigste Konges givne *Confirmation*.

38., 39. og 40. [De sidste tre Spørgsmaal om *Antikviteter*, mærkelige *Ord* og *Talemaader* samt de mest brugte *Fornavne* (*nomina propria*) besvares desværre ikke. „Derom vi ikke vide noget at melde“. . . . „Her i Byen vide vi ikke, at der bruges nogen anden Talemaade end den sædvanlige, som i vores Sprog almindelig bruges“.

— — —
Holbeck Raadstue d. 10. Julii A^o 1744.

Underdanigst forfattet
af

Hans Fæster. *J. Schougaard.*
H. Ditzel (?)

— — — — —
Af disse Magistratens tre Medlemmer var Schougaard Amtsforvalter og Borgmester, de to andre Raadmænd — Schougaard var oprindelig Fuldmægtig i det Danske Kancelli, men fik 1730 Bestalling som Amtsforvalter over Holbæk Amt og en Maaned senere som Borgmester. 1741 blev han Kancelliraad, og han døde 1749 som Justitsraad. Hans Søn Jacob blev ansat som

¹⁾ Christoffer af Bayern stadfæstede ^{15/10} 1443 — ikke 41 — Byens Privilegier, men allerede i Erik Menveds Tid fik Holbæk sin Stadsret. — Christian VI stadfæstede Privilegierne 1737.

²⁾ *submittere* bruges her i Betydningen: frembærer.

Faderens Medhjælper i 1761 og havde Løfte om at blive hans Eftermand; men da der efter dennes Død opdagedes en ikke ringe Kasse-mangel, fik den unge sin Bestalling kasseret.¹⁾

— — — — —

Magistratens Indberetning virker ikke særlig imponerende, set fra et historisk-topografisk Synspunkt. Den er mager; fattig paa positive Oplysninger. Og den er, som allerede bemærket, præget af en vis Forsigtighed, en Angest for at fortælle for udførligt og male med for lyse Farver. Men desuden — og det er maaske den vigtigste Aarsag til det tarvelige Resultat — mærker man den ringe Interesse, hvormed de gav sig i Lag med Besvarelsen.

Alligevel indeholder Beretningen eet og andet af Værdi for os; ikke mindst sammenholdt med de følgende Aktstykker, hvor Byens økonomiske Forhold træder mere i Forgrunden.

II.

Indberetningen af ¹³/₂ 1736.

Mellem Samlingerne til „Jessens Atlas“ findes der som nævnt Side 82 ogsaa et Foliohæfte med Titlen: „Amterne i Sjællands Stift, deres Tilstand og Beskaffenhed“, og deri er dels Amtets, dels Byernes Forhold behandlede, og der fremsættes nogle Forslag til Forbedringer. Der er 1 Side om Kalundborg, ¹/₂ om Nykøbing og ²/₂ om Holbæk. Men ingen Kilde angives, og det ses ikke heller fra hvilket Aar disse Overvejelser stammer. Ved at sammenligne dem med Indberetningen fra 1751, som senere skal behandles her, fik jeg det Indtryk, at det drejede sig om en ældre Beretning, og

¹⁾ „Danmarks Amtsforvaltere 1660—1848“ ved Henry Bruun i Personalhist. Tidsskrift 7. R. 4. Bd. 2. Hft. 1919.

der kunde da i første Række være Tale om de Indberetninger, der paa Stiftamtmandenes Foranledning indsendtes efter de kgl. Resolutioner 1735 og 1747. En Undersøgelse i Rigsarkivet viste derefter, at de 2¹/₂ Side i Jessens Hæfte var et Uddrag af en Skrivelse til Stiftamtmanden, dateret Holbæk Raadstue 13. Febr. 1736 og foranlediget ved det kgl. Reskript af 25/6 1735¹⁾)

Regeringen ønskede nemlig at høre, hvad man ude i Befolkningen mente, der burde gøres for at op-hjælpe Rigets naturlige Næringsveje og Hjælpekilder; og Kongen befalede derfor alle Amtmænd og Stiftamt-mænd at forespørge i By og paa Land og indsende de indleverede Svar. Dette Materiale toges saa op til Be-handling af det i December oprettede Handels-Kollegium (General Landets Økonomi og Commercecollegium“ hed det egentlig); men af forskellige Grunde blev Resultatet magert.²⁾)

— — — — —

Det 18. Aarhundrede første Aartier betegner en trang og fattig Tid for Købstæderne. Den store nor-diske Krig havde tæret stærkt paa Landets Kræfter; thi selv om den ikke direkte hærgede Landet, som Svenskekrigene havde gjort, saa havde den dog næsten ødelagt vort Landbrug, standset vor Handel og bragt Statens Finanser i den elendigste Tilstand. Bønderne havde været indkaldt til Hæren, Markerne forsømt, og samtidig sank Priserne paa Landbrugsprodukterne, saa for en lille By som Holbæk var Forholdene meget ulykkelige, thi Byens vigtigste Indtægtskilde var netop Kornhandelen. Købmændene købte Kornet af Omegnens

1) Danske og norske Stiftsrelationers Protokol 1735--36, den der-til hørende Deliberationsprotokol med 3 Pakker. — Ved Holbæk-Indberetningen ligger nogle Erklæringer fra Haandværkere i Byen om Tilstanden i deres Fag.

2) E. Holm: Danmark-Norges Historie 1720—1814 II, og Munch: Købstadstyrelsen I.

Bønder og Herremænd og solgte det videre til Norge, tit i Form af Malt, saaledes som Indberetningen fortæller:

„Holbechs Byes Handel og Næring bestaar af 1) endeel Kornwares Indkiøb, som de gjør til Malt og sender til Norge og der afsætter dem, enten mod Tømmer-Last og andre Vare, Sild, Fisk, Jern og Salt; eller og 2) ved Skibes Befragtning med Kornvares Opsendelse; den bestaar og af 3) en ringe Deel Avling.“

Krigens Følger varede længe ved. Byerne stod i Stampe. Folketællingerne viser det. Indbyggertallet faldt under Krigen og steg siden saa langsomt, saa ubetydeligt, at, som Dr. Munch har paavist, de 56 Byer, der ved Tællingen i 1672 havde ialt 62,903 Indbyggere, de havde i 1769 kun 66,153; i hundrede Aar er de altsaa kun gaaet ca. 3000 op. Og meget tyder paa, at de lysere Tider først begynder omkr. 1740, men nogen kendelig Fremgang er der ikke før ved Aarhundredets Slutning.

Magistraten i Holbæk klager ogsaa over de daarligere Tider, som tildels har berøvet Byen dens Udenrigshandel:

„Denne Handel har merkelig og i en 30 Aars Tid meere end den halve Deel aftaget. Den første Aarsag hertil er seeneste Krig, som gjorde Søen og den lange Indseigling fra Rørvig af usikker, [saa] at en Skier Baad¹⁾ kunde gaae ind og borttage de beste Skiberomme. Den 2. er at Kornet nu i mange Aar har været i saa ringe Priis udi Norge, at de [Købmændene] end ikke kunde faae eget Indkiøb betalt.“

Tidligere havde Holbæk selv nogle Sejlskibe gaaende i Fragtfart paa Norge, men nu 1736 er der ingen „formedelst Havnen falder vanskelig om Vinteren, sær-

¹⁾ En Skiær-Baad, er iflg. Molbech, et (Krigs)fartøj, som kan gaa ind i Fjorde og Skiær.

deles naar Lisbrud er, hvilket og gjør Handelen besværlig, at der med stor Bekostning skal fragtes Skiberom i Kiøbenhavn, som foraarsager mangen god Lejlighed til Handel, bliver forspildt“. — Dertil har Jessen føjet en Blyantsnotits: „Nu er der 3—4 Skibe“; altsaa omkr. 1745.

I mange Købstæder drev man lidt Fabriksvirksomhed i det smaa, men det er Holbæk ganske blottet for. Her er „ingen Slags Manufacturer“; maaske der kunde blive det, siger Magistraten; f. Eks. et Toboksspinderi, en Oliemølle eller lign., „om nogen var af Kræfter det at kunde oprette“. Denne sidste Bemærkning er i Grunden karakteristisk; den viser os, at det, som det i første Plan skortede paa i de smaa sovende Byer, var Initiativ og Kapital.

„Her er 16, som har Navn af *Kiøbmænd*, men de fleste bruger kun en ringe Handel“, lyder det mistrøstigt, da man skal til at opregne de næringsdrivende Borgere. Byen har faa Haandværkerlaug: „10 *Skoemagere*, 4 *Skrædere*, 5 *Smedde* — de 3 *Klein Smedde*, 7 *Handske Magere* og 5 *Snedkere*, disse haver Laug. Endnu er der 2 *Bødkere*, 2 *Hiul Mænd*, 4 *Muur Mestere*, 2 *Rokkedrejere*, 2 *Tømmer Mænd*, 1 *Kaabersmed*, 2 *Feldberedere*, 1 *Mahlere*, 1 *Kandestøber*, 2 *Hatte Magere*, 2 *Potte Magere*, 2 *Vævere*. 2 *Bagere*, 2 *Heste Møllere*, 3 *Veyr Møllere*.“

Fire Borgere drev deres Næring i Kraft af et kgl. Privilegium: 1 *Apoteker*, 1 *Farver*, 1 *Musicant*, og 1 *Chirurgus*. Og til sidst nævnes Byens „2 *Tobaks Planteurer*¹⁾, 12 *fattige Agerdyrkere* og 11 *Øll Tappere*“; den sidste Kombination er ganske kuriøs; her er altsaa næsten en Øll-Tapper til hver af de fattige Agerdyrkere.

1) Holbæk er tidlig med i den Retning. En *Tobaksfabrik* nævnes dog først i 1778, da *Jens Artwed* fik kgl. Privilegium af ^{20/6} dertil. (Eliassen: *Tobakken i Danmark*).

Efter Forhandling med Købmændene og Haandværkerne fremkommer Magistraten derefter med nogle Forslag til at bringe Byens Næringsliv paa Fode igen.

Først og fremmest ønsker man Konsumtionsforpagtningen ophævet, „som trækker denne og alle smaa Kiøbstæder“. Konsumtionen — Afgiften paa indenlandske Produkter — betales ved Byens Porte og ved Skibbroen, og Størstedelen af Beløbet gik i Byens Kasse. Denne Afgift blev ofte forpagtet bort til den højstbydende. Men naar man her klager over Konsumtionsforpagtningen, saa er det sikkert nærmest selve Konsumtionen (Accisen) man er ude efter; thi man foreslaar at skaffe Byen de nødvendige Midler til Udgifters Afholdelse ved at lade 4 a 6 af Borgerne foretage en aarlig *Skatteligning*, i Stedet for at indkræve Pengene gennem den forhadte Konsumtionsafgift, som blot i utrolig Grad fremmede Snyderi og Smugleri. Det er altsaa en Art Ligningskommission, der her sigtes til, og Magistraten venter sig meget af sit Forslag, thi den bemærker „ . . . saa vilde ufeilbar deraf følge en stor Soulagement [Lindring] og Byen i merkelig Maade vilde tiltage.“

Videre ønsker man et *Vognmandsclaug* oprettet og beder om at faa Landevejen flyttet, saa den gaar gennem Holbæk.

Og dernæst fremkommer Magistraten med en hel Mængde Forslag til *Forbud*:

Det burde forbydes Købmænd fra andre Byer at nedsætte sig i Holbæk eller forhandle deres Varer paa Byens Markeder,

Det burde ligeledes forbydes Handelsfolk og Haandværkere fra andre Provincier at „falholde nogen Slags Kiøbmands Vare eller gjort Arbeide under Varenes Confiscation og anden vilkaarlig Straf“.

For at fremme Holbæks Kornudførsel, ønsker man

Forbud mod, at andre Lande sælger Korn til Norge, „om det var mueligt“. — Dette synes ret overflødigt, da der jo nylig var udstedt et saadant Forbud (^{16/9} 1735), omend det kun gjaldt det søndenfjældske Norge. 1740 hævedes Forbudet paa Grund af den daarlige Høst her i Landet.

Videre ønskede man Forbud mod, at nogen „Proprietarius, Præst, Foged eller Degn og andre Betiente paa Landet udi Holbæk Amt“ driver Handel med andre Provinser ved at sælge deres Korn og andre Produkter og saa „af Skipperen tilkiøbe sig Tømmer eller andre Materialier . . . mens være forpligtede til at kiøbe og sælge det udi Holbeks Bye“.

Desuden et Forbud mod Landevejens Købmænd: . . . „at ingen paa Landet — være sig Soldater, Bissekræmmere, Jøder eller andre — maatte . . . Omløbe med nogen Slags Vare at talholde, under samme Vares Confiscation, hvor de blive antrufne“.

Heller ikke maa Proprietærer og Præster brygge Øl og brænde Brændevin udover eget Forbrug og sælge det overflødige til Kroholderne. Noget saadant har alt-saa fundet Sted, skønt man kunde synes, det maatte være en underlig Bifortjeneste for en Præst især.

„ . . . Ingen Kroe Mand paa Landet eller andre maatte falholde nogen Slags Kiøbmands Vare af Salt, Huuder, Tjære, Fisk, Speceries, Træe-Skoe eller videre, end hans Privilegium byder“.

Om Købmændenes Syn paa Bønderne som Kunder vidner endelig følgende Bemærkninger om, at en Bonde, som skylder en Købmand Penge, ikke „maa antages [!] til Handel af en anden Købmand uden medførende Beviis, at han ey noget til sin første Handler er bleven skyldig“.

Haandværkerstanden kunde mægtigt ophjælpes, om man vilde forbyde Proprietærer o. l. at antage

Haandværkere af den Art, som Loven ej tillader at bo paa Landet og give dem Arbejde eller Huslejlighed. Ifgl. Danske Lov maatte kun visse Haandværkere bo paa Landet, f. Eks. Grovsmede, Tømrere, Hjulmænd, Murere, Vævere (som kun maa væve Vadmel, Blaar- og Hampe-lærred), Skomagere, som kun maa sy „Bøndersko) o. fl. a.

Desuden burde det ogsaa forbydes de stakkels Landsby-Haandværkere at møde frem til Marked i Holbæk og falbyde deres Produkter.

— Gennem det hele gaar der som et Raab om Beskyttelseslove til Værn om Købstadborgernes Næringsliv. Det var fattige Tider og smaa Forhold; derfor gjaldt det om at værne Byernes Handelsprivilegier overfor Konkurrencen ude fra Landet; man nødtes til at kræve Beskyttelse og Forbudsbestemmelser.

— — — — —

Vi forlader nu denne Indberetning. Det er en lille fattig By, vi har gæstet, en sovende By. Det gælder Holbæk saa fuldt som de fleste af de andre smaa Købstæder i dette Tidsrum: Deres Udvikling var gaaet i Staa under den store Krig, og selv om Indberetningerne 1735—36 viser, at der var Tegn, der tydede paa en begyndende Opgang, saa varede det mange Aar, før Fremgangen blev kendelig.

Vi gaar nu femten Aar frem i Tiden og vil ved Hjælp af Magistratens Beskrivelse af Byens Forhold i 1751 søge at danne os en Mening om Byens og Borgernes Kaar ved Aarhundredets Midte.

III.

Indberetningen af $\frac{8}{5}$ 1751.

Der udgik under $\frac{12}{3}$ 1751 et kgl. Reskript til Stiftamtmandene med Anmodning om at indhente ud-

førlige Oplysninger om Forholdene i Købstæderne, særlig hvad deres Styrelse, Gæld og Formue o. l. angik, altsaa nærmest de økonomiske Forhold. Stiftamtmandene lod Forespørgselen gaa videre til Magistraterne og indsendte siden deres Svar til Regeringen.¹⁾

Ogsaa Borgmester Schougaard og Magistraten her i Holbæk blev afæsket en Erklæring i Anledning af det kgl. Reskript; og der kan næppe være Tvivl om, at den Indberetning — dat. 8/5 1751 —, som i Kopi af Koncepten findes i Kommunens Arkiv, er den Svarskrivelse, som Byens Øvrighed indsendte til Stiftamtmand Reventlov. Han maa have forlangt hurtigst mulig Ekspedition, thi Svaret følger allerede 5 Dage efter, hvilket vist maa betegnes som absolut „omgaaende“, naar Tidens Korrespondance- og Postforhold tages i Betragtning.

Det er et meget interessant Dokument, som giver os en stor Mængde værdifulde Oplysninger om Tilstanden her i Byen ved Aarhundredets Midte.²⁾

Den Fremgang, der i mange Byer kan spores henimod Aar 1700, da man nogenlunde havde overvundet Følgerne af Svenskekrigenes Ødelæggelser, opfører hovedsagelig under den store nordiske Krig. Udviklingen gik i Staa. Indbyggerantallet viste ringe eller slet ingen Fremgang. Først henimod 1740 begynder det ganske langsomt at blive bedre. Men endnu saa sent som 1769 var der kun fire danske Købstæder, der havde over 3000 Indbyggere, og 39 havde ikke en Gang naaet de 1000.³⁾

Holbæk havde efter den ældste Folketælling i 1672

¹⁾ „Indberetninger i Henhold til Rescript 12/3 1751 ang. Retternes og Jurisdiktionernes Indretning . . .“ (Rigsarkivet). Men disse Indberetninger indeholder desuden i de fleste Tilfælde mange andre Oplysninger om Byernes Forhold.

²⁾ Benyttet i *Otto Smith*: Holbæk By („Danske Byer og deres Mænd“). S. 15 og 16,

³⁾ „Danmarks Statistik“ I og Munch: Købstadstyrelsen I.

kun 879 Indbyggere; i 1744 opgives de til „ongefehr 600, foruden Guarnisonen“, hvis Størrelse vi ikke kender, 1755 er her ca. 1000 og 1769: 1211, men Tallet synker saa til 1159 i 1787. Desværre mangler vi det tilstrækkelige Tal-Materiale, til at vi ud fra Indbyggerantallet kan skønne afgørende om, naar Fremgangen begynder. Men Indberetningen af $\frac{8}{5}$ 1751 viser, at Holbæk endnu var en lille og ubetydelig By, hvis Borgere levede i smaa Kaar og snævre Forhold.

— — — — —

Om *Byens Udseende*, dens Gader og Gaarde, Kirke og Kloster faar vi ikke stort at vide. De offentlige Bygninger nævnes:

Kirken „findes udi maadelig Tilstand“. Derfor blev der ogsaa „afvigte Aar over Brøstfældigheden . . . taget Siufn“, og denne Synsforretning blev indsendt til Stiftamtmanden, men da han ikke har ladet høre fra sig, indsender man nu igen en Beretning fra Kirkeværgen om Tilstanden, „da nu Aarsens Tid tillader Reparationens Foretagelse“.

„*Skole-Huset*, som forhen haver været Latinsk Skole¹⁾, men nu bruges til Dansk Skole og beboes af Skoleholderen, som er Chors-Degnen. Det holdes nu vedlige med Reparation af Byen“. — Latinskolen nedlagdes i 1739 trods Borgernes Misfornøjelse; Elevantallet var for ringe. Dens Lokaler i Klosterets Vestfløje arvede „den danske Skole“, Oprindelsen til vort nuværende store kommunale Skolevæsen.

Byens „*Raadstue*“ fandtes siden 1575 i Klosterets Sydfløj, „hvor udi er Thing-Stue, Arresthuus needen til, og oven paa for Deliqventer. Alt Grund-Muur uden til, men meget gammel; samme holdes og vedlige af Byen“. I nederste Stokværk var sikkert Tingstuen og

¹⁾ Bjørn Kornerup: Holbæk Latinskoles Historie (Archiv og Musæum V).

de nødvendige „Kontorer“ indrettede; her var smukke Lokaler med søjlebaarne Hvælvinger. Men i øverste Stokværk sad Deliquenterne i smaa lavloftede Rum.

Hvor „*det fattige Huus*“, som nævnes, laa i Byen, fortælles der intet om; men i Fattigregnskabet 1686 nævnes det som liggende i „Roelighed“. ¹⁾ — „Otte fattige nyder Huus frie . . . og til Ildebrand eller Tørv hver Aar 6 Rdlr. af fattiges Capitals Renter. Og hver Uge skeer Distributz [Fordeling] til disse og øvrige fattige, saa vit Renten og Byens frivillige Gave kand tilstrække“.

I Pontoppidans „Danske Atlas“ finder vi i 6 Bd. (Hofmans Supplement) Byens Gader nævnt: *Nørre Gade* [∩: Algades nederste Del], *Smedelunds Gade*, *Studie Stræde*, *Helledis Stræde* [∩: Helvedes Str., den højeste Del af Studiestræde med „Helledesbakken“], *Bleg Stræde*, *Sladder Stræde* [nu Østerstræde], et *Axel Torv*, hvor Byens Spøyte og Vagt Huus af Bindingsværk er opbyggt“.

Denne sidste Bygning finder vi ogsaa nævnt i Indberetningen fra 1751, som er lidt yngre end „Danske Atlas“ :

„*Corps de Garde*²⁾), hvorved er *Sprøytehuus*, hvorudi er 2de Sprøyter med deres Requisita. Dertil er ordineret 32 Mænd at være Brandfolk, som er associeret i et Liig-Laug og altsaa uden videre Belønning i Nødsfald er forbunden at være behjælpelig“.

¹⁾ I *Grundtaksten af 1682* (Se Holb. Amts hist. Aarbog 1910) nævnes intet Fattighus i Rolighedsstræde, men en Gaard i Søstræde, som tilhører de fattige. Ligeledes er der nogle „fattiges Huse“ i Smedelund.

²⁾ *Corps de Garde* ∩: Vagthuset. — I Koefoeds „Minder fra det gml. Holbæk“ fortælles, at det blev opført c. 1720 for Garnisonen, og det nedrevs efter Ordre fra Vejvæsenet 1799, da det laa for langt ud paa Gaden. Det nye Vagthus laa omtrent paa samme Sted og gav først hundrede Aar senere Plads for den store nye Hjørnebygning „*Vagten*“.

I Byens Udkant, i Rakkerstrædet, laa endelig *Natmandens Hus*, der ogsaa regnes blandt „de publiqve Bygninger“.

Det samme gælder *Skibbroen*, Byens Havn. I Indberetningen til Jessens Atlas 1744 nævnes den som daarlig vedligeholdt, og nu 1751 bemærker Magistraten: „Den er ikke af Begyndelsen anlagt alt for vel og altsaa staar stor Fare for Isen, naar den opbryder“. Den er i stor Gæld til Kirken, skylder hele 450 Rdlr. Men „af dens aarlige Revenue [Indkomst], som er 1 pro C^{to} af alle ind- og udskibede Vahre, betaler den ikke allene Renten, men endog holder sig vedlige; for dens Indtægt og Udgift aflægger Magistraten Regnskab . . .“

— „Videre publiqve Bygninger haves her ikke; thi *Præste Residencerne* blev efter kgl. Resolution af 5te Septb. 1738 solt paa de høye Herrer DirektEURS Approbation under Dato 28. Febr. 1739. Disse „Residenser“ bestod af to Bygninger i Klosterstræde; i den ene boede Kapellanen; paa dens Grund ligger siden 1844 det gamle Raadhus. Nabobygningen (Museet), en prægtig Bindingsværksgaard fra ca. 1650, var i sin Tid Præstebolig; her residerede Sognepræsten, sandsynligvis ogsaa efter at Gaarden var overgaaet i privat Eje. Begge Præster fik en aarlig Sum som Huslejogodtgørelse af Byens Kasse.

— — — — —

Om Byens *Øvrighed og Embedsmænd* faar vi god Underretning.

„Byens *Magistrat* er een *Borgemester*, som tillige er Amtsforsvalter, *2de Raadmænd*, hvoraf den ene Mand, *Fæster*, er tillige Bye- og Raadstue-Skriver og haver til Skriv Materialier aarl: 12 Rdl. og udstædes af ham Byens Anstalter, Indquarterings Biletter og vis¹⁾ videre Raadstuen vedkommende. Iøvrigt kand denne hands

1) egentl. hvis = hvad andet.

Tieneste ikke anføres for noget vist. — Magistratens Indkomster bestaar udi Accisen, som — efterat den sædvanlige Afkortning, neml: 8te Rdl. til Skibbroen og 8te Rdl. til Byens fattige, er fradragen — kand ongefæhr være 40 Rdl., noget mere og mindre. Desforuden er til deres Embide henlagt i Byens Marker 6 Td. 6 Skp. 2 Fdk. Hartkorns Brug, hvorimod de for Byen skal anskaffe 2de Tyre; og hvad Aulingen andgaar, da kand den ikke regnes for nogen Indtægt, naar Folkeløn og Consumption med videre derimod beregnes“.

Byernes Embedsmænd levede som Regel i trange Kaar; de fleste Stillinger var jo oprindelig Æreshverv, der udover nogle Rdlr. til „Skriv-Materialier“ ingen videre Løn gav; men efterhaanden som Arbejdet voksede, tog det snart en Mands Tid og Kraft, saa han daarligt kunde passe sin private Næring ved Siden af, men maatte ofre sig helt for Embedet. Derfor henlagde man en Del Sportler, Gebyrer, Afgifter, Indtægter af Jordlodder o. l. til de kommunale Hverv, saa Indehaveren kunde opholde Livet derved, selv om det ogsaa blev kummerligt. I en Beretning fra 1745 nævnes det som en Mærkværdighed, at den ene af Raadmændene i Holbæk tillige var Købmænd; Borgerne tog sjælden saa direkte Del i Styrelsen. Embederne besattes oftest med Skrivere, Lakajer, Underofficerer og „andre Domestiquer“, og undertiden med juridiske Studenter eller Kandidater. Borgmester Schougaard her i Holbæk var Fuldmægtig i Kancelliet, før han fik Embedet her; han gik som før fortalt i sin Grav som Kassebedrager: men det var en dagligdags Begivenhed dengang, netop fordi Lønnen var saa ringe, at man daarligt kunde leve af den.

Det blev ellers mere og mere almindeligt, at Embedsmændene søgte om at forene flere Bestillinger, og saaledes var det ogsaa i Holbæk. Raadmand Hans Fæster var jo tillige Byskriver og Raadstueskriver, Borg-

mesteren tillige Amtsforvalter, og i Indberetningen fortælles et tredje Eksempel¹⁾:

„Saa er og her en *Byfoged*, som tillige er *Herredsfoged* og *Post-Mester*. Som *Byfoged* nyder hand sin Andeel af Lejermaals Bøder; som *Herredsfoged* nyder hand ifølge Forordningen af $\frac{4}{3}$ 1690; og som *Postmester* nyder hand Porto af Breve til og fra Roskilde uden videre Løn og derimod maa holde eget Postbud.“

I hver Købstad fandtes dengang en *Overformynder*, som tog sig af de umyndiges Formuer. „Ober Formynder er en Borger her, navnlig *Jacob Baden*, som ifølge Loven er af Magistraten constitueret. De umyndiges Capitaler bedrager sig efter Oberformynder-Bogen 5181 Rdl. 5 Mk. 10³/₁₁ Skl., hvilke alle paa Prioritet efter Obligation er bestaaende her i Byen“.

„Byens *Betientere* ere

en *Ober Maalere*, som tillige er *Vejere*, og en *Vragere*, som beskikkes af Magistraten iflg. kgl. Forordn. af 5. May 1683“. — De lever af deres Embede og faar ingen yderligere Løn af Byen. —

En *Raadstue-Tienere*, haver aarl: af Byen 20 Rdl. 2de *Vægtere*, som nyder ugentlig af hver Grund i Byen efter en derover forfattet Taxt, og kand være for enhver 4 Mk. 4 Skl.; hvilke, saavel *Raadstue-Tieneren* som *Vægterne* beskikkes af Magistraten.

En *Bye Svend*, som nyder aarlig af Byen 12 Rdl. En *Natmand*, haver frie Hus, som Byen holder vedlige, men nyder ingen Løn.“

¹⁾ 1751 delte 4 Embedsmænd Byens 9 Embeder mellem sig, men 1787 var Indehavernes Antal dalet til 2; den ene var Borgmester, Byfoged, Postmester, Herredsfoged, Birkefoged og Birkeskriver (Løvenborg B.). Den anden var kun By-skriver, Overvejer og Maaler.

Endelig den mest betroede Mand i Byen, *Kæmneren*, men hans Stilling var hverken fast eller lønnet; man valgte en ny Kæmner hvert Aar paa 2. Nytaarsdag.

Holbæk havde ogsaa en „*Prokurator*“; han hed *Johannes Christensen* og var konstitueret af Stiftamtmand Grev Rewentlov.

— — — — —

Det var den verdslige Øvrighed. Nu kommer saa *Kirkens og Skolens Embedsmænd*:

1) „En *Sogne-Præst*, Dr. theologiæ og Provst over Mierløse Herred Magister *Bredenberg*¹⁾. — Hands visse Indtægt som Sogne-Præst bestaar 1) udi Tiender af Byens Jorder, 2) udi 3. Jorders Brug, og desuden haver [han] af Kirken efter kgl. Resol. af 5. Septbr. 1738 aarl: til Husleje 40 Rdl. Og som hand tillige er Sogne-Præst for Merløse Herreders Menighed²⁾, saa nyder hand bemeldte Kirkes Konge-Tiende, som er af 164 Td. 4 Skp. 2 Fdk. 1¹/₂ Alb. Hartkorn.

2) en *residerende Kapellan*, Magister *Smidt*;³⁾ haver 2de Jorders Brug og nyder ligeledes til Huusleje 24 Rdl. aarl.; hand er og Capellan til bem^{te} Mierløse Mee-nighed og tillagt Konge-Tiende af Hørbye Sogn, som er af 413 Td. 3 Skp. 1 Fdk. Hartkorn“.

— Begge Præster udnævnes af Kongen. Og da Kapellanen ingen Pligt har til at prædike „*Aftensang*“, saa „haver Byen fra gl. Tiid til en *Aftensangs-Prædi-*

1) *Andreas Bredenberg* (1700--53) en af Datidens mest omtalte Gøjstlige. Blev 1732 Magister og Kapellan til Frue Kirke i Kbh.; men vakte Opsigt ved sine skarpe Angreb paa den fremtrængende Pietisme, og Kirkeinspektionen fik ham da forflyttet til Holbæk 1738. Men endnu samme Aar bad det teologiske Fakultet om at faa ham ind ved Universitetet som Professor i orientalske Sprog, hvilket Embede just var ledigt. Men trods hans glimrende Kvalifikationer og store Ry som Lærer lykkedes det ikke Falkultetet at overvinde Kirkeinspektionens Modstand. Han fortsatte ihærdigt sine Studier her i Holbæk og tog 1742 Doktorgraden.

2) Skal være Merløse *Sogns* Menighed.

3) *Peter Smith*, Kapellan siden 1732, Sognepræst 1753—84.

kantre, som er blevet voceret af Inspektøerne¹⁾, aarlig betalt 20 Rdl.; siden er til samme Brug legeret aarlig Rente 50 Rdl. af Capital 1000 Rdl. Og da den forrige Aftensangs-Prædikantre afgik, blev bem^{te} Mag.^{str} Smidt af Inspektøerne dertil voceret“.

Disse 1000 Rdlr. stammer fra Købm. Peder Pedersens Legat til Kirken: „1000 Rdlr. hvoraf en velstuderet Person, som prædiker Aftensang udi Holbæk Kirke, skal nyde aarlig Renten“. Saaledes staar der paa hans Ligsten, hvor hans Velgerninger opregnes.²⁾

Kordeggen, Gert (Levin) Ruhe, var tillige dansk *Skoleholder*; han var oprindelig Hører i den 1739 nedlagte Latinskole, men gik saa over i den danske Skole og fik Kordegneembedet. Hans Løn opgives ikke, „hand nyder ingen vis Løn“.

Klokkeren, Heyelschow, haver af Kirken aarl: Løn 20 Rdl., samt 3 Tdr. 3 Skp. Rug“.

Organisten, Thielo, er bedre aflagt. Han faar 50 Rdlr. af Kirken og 33 Rdl. 2 Mk. af Byen.

— — — — —

Derpaa vender vi os til *Borgerne* selv.

Hvor stort Indbyggertallet var i 1751 nævnes ikke, men det opgives, at foruden „de privilegerede“ Borgere

Apoteker *Linde*³⁾,

„Chirurgus“ *Gassmann*,

Musikant *Rupinius* og

Farver *Tandrup*,

var der i Byen 115 Borgere. Naar man dertil lægger Tallet paa Embedsmænd, Garnisonen, Borgernes Hus-

¹⁾ „General-Kirke-Inspektions-Collegiet“, hvis Medlemmer kaldtes Kirkeinspektøerne.

²⁾ Legatets Regnskabsbog med de forskell. Aftensangsprædikanters Kvitteringer opbevares endnu i Byens Arkiv.

³⁾ Johan Lorenz *Linde* overtog Apoteket 1742 efter Faderens Død. Det er oprettet 1705.

stand, enlige Personer etc., kan en løselig Beregning give et Indbyggertal paa omkring 900. Fire Aar senere angives Tallet at være ca. 1000.

Der var 6 Haandværkerlaug med ialt 37 Mestre :

Bagerlauget: 4 Mestre (1736: 2).

Snedkerlauget: 6 Mestre (5).

Smedelaugget: 4 Mestre (5).

Skrædderlauget: 6 Mestre (4).

Skomagerlauget: 12 Mestre (10).

Handskemagerlauget: 5 Mestre (7).

Desuden opregnes 26 Mestre, som intet Laug staar i:

1 Kaabersmed, (1736: 1).

5 Feldberedere, (2).

3 Hattemagere, (2).

3 Muurmestre, (4).

4 Bødkere, (2).

1 Reebslager.

2 Vævere (2).

1 Mahler (1).

1 Glarmester.

1 Kandestøber, (1).

1 Perruque-Mager.

1 Guldsmed og

2 Tømmermænd (2).

Tallene i Paranteserne viser, hvor mange Mestre der var i Faget i 1736. I Indberetningen fra dette Aar nævnes jo desuden mange næringsdrivende Borgere, som Magistraten ikke omtaler 1751. (16 Købmænd, 12 Agerdyrkere, 11 Øltappere, 2 Hjulmænd, 2 Rokkedrejere, 2 Pottemagere, 5 Møllere og 2 Tobaksplantører). Men ser vi paa de Fag, hvor begge Tallene kendes, faar vi Indtrykket af en vis Fremgang. Laugsmestrene er nu 37 mod 33 i 1736, og de andres Antal er steget fra 17 til 22, saa Tilvæksten for de

Fag, hvor Sammenligning er mulig, er $59 \div 50 = 9$. Dette kan synes ringe nok; men dels mangler vi Opførelse for adskillige Erhverv, saa Tallet er uden Tvivl en Del større; og dels maa man erindre, at i en By med ca. 9000 Indbyggere betyder det, at der i de 15 Aar gennemsnitlig hvert Aar nedsætter sig *een* ny næringsdrivende i Byen, en virkelig Fremgang. Nu har Holbæk 10 Gange saa mange Indbyggere, men der grundes jo ikke 10 nye Forretninger her om Aaret. Saa selv om Talmaterialet er mangelfuldt og kun med Forsigtighed kan benyttes, saa faar man alligevel det Indtryk, at Holbæk omkring 1750 var begyndt at gaa lysere Tider i Møde.

— Hvornaar *Bagerlauget* er oprettet, er mig ukendt, men det maa jo være sket i Løbet af de 15 Aar, da Lauget ikke nævnes 1736, men først 1751.

Mange af Borgerne drev lidt *Avling* ved Siden af deres Embede eller Haandværk, og nogle var helt ud Avlsbrugere. Indberetningen siger derom: „Til Byen hører 3de Marker, som bruges af Byens egne Indbyggere. Samme er af 131 Tdr. 2 Skp. 1 Fdk. Hartkorn. Desforuden haver Byen en Græsmark, kaldet *Olden*, hvorudi kand græsses 109 Høveder, og er af Hartkorn 6 Td. 6 Skp. 2 Fdk.“

— Foruden det egentlige Borgerskab og Byens Embedsmænd, boede der nogle „Stands og Rangspersoner“ i Byen: „Hands Excellence Hr. Admiral *Bille*¹⁾ med Familie, og Capitaine *Barfoed* med Famllie. Og af kgl. Betientere ere 1 Controleur. Af deres Enker ere

1) *Mikkel Bille* (1680—1756) udmærkede sig som Søofficer i d. store nord. Krig og blev 1729 Holmens Chef. Men under en Proces mod Overfabrikmesteren blev det oplyst, at Bille havde været ret ligegyldig med det daglige Tilsyn paa Holmen, og han faldt da i Unaade hos Kongen, men undgik Dom. Efter en kongl. Resolution afskediges han 1737 med Viceadmirals Gage (1920 Rdl.) i Pension. Han trak sig nu tilbage til Holbæk, hvor han døde 1756.

her afg. Borgermester og Amtsforvalter *Linds* og afg. Controleur *Schows* Enker“.

— — — — —

Garnisonen bestod 1751 af 2 Kompagnier af 1ste Jydske Kavalleri-Regiment under Generalløjtn. Kaas. „Siden her ere ingen kgl. eller publique Baraquer“, var Soldaterne indkvarterede hos de Borgere, „som haver Lejlighed nok dertil, og til Gengæld svarer de Borgere, som slipper for Indkvartering, en Sum Penge efter enhvers Lejlighed“. Desuden er der tillagt Holbæk en Hjælpeskat fra andre sjællandske Købstæder, 69 Rdl. 5 Mk. 12 Skl. om Aaret.

— — — — —

Som allerede tidligere nævnt havde Holbæk, Roskilde, Frederikssund, Hillerød og Nykøbing fælles *Toldsted* i Rørvig. Toldindtægterne bortforpagtedes af Staten for fem Aar ad Gangen; i Femaaret 1750—55 var de overdraget til *Christian Faber* for 1595 Rdl. aarlig.

„*Consumptionen*¹⁾ forpagtede en Borger her i Byen, navnli: *Iver Hviid* in A^o 1748 paa 3de Aar fra 1ste Jan. 1749 for 3300 Rdl. aarlig Afgift, endskønt Manden vel vidste, at hands Formand, den forrige Forpagter, havde haft anseelig Tab ved lige Afgift. Og efter at bem^{te} *Consumptions-Forpagter Iver Hviid* havde oplevet et q^{tal} [Kvartal] af sine Forpagtningsaaringer og fandt allerede Tab udi det q^{tal}, døde hand i April Maaned, og desaaarsag haver Magistraten maattet paa Stervboets og den efterladte umyndiges Vegne beskikke en Mand, som skulde *Consumptionen* administrere, hvortor ugentlig aflægges Rigtighed, og Beløbet i Amtsstuen betales. Og som Indtægten ikke nær til den udlovede Afgift

¹⁾ *Konsumtionen* (Afgift paa Forbruget af indenlandske Artikler) blev 1700 ordnet saaledes i Byerne, at den dels opkrævedes ved Byportene af Varer, som skulde ind i Byen, og dels rundt paa Møller, Bryggerier o. l. af alt Korn og Malt, som blev formalet i Byen.

kand rendere [indbringe], er det vel for den umyndige og Stervboet, at Forpagtningen cesserer [overdrages til en anden] til dette Aars Udgang“.

— — — — —

Med Tilfredshed kan Magistraten bevidne, at Byen ikke er i nogen „publique Gield“. Og efter Anmodning opregnes derefter de „*offentlige Kapitaler*“, Kirkens Penge og Legatformuerne.

1) *Kirken* ejer ialt 2260 Rdl. 4 Mk. i rentebærende Obligationer anbragt i Byens Ejendomme; og i Kontanter har „Kirkeværgeren“ liggende 256 Rdl. 1 Mk. $1\frac{5}{6}$ Skl., som er bestemt til at anvendes ved Kirkens forestaaende Reparation. „For ald denne og videre Kirkens Indtægt aflægges Kirkeværgen aarl: Regnskab, som bliver indført udi een Protokoll, og efter at det af Inspekturerne er gennemgaaet, bliver samme tilligemed Protocollen til de høje Herrers Approbation indsendt“.

2) *De fattiges Kapital*: 1560 Rdlr. — Renterne deraf uddeles hver Uge sammen med frie Gaver til de trængende i Sognepræstens og en Magistratspersons Overværelse. — Fattigforstanderen aflægges Regnskab for alle Indtægter og Udgifter.

3) *Peder Pedersens Legat til de fattige*, stort 2000 Rdl. — Renterne deraf bliver „hver 11. Juni til de fattige Huus-arme efter Testamentet af Inspekturerne¹⁾ uddelt“. Desuden anvendes aarlig 40 Rdl. af Renten til Hjælp ved den almindelige Ugeuddeling, fordi de ovennævnte Rentepenge af „de fattiges Kapital“ ikke strækker til.

4) *Peder Pedersens Legat til en Aftensangs-Prædikant*, stort 1000 Rdl.

¹⁾ Efter Fattiglovene af 1708 styredes Fattigvæsenet i Byerne af nogle „Inspekturer“: Sognepræsten samt et Par Borgere og Magistratsmedlemmer. — Legatet styres nu af Byraadet og uddeles af Præsten.

5) *Peder Pedersens Legat til den Latinske Skole*; oprindelig paa 2000 Rdl.; men Legatet nævnes her som værende paa 2497 Rdl. 53 Skl., vel sagtens fordi det er slaaet sammen med Adolph de Clerques Legat til samme Skole. Den rige Købmand Peder Pedersen havde i sit Testamente 1723 udtrykkelig forlangt, at Pengene ikke maatte komme nogen anden Skole til Gode (12te Post); derfor maatte Magistraten ved Skolens Nedlæggelse forhandle med Stiftsøvrigheden om Kapitalens Anvendelse. Det ordnedes iflg. Indberetningen saaledes:

„Men som den Latinske Skole her i Byen efter Kongl. Forordning af 17. April 1739 blev reduceret og ophævet, blev siden angaaende Capitalen ved Kongl. allernaadigst Resolution saaledes tilladt, at de 497 Rdl. 53 Skl. skulle forblive til den danske Skole, hvoraf Disciplene skulle nyde Renten, hvilket allerunderdanigst bliver efterkommet og derfor aflægges aarl: Regnskab af Sogne-Præsten. Hvad de 2000 Rdl. andgaar, da bevilgede Hands Mayst ved allernaadigst Resolution af 8. January 1640, at Renten deraf maatte fremdeles blive til den her i Byen studerende Uigdom“. — Et kgl. Reglement bestemte $\frac{6}{8}$ 1740, at Disciplenes Tal højest maatte være 10, og de fik saa hvert Aar Renten udbetalt paa Raadstuen af Magistraten i Præsternes Overværelse. — Nu gives disse Rentepenge til et Par unge Mennesker, der nyder Undervisning i en Latinskole, fortrinsvis til Sønner af „holbækske Embedsmænd eller Borgere“.

6) *Grotums Legat*. „En Capital 133 Rd 2 Mk. af Cancellie-Raad Grothum legeret, hvoraf 2de Enker nyder Renten“.

— Henrich Himmerig Grotum († 1768) var Borgmester i Aalborg, men hans sidste Hustru stammede her fra Byen. Legatet stiftedes 1729 med 200 Slettedl., nu $266\frac{2}{3}$ Kr.

„Alle disse Capitaler ere her i Byen paa Prioritet efter Obligationer bestaaende, som er Byen til stor Hjælp . . .“

Desuden ejede Holbæk jo de førømtalte Jorder. „Videre Herlighed haver ikke Byen, undtagen de 2de aarlig allerunderdanigst bevilgede *Markeder*, som holdes det ene i Oktober¹⁾ og det andet i November Maaned“.

„Byen haver ingen særdeles tillagde Revenuer“ [Indkomster] undtagen den tidligere nævnte Indkvarteringshjælp. Tværtimod maa den aarlig svare en Afgift paa 65 Rdl. til Ringsted; (hvorfor ses ikke).

Det aarlige Budget spændte ikke over store Summer i 1751. Til at afholde Udgifterne ved Embedsmændenes Lønning, Byens Indhegninger og andre Poster blev aarlig udskrevet omkr. 170 Rdl. „som Kiemneren indfordrer og derfor aflægger Regnskab“.

— „*Byens Archiv* er paa Raadstuen, men derudi er ikke nogen Betydenhed. Og over ind- og udgaaende Breve holdes Copie-Bøger, hvorudi de blive indførte“.

— — — — —

Stiftamtmandens sidste Spørgsmaal i sin Skrivelse til Magistraten gik ud paa, hvilke Forslag man kunde ønske at stille til Byens Opkomst og de forskellige Næringsvejes Fremhjælp.

Svaret begynder meget tiltalende: „Da det haver været for os vanskelig at gjøre underdanigst Proportions, hvad der kunde være til Byens Opkomst, saa haver vi samlet nogle af Borgerskabet i hver Stand for at høre deres Betenkning“.

„Hvad *Kjøbmandsstanden* andgaaer, da finder de vel, at Toldens Forpagtning er dem ikke til Skade, dog ikke heller til nogen synderlig Fordeel, imidlertid ere de fornøiede dermed“.

¹⁾ Dette Marked holdtes opr. i August, men da dette Tidspunkt var ubelejligt for Bønderne, fik Byen 1609 Tilladelse til at flytte det hen til St. Galli Dag (d. 16. Okt.).

Meningen maa altsaa være, at de er vel tilfredse med Ordningen. Men derefter erindrer de om, at de i 1749 — efter Anmodning fra Amtmanden — indgav en Erklæring om Toldvæsenet, hvori de har „givet Kjøbmandskabets rette Tilstand tilkiende og tilbudet sig frie Handel, hvorved dens Negotie kunde oplives“.

Saa vidt jeg kan se, sigtes der herved til de Forespørgseler, som Stiftamtmandene, efter kgl. Befaling af 18/9 1747, udsendte til Byernes Magistrater om, hvilke Forbedringsforslag Borgerne kunde ønske at fremkomme med. Og Købmændene her i Holbæk har altsaa beklaget sig over de mange Indførselsforbud mod udenlandske Produkter (Sukker, Brændevin, Glas, Staal, Tobak, Sirup o. m. m.). Regeringen vilde af al Magt støtte den hjemlige Industri i den skarpe Konkurrence med Udlandet, men da de indførte Varer oftest var baade bedre og billigere end de danske, var Købmandstanden meget imod denne Beskyttelsespolitik, der i Toldforordningen af 1762 medførte Forbud mod Indførsel af mere end 150 forskellige Varer. Resultatet blev en stadig tiltagende Smughandel.

„Andgaaende *Haandværkerstanden*, da klager de over mange Fudskere, som opholder sig paa Landet“, altsaa det samme som berørtes i Indberetningen 1736 Og videre beder Haandværkerne — rimeligvis Lauene — om at faa Tilladelse til at „inquirere“ selv; de vil altsaa gaa paa Jagt efter „Fuskerne“ og gribe dem paa fersk Gerning, „saasom de derved kunde spare adskillige Reiser og Udgifter til Rettens Betientere ved Birkerne, samt bedre forefinde dem [„Fuskerne“] i forbudet Arbejde“. Alt dette har de i deres Svar 1749 paa den ovennævnte Forespørgsel stillet Forslag om, „men deres Ansøgning blev ikke approberet i Kongens

Resolution af $10/7$ 1750. Derfor gentager de Ønsket her ¹⁾

Endelig følger en ganske kuriøs Erklæring fra *Avls-Standen eller Avlsbrugerne*. Det er en Jammerklage over den Skade det volder dem, at „Gjødningen saa vel af de andre deres Med-Borgere som og af Indquarteringen overlodes til uden-byes Beboere, hvilket ikke allene er dem, men bliver og Kirken til Skade [!], efterdi naar Jorden ikke kand faa sin Gjødning, giver den ej den Afgrøde, hvoraf Kirken kan faa sin sædvanlige Tiende, hvorom de haver indgaaet Accord in A^o 1726, da de hverken savnede for [d. v. s. savnede Gødningen fra] de Qvæg, som den bedrøvelige Qvæg-syge nu i nogle Aar har borttaget, ej heller blev Gjødningen, som faldt hos andre her i Byen, til fremmede uden Byen udført. Derom haver de forhen beklaget sig i Forening, at det var det mindste, de kunde nyde [!] ved Indquarteringen, at Gjødningen blev ved Stedet, men efter erholdt Resolution af $25/2$ 1749 blev paa deres Ansøgning ej noget reflecteret“.

— Til Slut lægger Magistraten i loyal og kristelig Ydmyghed Byens Trivsel i Hænderne paa Vorherre, Kongen og Stiftamtmanden med disse smukke Ord:

„Alt hvad vi efter Borgernes saadan anførte Omstændigheder véd, til Byens Opkomst, underdanigst at forestille, vil allene bestaa udi Guds Forsyn, Hands Kongl: Mayst Naade og Deres Excellences høy formaaende Forestilling til Bønhørelsens Resolutions Erholdelse. Og saaledes submittere denne Besvaring af Os som med ald Underdanighed skeer.

Deres Excellence
Høyædle og Velbaarne
Hr. Stiftsbefalingsmand
Høygunstige Herre!
Underdanigste Tienere
*Schowgaard.*²⁾

Holbechs Raadstue
d. 8. May A: 1751.

¹⁾ Se Prmlt. Smiths Afhandling i dette Hæfte om Skomager-

Dermed vil vi slutte.

Disse tre Indberetninger skulde i første Linie give os et Billede af, hvorledes Forholdene i det hele og store var her i Holbæk henimod det 18. Aarhundredes Midte, en kritisk Tid, da den lille By efter en langvarig Nedgangs- og Stilstands-Periode var i Færd med at arbejde sig frem fra Fattigdom til bedre Kaar. Udviklingen gik langsomt de næste 50 Aar og afløstes undertiden af Tilbagegang, men jo nærmere vi kommer 1800, jo tydeligere bliver Fremgangen.

Endvidere har vi ud fra disse Indberetninger søgt at danne os et Indtryk af, hvornaar Stilstandsperioden afløses af Opgangstider. Men det forhaandenværende Materiale er ikke tilstrækkeligt til, at nogen begrundet Slutning deraf kan uddrages. Vi maa nøjes med det Hovedindtryk, en Gennemgang af de tre Dokumenter giver, at Forholdene har bedret sig en Del for den lille By i de femten Aar mellem 1736 og 1751.

lauget i Holbæk.

- 2) Den Kopi af Indberetningen, som jeg har benyttet, har kun Borgmesterens Underskrift. Raadmændenes Navne er vanskeligere at tyde.

En gammel Lejekontrakt,

meddelt Historisk Samfund af Købmand *K. Olsen*,
Buerup.

Ved et Tilfælde fandt jeg hos en Husmand her i Byen den neden for aftrykte Lejekontrakt mellem et af Kattrups Lejehuse og Kattrup Hovedgaard. Endskønt den kun er fra 1846, har den allerede en Del historisk Interesse baade som en Illustration til de Tidens Forhold, og til en Sammenligning af Priserne da og nu. For den opvoksende Slægt vil de Forhold og Priser tit være som et Æventyr.

Den, som ikke er lidt fortrolig med Datidens Kaar, vil maaske finde Betingelserne haarde, særlig den korte Opsigelsesfrist. Dog var det yderst sjældent, at en Husmand blev sagt op eller fraflyttede. Derimod var det ret almindeligt, at Husene gik i Arv fra Far til Søn, ofte i flere Slægtled. I det her omhandlede Tilfælde er Huset købt til Ejendom af 3die Generation. De fleste af Kattrup Lejehuse er nu købt til Ejendom, i de allerfleste Tilfælde af Lejeren eller et af dennes Børn.

Der levedes i disse Huse et stille, arbejdsomt Liv, fjærnt fra den store Verdens Larm. Dagene gik med Arbejde paa Gaarden. I den knappe Fritid røgtede man egen Dont. Kravene til Livet var faa og smaa. Mælk, Smør, Ost og Flæsk havde man af egen Produktion. Der blev fedet nogle gode Grise til eget Brug. Kunde eget Korn ikke strække til, var det til at købe paa Gaarden til billig Penge, 3—4—5 Øre pr. Pund. Ofte fik et Par Husmænd Lov til at „rense op“ under

Dampmaskinen; her kunde træffe at blive flere Tønder Sæd til Deling.

Kneb det Husmanden med Halm, var der som Regel saa meget rigeligere paa Gaarden, hvor vedkommende da fik, enten for intet eller for en ringe Betaling. Jeg erindrer endnu i et bestemt Tilfælde for en halv Snes Aar siden, at en Mand fik tilkørt et mægtigt stort Læs Hvedehalm paa en af Gaardens store Vogne for — 8 Kr.

Der levedes, som sagt, et stille Liv i disse Hjem. Yderst sjældent gik Rejsen uden for Bostavnen. Langt var her jo tillige til Købstæderne, Slagelse og Kalundborg, ca. 3—3¹/₂ Mil. For faa Aar siden døde en af Kattrups gamle Husmænd, Niels Christoffersen, nogle og firs Aar gammel. Der fortælles om ham, at han kun é 1 Gang i sit lange Liv havde været i Kalundborg og nogle faa Gange i Hallenslev — det søndre Sogn. Ellers gik Rejsen kun fra Hjem til Arbejdsplads, fra Buerup til Kattrup, Aar ud og Aar ind.

For den, der, som jeg, er kommet fra en anden Egn, falder disse Forhold mere i Øjnene; mange interessante Træk kunne fortælles om det daglige Liv i svundne Tider.

— — —

Nedenstaaende følger nu den gamle Lejekontrakt, som jo nok kan tale for sig selv, men alligevel har jeg forsøgt — efter fattig Evne — at flette en Ramme om den.

Dette Lejehus gik i Arv fra Fader — Jens Larsen — til Søn — Lars Jensen —, derefter til dennes Plejesøn — Jens Peder Christensen —, der nu har købt det til Ejendom. Det har saaledes været i samme Families Besiddelse i over 100 Aar. Et smukt Bevis paa Troskab og Hjemstavnsfølelse hos Almuen.

No 1 C. 8 tavns Første Klasse
1846 32 Rbd. Sølv

(c)

Lejekontrakt

hvorved jeg

Johann Caspar von Mylius, Herre til Lystrup og Katstrup i Sjælland, Estruplund, Aarupgaard og Mylenborg i Nørre-Jylland, Kongelig Majestæts Kammerherre og Capitaine af Artilleriet.

Herved overdrages i Leje til Lars Jensen af Jersløv, det Hus i Buerup under Katstrup Gods i Sæbye Sogn med tilliggende Jordlod, som i Forening med den af Christen Jensen brugende Huuslod, staar for nyt Matrikuls-Hartkorn upriveligeret Ager og Eng 7 Skpr. 2 Fjdk. $1\frac{3}{4}$ Alb. med Gammelskat 8 Rbd. 3 Mk. 4 Sk., hvoraf nærværende Lejer tilsvare Skatter beregnet til Halvdelen altsaa 3 Skpr. 3 Fjdk. $\frac{7}{8}$ Alb: med Gammelskat 4 Rbd. 1 Mk. 10 Sk., samt af det Huset tilliggende Vænge 1 Fjdk. $1\frac{3}{4}$ Alb., og hvilket sidsi har været bortleiet til Jens Larsen, fra 1ste Mai d. A. af, paa følgende Vitkaar:

1.

Lejeren svarer alle Kongelige Skatter, ordinaire og extraordinaire Paabudde, samt Ægt, Arbejde og Onera, som var paa-budne eller hvorefter paabydes af Huus og Hartkorn som oven bemærket, uden nogen Deltagelse af Ejeren i Gammelskat og Landskat eller i nogen anden af Huset med Tilliggende gaaende Skat og Afgift, ligesom og Lejeren betaler Bygningernes Forsikring i Brandkassen, det aarlige Brandkontingent, Bankrente uden Adgang til Udbytte fra Banken som er Herskabet forbeholden, samt i Skriverpenge 2 Mk. Sølv aarlig.

2.

1 aarlig Leje af bemeldte Huus og Jordlod forretter Lejeren følgende Pligtarbejde til Hovedgaarden Katstrup: paa egen Kost og med egne Redskaber, naar han derom tilsiges:

2 Dages Arbejde ugentlig ialt 104 Dage der anslaaes til 20 Sk. pr. Dag er 21 Rbd. 4 Mk.
Meier binder river og iøvrigt behandler færdig til Indkjørsel Sæden af 8 Tdr. Land, eller slaaer, river og staksætter færdig til Indkjørsel Græsafgrøden paa det lige Areal, hvilket af Herskabet forlanges hver Tde

Land beregnet til 14,000 □ Alen, hvilket ansættes til 1 Rbd. pr. Tde Land . . .	8 Rbd. „ „
Forretter efter Tilsigelse indtil 4 Dage til Klappjagt a 1 Mk. pr. Dag	„ „ 4 „
Desuden leverer han efter Tilsigelse inden hvert Aars Mortensdag Een Tønde Havre, eller om forlanges istedetfor forretter en gaaende Reise til Kjøbenhavn eller andetsteds af lige Veilængde ansættes til	2 „ „ „
Saa forretter han og aarlig efter Tilsigelse 4 korte gaaende Rejser paa 3 a 4 Mile eller betaler 3 Mk. pr. Reise	2 „ „ „
Ligeledes leverer han aarlig efter Tilsigelse 4 Høner eller 8 Kyllinger, hvilket Herskabet vil og 2 Sneese Æg, eller om forlanges betaler samme med 24 Sk. pr. Høne og 1 Mk. pr. Snees Æg	1 „ 2 „
Samt vedligeholder han Hegnet fra Hovedgaarden til Carlsbroe, og flytter deraf 10 Favne aarlig, indtil den hele Hegnstrækning er omsat, som ansættes til	4 3 „ „
	<hr/> Ialt 40 R. 1 M. „ S.

Yderligere forrettes iøvrigt paa 2 bestemte Dage i Ugen, som tilkendegives ham hvert Aars 1ste Maj og under disse møder han saa tidligt at han hele Dagen kan arbejde lige med Gaardens faste Folk.

3.

Tiender, som er bestemte, tilsvare og udreder Leieren til Vedkommende.

4.

Husets Bygninger der bestaar af 11 Fag er Leieren overleveret i forsvarlig Stand, vedligeholder han stedse saaledes og igjen ved Fratrædelse afleveres uden Mangler: Navnlig paahviler det Leieren aarlig inden Sct. Hansdag at kalke alle udvendige Vægge og Behoelseslejligheden tillige indvendig under en Bøde af 2 Rbd. til Sognets Fattigkasse, samt at male alt udvendigt Tømmer, Vinduer og Døre enten med Oliefarve, eller med Tjære og Bruunrødt og aarligen at omlægge med nyt Langhalm $\frac{1}{10}$ Deel af Tagene.

5.

Ligeledes forpligtes han at drive Jorden tilbørligt samt ind-

rette og forandre sin Driftsmaade saaledes som Herskabet for ham bestemmer, dog at ikkun den halve Agerjord maa være besaaet, imedens den anden halve hviler udlagt med Kløver efter 4 Aars Drift, hvoraf der saa i Mellemaar skal være Bælgsæd samt Kartofler og Hør til eget Husbrug og i de 3 Aar Halmsæd; men ingenlunde Raps eller andre Olievæxter, ei heller Mergel at paaføre Jorden. Han maa ingen Lødsidder indtage uden Tilladelse, ei skjære Tørv paa Husets Tilliggende, eller saae til Halvs, eller bortleje af Jorden, eller afhænde Foder og Gjødning fra Stedet.

6.

Jorden til Huset skal saa efterhaanden som den indtages til Sæd, varligen renses for Stene og disse opsættes i Stængjærder, hvormed Kjøkken- og Frugthaver af ham skal indhegnes og siden Lodden forsaavidt ham tilkommer, samt aarlig anskaffe og plante 10 højstammede Piletræer, 2 Frugttræer og 5 Humlekuler under den Straf som Loven bestemmer for ethvert af sammes Mangel.

7.

Et halvt Aars Opsigelse fra Leierens og et Fjerdingaars Opsigelse fra Ejerens Side kan gensidig finde Sted til Fraflyttelse næstfølgende 1ste Mai, skal Leieren foruden Bygningerne aflevere Jorden tilbørlig behandlet til Vaarsæd og besaaet med behørig Vintersæd, hvis Sæderug godtgøres den fratrædende efter Kapitelstaxt.

8.

Den med Faderen Jens Larsen indgaaede Kontract om fri Bopæl og Aftægt sin og Konens Levetid, holder Sønnen tilbørligt og er iøvrigt Herskabet uvedkommende.

9.

Iøvrigt er Leieren sit Herskab og sammes Betjente, samt forsaavidt det anførte Pligtarbejde angaaer, hvis dette overdrages Hovedgaardens Forpagter, denne hørig og lydige, og naar ei alt Pligtarbejdet forlanges præsteret, da betales med Penge, hvad som ikke forrettes, være sig Dage. Loddehøstning eller Reiser, i hvilket Fald Ugedagene betales i 1ste og 4de Quartal af Aaret med 1 Mk., 2det Quartal 1 Mk. 8 Sk. og 3die Quartal 2 Mk. pr. Dag.

* *

Jeg Lars Jensen tilstaaer herved at have indgaaet foranstaaende Kontract i al dens Indhold. Til Bekræftelse have vi oprettet

denne Leie Kontract, hvoraf Originalen forbliver hos Eieren og en bekræftet Genpart overleveres Leieren, underskreven i 2de undertegnede Mænds Overværelse. Som endvidere vedtaget tilføjes, at Leieren skal om forlanges istedetfor det anførte Høstarbejde, forrette om Høsten 24 Dages Arbejde saaledes som for det øvrige Dagsarbejde er bestemt, samt ligeledes aarlig efter Tilsigelse optage Kartoffler eller andea Rodfrugt af $\frac{1}{2}$ Td. Land gammelt Maal imod herfor at erholde $\frac{1}{10}$ af Udbyttet eller 4 Sk. pr. optagen Tønde, hvilket Eieren bestemmer.

Kattrup, d. 31. December 1846.

Paa Kammerherre von Mylius Vegne

Lars Jensen,
m. f. P.

Bernstorff.

Til Vitterlighed

Anders Sørensen.

Chr. Søeborg.

Vor Frue Kirke i Holbæk.

Et Tillæg til „En middelalderlig Kirketomt i Holbæk“
i Aarbogen for 1914.

Af Hugo Matthiessen.

I Foraaret 1913 udgravedes i Holbæk Østerstræde — det tidligere Sladderstræde — Nr. 10 en middelalderlig Kirketomt, fyldt med Begravelser, et uventet Fund, som vakte en Del Opmærksomhed, da ethvert Minde forlængst var udslettet om, at der i denne østlige Udkant af Staden havde ligget en Kirke. De Undersøgelser, jeg i den Anledning foretog i Holbæk Bys Arkiv og andet Steds, førte ikke til nogen Oplysning om dette glemte Gudshus, og først senere er jeg nu bleven opmærksom paa, at der i Rigsarkivets Supplementer til *Topografiske Samlinger paa Pergament* gemmer sig nogle gamle Breve, som ikke alene godtgør, at der — hvad man ikke tidligere har vidst — har været ogsaa et *Vor Frue Sogn* i Holbæk, men tillige, at den forsvundne *Vor Frue Kirke* maa være identisk med det Kirkefundament, som 1913 afdækkedes i Labæk.

Den gamle Tradition om, at Holbæk i Tidernes Løb er vandret fra Øst mod Vest, synes derigennem at vinde yderligere i Sandsynlighed; thi den Hovedby, som saa sluttet samler sig om den langstrakte Bybakke, paa langs af hvis Aas *Algade* løber som en imponerende, i sit ejendommelige Anlæg typisk middelalderlig *Torvegade*, maa efter alt at dømme være opstaaet som en *Torvekøbing*, anlagt i Sammenhæng med og sammensmeltet med en østlig Landsby — hvis Navn

maaske har været *Labæk* — og paa Bekostning af flere Landsbyer, som efter et Udsagn 1562 maatte lade Livet til Fordel for den opblomstrende Købstad.

Foruden *St. Lucius Kirke*, Sortebrødreklostrets 1869 nedrevne Kirke, fandtes der — som bekendt — i Byen en Sognekirke *St. Nicolaj*, hvis Beliggenhed synes at have været Nord for Algade, omtrent ude ved Hjørnet af Havnegade. *St. Nicolaj Sogn* nævnes oftere i Middelalderen, og selve Kirkebygningen forsvandt en Menneskealder efter Reformationen, da Frederik II ved Brev af 13. Decbr. 1573 forærede den til Lensmanden, Christoffer v. Festenberg Pax, der fik Tilladelse til at afbryde den, bruge Materialerne efter Forgodtbefindende, samt lade den omliggende Kirkegaard bebygge.

Aaret før *St. Nicolaj Kirke* gik under, havde Kongen 10. April 1572 givet den samme Adelsmand Tilladelse til at „lade nederbryde en gammel Kirke, liggendis uden for vort Slot Holbæk, som udi mange Aar haver standet tillukt og øde, saa derudi aldellis ingen Tjeneste haver været gjort“, — og anvende Stenene til at forbedre Holbæk Slot med. Denne Kirke, hvis Navn ikke kendes, maa — hvad jeg i min tidligere Afhandling har søgt at vise — have ligget vestligt eller sydvestligt udenfor Byen, og til disse 3 middelalderlige Kirker sluttede sig som den 4. den i *Labæk* udgravede Ruin.

Dennes Navn var — hvad jeg ikke vidste før — *Vor Frue*, og den har været Sognekirke for den østlige, vistnok alt i Middelalderen delvis forsvundne Del af Byen.

1497, 3. Juli, nævner et Tingsvidne en Gaard i Holbæk i *Vor Frue Sogn*, som Jepp Ploman lod skøde til Mattis Jeyppzen. 1541, 38. Marts, omtaler et andet Tingsvidne, at Mons Dengeh, Kirkeværge i Holbæk,

skødede og solgte fra St. Nicolaj Kirke til Peder Lauffrissen en Have i Vor Frue Sogn. 1548, 15. Oktober, udtoges der Tingsvidne om, at Oluf Skoning, Borgmester i Holbæk, paa Byens Vegne bortskødede Hr. Niels Mortensen, Sognepræst sammesteds, og hans Arvinger, en Have i Vor Frue Sogn, og 1554, 26. November, fik samme Niels Mortensen Vidne paa Bytinget udstedt om, at Mattis Skoning, som levede i Holbæk, tidligere havde ladet ham tilskøde en Gaard i Vor Frue Sogn.

Dette Sogns Eksistens er gennem disse Breve tilfulde godtgjort, og følgende Tingsvidne, udtaget 28. Juni 1574 paa Holbæk Byting, synes desuden ret sikkert at udpege den forsvundne Vor Frue Kirkes Beliggenhed paa samme Sted, hvor Kirkefundamenterne 1913 kom for Dagen.

Af dette Pergamentsbrev fremgaar det nemlig, at Raadmand i Holbæk, Rasmus Mortensen, paa Borgmester og Raads Vegne tilskødede Hr. Laurits Madsen, Sognepræst i samme By, samt Arvinger, „til evindelig Eje“ 1 Byens Jordsmon, „*som var af Vor Frue Kirkegaard, med Bredde og Længde, som nu forfundet og indhegnet er, intet undtagen i nogen Maade*“. „Liggendes forne Jordsmon i forne Holbæk Søndens den Vej ved Stranden og Norden Byes Have, som Jep Friendessen haver i Leje, og Vesten forne Hr. Laurits Madsens Møllehave, Østen det Stræde, som løber til Stranden“.

Kirketomten ved Østerstræde passer usædvanlig godt ind i disse Rammer; thi den har Stranden mod Nord, ligger Øst for Strædet dertil, Vest for Byens Møller, som fra meget gammel Tid har haft Plads her, og grænsende op til Byjorderne, der som bekendt ligger Øst for Staden, medens Jorderne Syd og Vest derfor hørte til Slottet.

Naar *Vor Frue Kirke* er lagt øde, forlyder der intet om, Sognet nævnes — som oven anført — endnu 1554, men 1574, da sidstnævnte Brev udstedes, maa den efter alt at dømmes være nedbrudt. Udgravningen viste, at Bygningen kun har været meget lille og sandsynligvis meget gammel, maaske var den fra første Færd Sognekirke for den Landsby, som i en fjern Middelalder blev Moder til den Købstad, der rejste sig paa Bakken. Dens Beliggenhed i en Udkant af Staden, netop paa det Strøg, hvor Traditionen vil søge Spiren til Holbæk Bys Oprindelse, synes at vidne i denne Retning, og i alle Tilfælde turde det være af Værdi at faa vor sparsomme Viden om Stadens Middelalder forøget med den Kendsgerning, at Holbæk da var delt i 2 Sogne, St. Nicolaj og Vor Frue.

Historisk samfund 1919.

Når der skal aflægges beretning for året 1919 kan dette ikke gøres uden at der på forhånd peges på, at tidernes stærke prisstigning i høj grad har hæmmet virksomheden. Det kan derfor siges straks, at årbogen 1919 har været samfundets eneste ydre livstegn.

I september måned deltog to af bestyrelsesmedlemmerne, d'hr. læge Møller, Kalundborg, og premierløjtnant Smith, Holbæk, i et af historisk fællesforening oprettet kursus i København. Dette kursus omfattede: 1) Studiet af bytopografi ved jordbundsundersøgelser (mag. Chr. Axel Jensen), 2) Arkivlære, 3) Historisk kildekritik (prof. Arup), 4) Stednavneforskning, 5) Folkemindelære 6) Forkortelseslære.

Efter dette kursus afslutning afholdtes repræsentantmøde i fællesforeningen, hvori premierløjtnant Smith mødte som repræsentant for samfundet. Det blev bl. a. ved denne lejlighed vedtaget at søge statstilskuddet forhøjet for alle samfund efter forslag fra Historisk samfund for Holbæk amt.

Den 28. Novbr. 1919 afholdtes bestyrelsesmøde hos sekretæren, redaktør Hansen.

Det blev her vedtaget at søge kontingentet forhøjet til 3 kr. årlig på den efterfølgende generalforsamling, samt at ansøge amtet, byrådene og forskellige pengeinstitutioner om årlige tilskud, da samfundet ellers ikke magtede at løse sine opgaver.

Endvidere vedtoges det at udarbejde registre til

årbøgerne, saaledes at disse kunde indbindes f. eks. tre og tre. Da mag. H. V. Clausens amtsbeskrivelse i sig selv indeholdt registre, besluttedes det, at der udarbejdedes registre til de 10 forudgående årgange, saaledes at de 4 første kunde samles i ét bind, hvortil registret skulde følge som bilag til en af de nærmeste årbøger. Derefter skulde de øvrige følge for tre år ad Gangen.

Da Holbæk. bymuseum efter premierløjtnant Smiths oplysning er i færd med at gøre sig til central for lokalhistorisk forskning og derfor har dannet et arkiv og en historisk-topografisk bogsamling, besluttedes det, at deponere samfundets arkiv, hvori bl. a. indgår en mængde årbøger fra landets øvrige amtssamfund og andre historiske tidsskrifter samt en del klichéer til tidligere årbøgers illustrationer, i dette arkiv.

Man vil derefter i så stor udstrækning som muligt lade bøgerne indbinde, så at man kan opfylde vedtægternes § 3 om udlån til medlemmerne af disse bøger.

Denne beretning om det forløbne år kan imidlertid ikke fremkomme, uden at den, der har skrevet den og har tænkt nøje over den fremtidige virksomhed, må rette en *indtrængende appel til alle medlemmer* om i endnu højere Grad end ellers at støtte samfundet.

Dette sker ikke alene ved at skaffe endnu flere medlemmer, men også ved at levere eller ved at søge fremskaffet *bidrag til aarbogen*.

Det har nemlig altid været en vanskelig sag at fremskaffe de rette bidrag her i amtet! Aarbogens redaktion har altid måttet udfolde et energisk arbejde for at fremskaffe de nødvendige bidrag til årbogen, i stedet for at den burde have så meget stof at vælge

imellem, at det vanskelige i opgaven var at finde de værdigste og bedste bidrag frem.

De færreste — navnlig blandt landboerne, og da væsentligst blandt de ældre — tænker over, hvor meget stof de i virkeligheden ligger inde med i deres hukommelse, og de, der i Besiddelse af nogen iagttagelses-evne, samler sig efterhånden et lige så rigt fond. Og endelig er der dem, der af lutter interesse for sagen kunde opsøge de gamle rundt om og bede dem fortælle, hvorefter de så kunde nedskrive det hørte. Hvad disse gamle véd, forsvinder jo med dem og er da tabt for stedse. Men gør det straks! De gamle, der har set noget og endnu erindrer tidligere og mere ejendommeligt særpræge tiders traditioner, sæder og skikke, er ved at dø bort!

Mange holder sig tilbage, fordi de ikke synes, at de ejer evnen til at skrive og til at faa den rette form på det, de véd. Og sandt nok — ikke alt, hvad der på den måde kommer redaktionen i hænde, vilde kunne sættes lige i årbogen.

Men indsend det blot!

En eller to kyndige mænd vil da gå i gang med bearbejdelsen, og mange guldkorn vil maaske blive fundet. Andet vil det måske være nødvendigt at lægge hen indtil videre — men kom med, hvad De har, fortæl os, hvad De véd!

Nu har De ret til at spørge: hvad er det da, der ønskes!

Ja, det fremgår jo allerede af det foregående, at det, der først og fremmest ønskes, det er „*traditionen*“, — 1) fremstilling af tidligere tiders skikke i det daglige liv og i festerne, 2) ord og vendinger brugt af gamle folk, 3) mands og kvindes klædedragt (fra inderst til yderst), 4) tidligere dages byggeskik (hvordan var det indre af de gamle hjem?), 5) tidligere dages begravelse-

sesskik (traditioner på kirkegården, der måske stedpræget er bevaret til nutiden) m. m.

Men også gamle folks erindringer om begivenheder eller om by og sogns udseende i tidligere tid er værdifulde, såvel som gamle dokumenter eller måske hele brevsamlinger, der ofte findes i privat eje. Det bør her erindres, at sådanne skriftlige efterladenskaber altid er i fare i privat eje, ikke mindst paa grund af mange menneskers ringe sans for deres værdi, og at amtets museer med glæde tager imod dem. For dem, der ikke ønsker f. eks. breve tilgængelige straks, er der jo altid den udvej at aflevere dem i forsejlet tilstand og med påskrift om, hvad år de må åbnes.

De bidrag, der optages i årbogen, honoreres med 3 kr. pr. trykside, men det skulde jo ikke alene være honoraret, der skulde formå til indsendelse af bidrag. Arbejdet har sin værdi i sig selv — ogsaa blandt de bidrag, der måske må lægges hen.

I denne Forbindelse skal omtales, at historisk fællesforening udsender et tidsskrift „fortid og nutid“, der ogsaa tidligere er blevet anbefalet her i årbogen. Dette tidsskrift indeholder mange instruktive artikler, der viser de lokale forskere hvilke veje, de bør gaa. Ikke mindst af denne Grund kan det anbefales. Medlemmer af amtssamfundene modtager tidsskriftet for kun 1 kr. om året. Der udkommer fire hefter om året. Bestil abonnement gennem samfundets sekretær, fhv. redaktør Hansen, Holbæk.

Otto Smith.

Generalforsamlingen indstillede de tre fratrædende, d'Hrr. *Gjevnøe*, Forp. *Holm* og Malermester *H. Nielsen* til Genvalg. Kort Tid derefter meddelte imidlertid Hr. *Gjevnøe*, at han ikke ønskede at tage imod Genvalg, paa Grund af, at han havde saa mange Hverv. Skønt

han jo skulde have meddelt dette forinden Indstillingen, blev man imidlertid enig om at respektere denne Henstilling.

Den eneste Maade, hvorpaa Sagen kunde ordnes, mente man da var, at Bestyrelsen foretog en Indstilling i Stedet for Pastor Gjevnøe. Men hvem skulde det i saa Fald være? Hr. Gjevnøe og Sekretæren forhandlede derom, og de blev snart enige om at vælge en Mand, som tidligere havde været paa Tale, nemlig Højskolelærer *J. P. Jensen*, Høng, som Gjevnøe tidligere havde talt med om Sagen. De enedes derfor hurtigt om, at *J. P. Jensen* burde være selvskreven paa Grund af sit store historiske Kendskab og sine Kvalifikationer iøvrigt. Sekretæren har derefter skrevet til ham om, at man paatænkte hans Valg. Og han erklærede sig villig til at modtage Valget.

I Henhold dertil har da Bestyrelsen paa Stemmesedlen foreslaaet *J. P. Jensen* i Stedet for Gjevnøe og haaber, at hans Valg maa lykkes. Vi faar da en absolut kyndig og erfaren Mand, der er fuldt ud kvalificeret til Stillingen som Medlem af Bestyrelsen for Historisk Samfund.

Foruden er der i Stilhed sket en Ændring i Bestyrelsens Sammensætning, idet Hr. Premierløjtnant *Otto Smith* er forflyttet til København og altsaa traadt Bestyrelsen her, skønt han fremdeles vil være os til Assistance ved forskellige Lejligheder. Imidlertid var der her i Byen bleven ansat en særlig kvalificeret Mand, Hr. Lærer *Albert Thomsen*, der tidligere har været medvirkende i Svendborg Amt. Han er allerede ansat i Hr. Premierløjtnantens Sted i Folkemuseets Bestyrelse, og han er ligeledes indtraadt i Hr. Premierløjtnant Smiths Plads i Bestyrelsen for historisk Samfund for den resterende Del af Smiths Funktionstid. Hr. Thomsen har, som man vil se, skrevet en værdifuld Afhand-

ling i denne Aarbog og er i det hele en meget interesseret og i høj Grad kyndig Medarbejder paa det historiske Omraade.

Iøvrigt er Generalforsamlingens Indstilling taget til Følge.

I Sommerens Løb afholder *historisk Fællesforening* sit Aarsmøde i Kalundborg, hvortil Medlemmer af Historisk Samfund vil have Adgang til de offentlige Foredrag.

Den 24. Marts 1920.

H. J. Hansen.
